

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાખિટ્ટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૮-૧૮ વર્ગીક

પુસ્તકનંદ્ર ૨૨૧૫૪૪

વિષય ઝ

રસાયન.

અથવા

સોનુ, ચાંદી ત્રાંબુ, અખરખ, પારો આદિ
ધાતુઓનું વર્ણન, શોધન, મારણુ, બનાવટ
ઉપયોગ તથા માત્રા વિગેરેનું સ્પષ્ટીકરણ.

સંગ્રહ કર્તા તથા પ્રકાશક—

રમણીકલાલ ગીરધરલાલ મોદી એમ એ.
ડૉ. વાણીઆશેરી, મહીધરપુરા-સુરત.

સોલ એજન્ટ,

મેસર્સ વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.
પાયકુની મુખર્ષ.

આવૃત્તિ ૧ થી

સન ૧૯૮૦

[પ્રત ૧૦૦૦]

મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૧૯૨૯

છાપવાનું ઠેકાણું.
સુરત લીમડાચોક પટવાશેરીમા આવેલા શ્રી “હરિ-હર”
પ્રી પ્રેક્ષમા હરીલાલ મગનલાલે છાપી.

પ્રસ્તાવના.

પ્રિય પાઠકગણ, આપ સારી રીતે જાણુતા હશે કે આ સસાર સમુદ્રમાં યાત્રા કરવાને ઇશ્વરે આપણને પૂર્વકર્મનુસાર, શરીરરૂપી નૌકા આપીને યાત્રા કરવાને મોકલેલા છે અને એ મહાન યાત્રા પૂર્ણ કરવાને પ્રથમ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થનું પ્રતિષ્ઠાન કરીને છેવટ આ સસારની યાત્રા પૂર્ણ કરવાની છે પરંતુ ઉપલા ચાર પુરુષાર્થ કરવાનું સાધન જે શરીર, તે યથોચિત રીતે વ્યવસ્થામાં રહેવું જોઈએ જે તે પ્રમાણે નહિ જનતા શરીરમાં કોઈ જાતના આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ વળગી ગયા તો ઉપરના ચાર પુરુષાર્થમાંથી એક પણ સાધી શકાતું નથી માટે પ્રથમ શરીર સ્વસ્થ અને નિરોગી રહે તોજ ઉપલા ચારે પુરુષાર્થ સાધી શકાય, કારણ શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે “ ધર્મ્યર્થ કામ મોક્ષાણા મારોગ્ય મૂલ કારણમ્ ” અર્થાત્ ઉપરના ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે શરીરની આરોગ્યતાની ખાસ જરૂર છે કારણ જે આરોગ્યતા નહીં હોય તો શરીર નકામું થઈ પડે છે એટલુંજ નહીં પણ પ્રાણ ગમે તેવો જાળવાન હોય પણ શરીરની મદદ વગર તેનાથી કંઈપણ પુરુષાર્થ થઈ શકે નથી માટે ખીજબધા કરતા શરીરની આરોગ્યતાની ખરેખરી જરૂર છે અને એટલાજ માટે ઇશ્વરે સૃષ્ટિની આકૃષ્ટિ વેદના જ્ઞાનની સાથે આયુર્વેદનું જ્ઞાન પણ નિર્માણ કરેલું છે. અને તેમાં ખાસ કરીને મનુષ્ય પ્રાણી કેવા પ્રકારે હમેશા આરોગ્ય રહી શકે તેને માટે જુદી જુદી જાતના નિયમો દિનચર્યા, ઋતુચર્યા, હીનયોગ, મિથ્યા યોગ, વિગેરે બાબતોનું જ્ઞાન સંપૂર્ણપણે સમજાવીને માણસ કોઈ પ્રકારના રોગમાં નહીં દસાઈ પડે તેને માટે અગમચેતી વાખરીને મનુષ્ય પ્રાણીને અજ્ઞાન્ય પાળવાની ખરેખરી આવશ્યકતા દર્શાવી છે પરંતુ જ્યારથી આપણે ઉપલા નિયમો

પ્રમણેનુ વર્તન રાખતા બુદ્ધી ગયા ત્યારથી આપણે હજારો જાતના રોગોમા ફસાઈને આપણી મનુષ્ય પ્રાણી તરીકેની ફરજને બુદ્ધી ગયા એટલુજ નહીં પણ આપણી હાનિ અને લાભ સાથી થાય છે તે વાતનો વિચાર સરખો પણ આપણે કરવાની દરકાર રાખતા નથી, છતાં દાશ્વર દયાળુ હોવાથી તેણે આયુર્વેદીય જ્ઞાનનો ઋષિઓ દ્વારા પ્રચાર કરી આવી પડેલા રોગ રૂપી દુખોના ઉપાયો કરવાનો આયુર્વેદમા જુદી જુદી જાતના ઔષધોની યોજના કરેલી છે અને તેમા વનસ્પતી, ક્ષાર, અને રસાયન એવા જુદી જુદી જાતના વિભાગો પાડેલા છે તેમા સૌથી પ્રથમ સુશ્રુતાદિ મુનિઓના સમયમા ફક્ત વનસ્પતીના રસોથીજ રોગીઓના રોગની ચિકિત્સા કરવામા આવતી અને એની એક વનસ્પતીના રસથી ઘણી જાતના રોગો મટાડવામા આવતા હતા ત્યાર પછી બીજા ઋષિઓના સમયમા એક ગુણુવાળી બે ત્રણ કે ચાર વનસ્પતીના ભેગા રસથી રોગ મુકિત કરવામા આવતી હતી પરંતુ જેમ જેમ કાળે કરીને વનસ્પતિ-ઓમાથી સત્વ ઓછુ થવા માડ્યુ તેમ તેમ તે સમયના એ વિદ્વાના વિદ્વાનોએ બે ચાર વનસ્પતિના પચાગો ભેગા કરી તેના ઉકાળા કે ક્વાથ કરી તેનાથી રોગ દૂર કરવાની પદ્ધતિ ચાલુ કરી એટલુજ નહીં પણ ત્યાં પછી ચૂર્ણો, ગુટીકાઓ અવચેહો, ચાટણો વિગેરે બનવા માડ્યા અને તેમા ધીરે ધીરે ગુણો, તૈયો, ધૂતો વિગેરે પણ ઉમેરાતા ગયા અને ત્યાં બાદ વનસ્પતિની ભાવનાઓ આપીને, કોડી, શખ, પ્રવાળા, સીપ વિગેરે પ્રાણીજન્ય વસ્તુઓનો ઉપયોગ ઔષધો તરીકે થવા લાગ્યો ઉપરની વસ્તુને પ્રાણીજન્ય કહેવાની મતલબ એ છે કે શખ, કોડી, છીપ, વિગેરે વસ્તુઓ એક જાતના દરીયામા રહેનારા જીવોને રહેવાના ઘર છે, અને તેમા વનસ્પતિના યોગથી ગુણુની વૃદ્ધિ થઈ ઉપયોગમા લેવાથી કેટલીક જાતના રોગોમા સારી અસર કરે છે

ઉપર પ્રમાણે જુદા જુદા કાળમા જુદી જુદી જાતના પદાર્થોથી રોગીઓના રોગ દૂર કરવાને પ્રયત્નો થતા થતા પાછળથી એક જમાનો

એવો આવ્યો કે તે સમયમા કેટલાક સિધ્ધોએ પારાને સસ્કારિત કરીને તેના રૂપાતરોથી સેકડો જાતના રોગ મટાડવાની વિધાની શોધ કરી એટલુંજ નહીં પણ પારાને જુદી જુદી જાતના સસ્કારો કરવાથી તેના ગુણમા વૃદ્ધિ થાય છે, એવું તે કાળના વિદ્વાન સિધ્ધોએ નક્કી કરીને પારાને જેમ જેમ ગંધક વિશેષપાવામા આવે તેમ તેમ તેના ગુણોમા ચમત્કારિક અસરો થતી જોવાથી તેઓએ પારાને સોળ સસ્કાર આપવાના નક્કી કર્યા પરંતુ તે પ્રમાણે સોળ સોળ સસ્કારો તે સમયના સિદ્ધ લોકોજ કરી શકતા જોઈ તેમાના મુખ્ય આઠ સસ્કારો કરીને પારાની શુદ્ધિ ગણી ઔષધ મા વાપરવાને પારાને, સ્વેદન, મર્દન, મૂર્છન, ઉત્થાપન, પાતન, તીર્પક પાતન, બોધન, નિયમન, સંદીપન, એ આઠ સસ્કારો આપીને તેના ગુણમા વૃદ્ધિ કરવા માડી એટલુંજ નહીં પણ પારાને બુદ્ધિશક્તિ કરીને તેને સુવર્ણનો ગ્રાસ આપીને અત્યંત તીક્ષ્ણ અને દરેક જાતના રસાયણમા નાખવા લાયક બનાવવામા આવતો અને તેની જુદી જુદી બનાવટો એટલે “ ચંદ્રોદય, સુવર્ણ ચંદ્રોદય, (મકરધ્વજ) રસસીંદૂર, તામ્રસીંદૂર વિગેરે કુખી પકવ, રસાયનો બનાવીને સેકડો જાતના રોગમા વાપરતા એટલુંજ નહીં પણ સેકડો જાતના રસો પારો અને ગંધક નાખીને બનાવતા અને તેના વડેજ દરેક રોગની શાંતિ કરતા જોઈ તે કાળમા લખાયલા રસોના ગ્રંથોમા બીજી બધી ચિકિત્સા કરતા રસ ચિકિત્સાને ચડીયાતી ગણવામા આવતી કારણે આગલા સિધ્ધોનું વચન છે કે.

“ અલ્પમાંત્રોપયોગિત્વા, દુરુ ચરે પ્રસર્જીતઃ ।

“ ક્ષિપ્રમારોગ્યદાયિત્વા દૌષધેભ્યોઽધિ કોરસઃ

“ રસવૈદ્યઃ સ્મૃતો વૈદ્યોમાનુષો મૂલકાદિભિઃ

અધમઃ શસ્ત્રદાહાભ્યાં સિદ્ધવૈદ્યસ્તુ માન્વિકઃ॥

આ પ્રમાણે બીજી ચિકિત્સા કરતા રસ ચિકિત્સાને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવેલી છે. પરંતુ દીલગીરી માત્ર એટલીજ છે કે આવા રસ ચિકિ-

તસાના અંથે મૂળથીજ ઓછા હતા અને તેમા વળી આપણા આર્યા-
 વર્તમા જ્યારથી પરદેશી લોકોનો પગ પેસારો થયો અને તેઓએ
 આપણા દેશના મોટા મોટા ધન ભંડારો લુટ્યા તેની સાથે આપણા
 અમૂલ્ય પુસ્તક ભંડારો પણ બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યા કારણ
 તેઓ એમ માનતા હતા કે હિન્દુઓના ધર્મ અંથોનો નાશ કરવામા
 આવશે તો એ લોકોનો ધર્મ પણ નાશ પામશે પરંતુ આપણા
 આર્યાવર્તના બ્રાહ્મણોએ તે સમયમા અત્યંત દુ:ખ વેડીને જેવી રીતે
 ધર્મના અંથે મુખપાઠ કરીને સાચવી રાખ્યા, તેજ પ્રમાણે આપણા
 આયુર્વેદને પણ કઠસ્થ કરીને જીવિત રાખવામા પુષ્કળ શ્રમ લીધો,
 અને એક મહાન ઉપકારી વિદ્યાને સાચવી રાખી, જેથી આપણે તેઓનો
 જેટલો ઉપકાર માનીએ, તેટલો ઓછો છે આજ કાલ આપણને જે જે
 રસાયણના અને આયુર્વેદના પુસ્તકો મળી આવે છે, તેનાથી સિદ્ધ
 થાય છે કે, રસાયણમા ચમત્કારીક ગુણો સમાયલા છે, પરંતુ તેવા રસાયણો બનાવ-
 વાને હાલમા આપણી પાસે બીજકુલ સાધનો નથી કારણ રસાયણો પકાવવાને
 ખાસ કરીને રસાયણ શાળાઓની જરૂર છે પરંતુ તેવી રસાયણ શાળાઓ કહાડ-
 વાને હજારો અને લાખો રૂપીઆની જરૂર પડે છે. અને તે રાજ્યના
 આશ્રય સિવાય નિભી શકે નહીં જેથી આજકાલ એ બાબત દેશના
 થોડા ધણા વૈદો ઉપર આધાર રાખી રહી છે પરંતુ તેઓમાના કેટ-
 લાક એવા સકુચિત વિચારના છે કે આપણે જે બનાવતા હોઈએ તે
 બીજને બતાવવું નહીં અને બીજને કોઈ જાણી જાય તો આપણે
 ધંધો ભાગી પડે માટે ક્રિયાઓ જેમ અને તેમ ગુપ્ત રાખવી આવશ્યક
 આવા બીજ પણ કેટલાક કારણે લઈને આજકાલ “રસાયન” બના-
 વવાની વિદ્યા છેક અધમ દશામા આવવા માડી છે, પરંતુ હાલ કેટલોક
 સમય થયા બાજી, મધ્યપ્રાન્ત, ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, દક્ષિણ વિગેરેના
 વિદ્વાં વૈદોએ ઔષધો બનાવનારી શાળાઓ કાઢીને તમા કેટલીક
 જાતના રસાયણો બનાવવા માડ્યા છે. પરંતુ તેમા ખાસ કરીને વેપારી

દ્રષ્ટિથી કામ ચાલતું હોવાથી ઔષધો અને રસાયણોનો પ્રચાર કરવા કરતા દ્રવ્યના નફા તરફ વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવે છે. જેથી વૈદ-કનો ધધો કરનારને એવી મોઢી દવાઓ પોતાના દવાખાનામાં વાપરવી પરવડતી નથી જેથી એવા કારખાનાવાળાઓ જે દુનીયાના બજારની વાત લક્ષમાં રાખી સારી દવાઓમાં નફો એછો લઈ પ્રચાર કરે તો તેનો લાભ પ્રજા વર્ગ લઈ શકે

હાલમાં તો કેટલાક વૈદો રસાયણો ખનાવે છે પણ તેમાં દરેક માણસની ક્રિયાઓ જુદી જુદી હોવાથી તેઓ પોતેજ તે વાપરી શકે છે પરંતુ જે તેઓ એક જાતની ક્રિયા નક્કી કરીને અથવા કોઈ અમુક પુસ્તકને આધારે જે રસાયણની ક્રિયાઓ કરે અને તેમાં નફો થોડો ખાવાની આશા રાખે તો ખીજાઓ પણ તેનો લાભ લેતા થાય પરંતુ એ બાબત બનવીજ કડણ છે કારણ મે ઉપર કહ્યું તેમ વૈદો એવી ક્રિયાઓ જેમ બને તેમ ગુપ્ત રાખવામાંજ પોતાનું કહાપણ સમજે છે. એટલે જે ઇશ્વર એમના દીક્ષમાં ઉતારતા બક્ષે તોજ એ કામ થાય રસાયણનો વધુ પ્રચાર કરવાને ખીજા બધા કરતા સારા અને ખાસ અનુભવેલા આવા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થવા જોઈએ કારણ આ વિદ્યાના જમાનામાં જે વિદ્વાનો તરફથી આવા રસાયણને લગતા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે, તો જરૂર પ્રજા તેનો લાભ લઈ બચકર રોગોમાથી મુક્ત થઈ શકે એટલુંજ નહિ પણ એક સર્વોપરી ગણાતી રસાયણ શાસ્ત્રને લગતી વિદ્યામાં સુધારો થાય, કારણ આપણી આર્ય રસાયણ શાસ્ત્રની બાબતમાં કેટલાક માણસોને શકા રહે છે, તે સારા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થવાથી દૂર થઈ જશે અને ધીરે ધીરે આર્ય રસાયણ શાસ્ત્ર પાકુ અસલ સ્થિતિમાં આવી સપૂર્ણ કળાએ ખીલી નીકળશે તેનો યશ્ન આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધ કરવામાં સહાય આપનાર મેસર્સ વર્ધમાન એન્ડ સન્સ પાંચધુની મુખ્ય જેવી ઉચ્ચ સાહિત્યને ફેલાવનારી સંસ્થાને પ્રાપ્ત

થયા વગર રહે જ નહીં છેવટ આ સ્તાવના બંધ કરતા એટલું
જણાવવાની રજા લખશ કે, આવા “ રસાયન ” ને લગતા પસ્તકો
લખીને વિદ્વાનો પ્રસિદ્ધ કરે એવી જગ નિયતા પ્રભુ હાથના વિદ્વાનોને
મુદ્દિ આપો એવી પ્રાર્થના કરી આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરી નિરમુ છું

હી વિદ્વાનોના સેવક,
વૈદ્ય ધીરજરામ દલપતરામ
પ્રમુખ, સુરત વૈદ્ય સભા
રવાળાને ટેકરે—સુરત.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ 1 થી ૨
પ્રસ્તાવના	૧
કૃષિજ્ઞાન	૧૫
અમરખ	૨૩
અમર	૨૪
કાંઈ	૨૮
મયવવલ્લ અથવા બગડી ખાર	૨૯
કાંડીખાર	૩૦
કાતી લોટ	૩૦
કાંડી	૩૧
ખડી	૩૨
ખાપરીઓ	૩૨
ગોપીચદન	૩૨
ગધક	૩૨
ચુનો	૪૨
છીપ	૪૩
જરખાર	૪૩
જમત	૪૪
૨ કણ	૪૫
ત્રાસુ	૪૨
દગડી	૪૨
ધૂવામ	૪૩
નવમાર	૪૩
પરવાળા	૪૭
પાપડીઓ ખારો	૫૦
પારો	૫૧
પીતળ	૫૦
ફૂકડી	૫૦
ખીડનુલ	૫૪

બોધાર	૯૫
મન શિવ	૯૬
મીઠુ	૧૦૦
મુલતાની માળી	૧૦૦
મોતી	૧૦૧
મેરથુશ્રુ	૧૦૩
રમકપૂર	૧૧૦
૩૫	૧૧૫
ગોપ્યમાલિક	૧૧
વવણુ	૧૧૭
ગોહ	૧૨૧
શિલાશુ ૧	૧૩૩
શ ખ	૧૩૭
શ ખશુ૩	૧૪૧
માશુખાર	૧૪૨
મિદુર	૧૪૪
નીસુ	૧૪૫
મુરમો	૧૪૭
મુરોખ ૨	૧૪૮
મુવણ માલિક	૧૫૧
મોતુ	૧૫૪
મોમવ	૧૦૦
મ ચગ	૧૬૭
માપરતુણ	૧૬૮
મિ વાતુણ	૧૬૮
દરતાલ	૧૬
દિ ગળે ૬	૧૭૫
દિગકગી	૧૭૮
આં તિ ગુજુ-દર્શન	૧૮૦

ઉપોદ્ધાત

વૈદ્યના ધાતુ રાગી અમલ્યની વસ્તુ ગણાય છે કેટલાક જૂના દરદો ધાતુના યથાર્થ અને વિધિપૂર્વક ઉપયોગથી દૂર થઈ શકે છે રસાયનનો ઉપયોગ કરનારા વૈદ્યો ધણા થોડા છે અને જે છે તેમાથી પણ ઓછા થતા જાય છે વનરખતિ કરતા રસાયનમા નિશેષ પરિશ્રમ વેરવા પડે છે ખરેખર પણ રસાયન જે બરાબર વિધિપૂર્વક મિલ્લ થાય તેા તેની પાછળ લાંબો પરિશ્રમ જંતઘડે તે કરતા વિશેષ ફળે છે

ધાતુ પરકગણની આદર ધાતુ, ઉપધાતુ, રત્ન, કારમ, સ્વચ્છ અને ક્ષાર વિગેરે તમામ ખાજ પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે જુદા જુદા ભાગોના વિભાગ પાડી જર્જન કરાથી વિવિધ રસોના થઈ જાય તેમ જ્વર વિષયની હકીકત રોગી કદામા વાચકને મનદેની નડે એ અડચણ દૂર કરાના હેતુથી લગભગ અધા ઉપયોગી પદાર્થોના અક્ષર ક્રમવાર ગોઠવણી કરી તે દરેકનું પૃથક્ પૃથક્ વિવેચન અને વર્ણન કરવામા આવ્યું છે મોતી, પ્રવાગ અને સ્વર્ણ ખરેખર જેતા પ્રાણી નડે પેદા થાય છે તેા પણ તેમનું શોધન તથા મારણ તેમ ઉપયોગ ધાતુ વખત પદાર્થની પેઢેજ થાય છે અને તેથી તેમો પણ આ વિષયથી બહાર રાખવામા આવ્યા નથી .

વિદ્યાલયોમા આ પુસ્તક ઉપયોગી નહિ નીતડ એમ કહેનારા પણ કદાચ જડા આવે, તેા કાંઈ આવર્થ નેનું નહિ માત્ર અજ્ઞાન આપનારી રહૂનો અને દારેને અને તેનું અનુકરણ કરનારી કેટલીક રાષ્ટ્રિય શાળાઓ પદાર્થપાઠો શિખવવાના ઓહા તળે આક્રિયામક અને નિરપયોગી પદાર્થ જ્ઞાન આપી વિદ્યાર્થીઓના બલ્લ બગાડના મિત્રાચ બીજું કાંઈ કરતી નથી કાવેજોમા સાયન્સ શાળા વિશ્વવિદ્યાલયની સાયન્સની મોટી મોટી ક્ષાત્રિઓ ધરાવનાર મહાનુનારા પણ અત્ર

રીતે જીવન ખેડી શકતા નથી, તેઓને પણ નોકરી માટે યતન રખ
ડવું પડે છે જ્યારે સાધારણ કામીઆગર, સોના ચાંદીનું ગીવીટ મનાર
કારીગરો અને કોળેજ અથવા રકુલમાં તાલીમ નહિ લીધેલા અને પોતાની
સહી મુદ્દા ન કરી જાણનાર હુન્નરખાઓ અસખ્ય ધન મેળવી શક્યા છે
એ પણ હમણાના શિક્ષણની અજમ બિલિયારી છે " વૈદ્યનું જ્ઞાન
ઘેરે ઘેર હોવાની આવશ્યકતા છે, પદાર્થોનો યથાર્થ ઉપયોગ જાણવો
અને તેને મનુષ્યના બક્ષામાટે વાપરવો એ શિક્ષણનો મહત્ત્વ હેતુ હોય
હાલ વૈદ્ય અને રસાયન યોગ્ય વૈદ્ય અને રમાગનવેનાઓના અમાયે
અધાગમા અથડાય છે, નિદાય છે અને કેટલીક વખત નિર્ગમ્ય પણ
પામે છે, પરંતુ એજ પદાર્થોને પાશ્ચાત્ય પ્રજા તરફથી સન્માન અને પ્રસ્થાર
મળવાથી તે લોકોએ એમાંથી અમખ્ય દ્રવ્ય મેળવ્યું અને હજુ પણ
મેળવી શક્યા છે "

૧ ધાતુ-મોતુ, રુપ, ત્રામુ, કવચ, જમત, સીમુ તાદ મામત, અને
કાસુવિગેરેને ધાતુ ગણવામાં આવે છે આમાં મોમલ મિથાઇ અંદી ધાતુઓને
દીર્ઘી શકાય છે, તેમનો રમ મ્ત્રી દાગ પાડી શકાય છે અને તેમના
વજનમાં વટાડો થતો નથી

૨ ઉપધાતુ-અગ્રખ, સુવખ-માલિક, રાખ્ય-માલિક સુમ્મા, હર-
નાળ, બોદાગ, ખાપગીઓ, ગેગ, મનગિન, હિરકશી, મિદ્દર, મારથુથુ,
શખજીર, હિગજોક, રમકપૂર વિગેરેને ઉપધાતુમાં ગણવામાં આવે છે.
આ પદાર્થોના દેખાવ પરથીજ જણાઈ આવે છે કે તે ખનિદાર વર્ગની
પેદાશ છે અને તે ઉપલી ધાતુઓની માયે રમ, ઉપરમ તથા ક્ષાર
મળવાથી અને છે

૩ રસ-રમતી અદર પારદ એકજ આવે છે અને તે હમેશાં
પ્રવાહી રોજ રહે છે,

૪ ઉપરસ-ઉપરમતી અદર ગાંધ અને કાકડી આવે છે અને

તેમને નપાનવાથી તેમનો રમ થાય છે અને વડુ તાપ આપવાથી પાછો તેનો બુદ્ધિ થઈ જાય છે અને તેમના વજનમાં કેટલોક વધારો પણ થાય છે.

૫ ક્ષાર-૨ કણ, નવસાર, સાગ્રખારને મુરોખાગ એ ક્ષારમાં ગણાય છે

૬ લવણ-સિંધાવણ, સ્વયળ, ખિડનવણ, નાખરખીડુ, મમુડ લવણ અને વડાગર મીડુ વિગેરેને લવણમાં ગણવામાં આવે છે

દેખી વૈદ્યની અધોગતિ થતા રસાયન તરફ પણ દુર્જન થયું. અધઃચર જ્ઞાન મેળવી પારગત થઈ જે વા કેટલાક વૈદ્યોએ પોતાને વિના કાળે પણ મૃત્યુનો માર્ગ દેખાડ્યો અને વિજ્ઞાયતી દવાઓના ક્ષણિક ચમત્કાચથી અજ્ઞાન પ્રજાવર્ગ અનર્હ ગયો જેથી દેશી વૈદ્ય એક મમયે હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિએ પણ પહોંચ્યું હતું અને પછી એ સ્થિતિમાં ઝાઝો ફેરફાર નથી થયો છતાં નાદોની ઋચિ દેખી બનાવટો તરફ પાતી જેવામાં આવે છે ખરી એ સ્થિતિ પોપવાનું કાર્ય વૈદ્યોને છે અધઃચર વૈદ્ય એ રચિતો નાશ કરશે માત્ર નિપુણ અને પદ્ધતિ પૂર્વક શિક્ષણ લઈ અનુભવના ક્ષેત્રમાં આગળ વધેના વૈદ્યજ એ સ્થિતિ તીવ્ર મનાવી શકે તેજી વૈદ્યોને માત્ર એ જોખમદારી કાયમ છે.

રસાયનનો મનાવટ તથા તેના ઉપયોગમાં દરેકે અત્યંત માવવાનું રહેવાનો જરૂર છે એમની પૂર્ણ પરીક્ષા ટીકા મિત્રાય વનસ્પતિ - રસાયનને ઉપયોગ કરવા મઠી જતું એ ભય છે ધાતુઓની બનાવટ ગાધન, મારણ વગેરે ક્રિયાઓમાં પણ વિધિ પૂર્વકજ કાર્ય કરવાનું છે, ક્રિયામાં ફેરફાર થવાથી ગુણ દોષમાં પણ ફેરફાર થઈ નય છે શાળાઓમાં આ વિષય દાખલ થાય તો વિદ્યાર્થીઓને પદાર્થો સખધી વાક્ય જાણવાનું મળે, પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન શિખવામાં કોઈને પણ વિશેષ દોષ નહિ પરંતુ તેની સાથે આ રસાયનનો ક્રિયાત્મક વિષય શિખવાય તો વિદ્યાર્થીઓને ભવિષ્યમાં ધણોજ લાભ થવાગે સંભવ મહે છે

આ અંગે શ્રી ધન્વન્તરિ મામિકતા નપાદ્ધ ત્રીયુત બાઈ ભોગીલાલ ત્રિકમવાન ત્રિવેદિએ ‘આર્યરસાયનશાસ્ત્ર’ નામક વિષયની પ્રસ્તાવના

લખના સચોટ શબ્દોમા જે કાંઈ જણાવ્યું છે તે અમે પાકકતા લાભાર્થે અત્રે આપવાની રજા લઈએ છીએ

“સાપ્રતકાલના આર્યવર્તની પ્રગ્ન દિનપ્રતિદિન અશકત અદપાયુષે, વીર્યહીન અને રોગચ્છેદ થતી જાય છે, એટલુંજ નહીં પણ ઉચ્ચ વર્ણોમા પણ કેટલાએ સતાન રહિત જોવામા આવે છે જે રોગોના નામો અને લક્ષણો આપણા આર્યશાસ્ત્રમા કે વિદેશી વૈદ્યવિદ્યાના પુસ્તકમા જોવા અને માનવવામા આવ્યા નથી હોતા તેવા રોગો પણ મનુષ્ય જાતિમા થવા લાગ્યા છે હાલમા આ દેશમા અને બીજા દેશોમા વૈદ્યવિદ્યાની દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી જાય છે, હજારો નીન દવાઓની શોધ થતી જાય છે, શસ્ત્રવિદ્યાનું અને વૈદ્યકુ ઉત્તમ જ્ઞાન ધરાવનારા હજારો શાસ્ત્રજ્ઞ આ કામમા ગાયા છે, તેમ છતાં રોગોની અને રોગીઓની સંખ્યા દિનપરદિન ધ્રુવાને બદલે વધતીજ જાય છે. એ ઉપરથી અપ્રત્યક્ષ જણાય છે કે રોગોના જે ઉપાયો કરવામા આવે છે તે માત્ર ઉપર દર્પેના અને તાકાલિક આરામ થાય તેવાજ કરવામા આવે છે રોગો ન થાય અને દવાની અસર લાખા વખત સુધી ટકી રહે એવી દવાની રાજના વૈજ્ઞાનિક કામ કરનારા ચોકે તરફથી થતી નથી, એમ કહ્યા વિના ગાનતું નથી, અને તે સમયમા યુરોપ અમેરિકાના વૈદ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાન ધરાવનારાનો પણ તેવોજ મત છે

૨. ખારીથી હિમત સાથે કહી શકું છું, અને બીજા બ્રહ્મ માણુમા પણ કહી શકું કે, આજથી પચાસ વર્ષ પૂર્વે જે નાજ દવાખાનાની જગ્યા આજ જેટલી નહોતી બંધે કોઈકજ મહેંગા નામો દવાખાના અને ડાક્ટરો હતા ત્યારે આ દેશમા આર્યવૈદો મહેંગા શહેરો તે ગામોમા દવાઓની આગાર કરતા, તે વખતે દર્દીઓની સંખ્યા આજ જેટલી નહોતી, તેમજ આજના જેટલા યુવાવસ્થામા થતા મગજો પણ નહોતા નાનાસામા બારે વ્રષ્ટિ થતા શરદ્દ કડુમા તોવો ઉપત્ર થતા અને તે તોવો દીગાળના નિમો પછી બધ થતા અને તેવાજ કારણોને લીધે

“ વૈદ્યાના શાગ્રહિ માતા ” એ કહેવત પડેલી વળી આર્ય મથોમા “ શન છવ શરદ ” મો શરદ ઝતુ સુધી છવ એમ આશીર્વચન બ્રાહ્મણો દેતા મતલબ કે ધણા ખરા રોગો શરદ ઝતુમા ધણે ભાગે થતા અને દીનાળીથી માડીને તે બીજી શરદ ઝતુ સુધી પ્રજનો ધણે ભાગ નીરોગ અવસ્થામા રહેતો, કવચિત કોઇને તાવ શરદ ઝતુ પછી રહેતો, તો તેને મોડીયા તાવના નામથી ઓળખતા આમ થવાનુ શુ કારણ-ન હાલ રોગો નામુદ થતા નથી તેનુ નુ કારણ તેનો આપણે વિચાર કરીએ

આર્યશાસ્ત્રમા નમામ રોગોની ઉત્પત્તિ કૃપિત મળથી થાય છે એમ માનેનુ છે, જર્મનીના મુખ્યમિદ્દ ડાક્ટર ફન્ડે નમામ રોગોની ઉત્પત્તિ શરીરમા વિજ્ઞતીય તત્વોનો સચય થવાથી થાય છે એમ કહે છે વળી મુખ્યમિદ્દ ડાક્ટર બીટ્ટરજનો પણ તેવાજ મત છે, તેમજ અમેરિકાના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો પણ એવાજ મત ધરાવે છે જે કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થઇ હોય તે જાણેા નિર્મૂળ કરવાથી રોગો પણ નિર્મૂળ થાય છે, કારણુ “ મયોનારનિ કુત શાખા ” એ કહેવત પ્રમાણે બ્યાગે મળનુજ છેદન થાય ત્યારે શાખા કયા રહે’ આર્યશાસ્ત્રમા દરેક રોગનો કેવી રીતે મારવાર કરની તે સગવે ધણુ લખેનુ છે, તે બંધુ સ્થળ મકોચને વીધ અત્ર લખી શકાય તેમ નથી, પણ દુકમા એક દાખવાથી બનારી મગય તાવુના દગ્દીની સારવાર આર્યશાસ્ત્રમા નીચે પ્રમાણે કરા લખેનુ છે -

જેશ, કાળા અને રોગીનો રિથિતિ નેત્ર, તેને પ્રથમ જીવાખ આપવામા આવતો, કિવા તેને લાધણુ (જીવન જ્વર નાગનમ) કરાવવામા આવતુ, તેથીજ તાવ નામુદ થતો તે ઉપચારથી આગમ ન થાય તો દર્દીને જ્વર પકવ થવા માટે નનસ્પત્યાદિકનો કયાય (ઉકાળો) આપવામા આવતો જેથી આતરડામા સચિત થયેયો મળ નીકળવા જેવો પદ્ધતી તૈયાર થતો તે પછી કવાયાદિ યોજનાથી એ મળને બહાર કાઢવામા

આવતો, અને જ્વરમાં દર્દીને નિરામય કરતા આવી સારવારથી બધે
થએલો તાવ, ફરી મળતો ભાગ સચિત થતા સુધી ઘણી મુદત આવતો
નહિ. તે નિયમને લઈ વાતજ્વરમાં સાત દિવસ, પીનજ્વરમાં દસ
દિવસ અને કફજ્વરમાં બાર દિવસ પછી, જ્વર પડતું થયેજ દવા આપી
બધ કરવા માટે બતાવેલું છે, આજ પ્રમાણે બીજા રોગોની પણ
મારવાર બતાવેલી છે હાલ સારવાર કવી રીતે થાય છે તે નોંધેના
દાખલાથી ધ્યાનમાં આવશે

આપણા ધરમાં ફક્ત નહાવાનું પાણી જવાની મોરી હોય તે
મોરીમાં એકવાડનું પાણી રેડીએ, પેશાબ કરવા એમીએ, સંડેલા અનાજ
ને વાસણુ ઘોળા જવા દઈએ, તો પરિણામ એ આવે કે તેમાંથી ગંધ
ઉડવા લાગે એ ગંધથી આપણને ત્રાસ થાય, તે દૂર કરવા આપણે
શીનાઇલ અગર કારબોલીક પાઉડર નાખીએ, અને તેની દુર્ગંધ આવતી
બધ થયાથી રાહ થઈએ કે હવે દુર્ગંધ આવશે નહિ પણ તેમાં
આપણે ભૂલ બધએ છીએ મોરીના કહોવાણુના કચગની ગંધ
નોડળની બધ થઈ નથી પણ શીનાઇલ - કારબોલીક પાઉડરના ઉચ્ચ
ત્રામથી કહોવાણુની ગંધ આપણા નાકને લાગતો નથી પણ વાડા વખત
પછી શીનાઇલ - કારબોલીક પાઉડરનો અમર દર થયા પછી એ ગંધ
આવવાનીજ આપણા ધરમાં એક દર છે તેમાં એ-સપ ડાઝ કાઢેલો
બહાર દેખાય છે તે જોઈ આપણને એમ લાગ છે કે આ સપ આ
પણુને કરડશે એમ ધારી તે ઉપર પથર મુકીએ છીએ, કાંવામાંથી
પૂરી દઈએ છીએ. પણ આપણે વિચાર કરતા ત્યારે કે સર્પને નીક-
ળવાને બીજા દ્વાર છે, તે દ્વારે નીકળી આપણને ધરડ્યા વિના રહશે
નહી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દુર્ગંધના ત્રામથી બચવું હોય તો સાચા
ઉપાય એ છે કે તેમાં ખુબ પાણી રેડી કોવાળના કચગ પોઈ નાખી
માફ કરવી - ફરી ભરાતા સુધી દુર્ગંધ આવતી નથી, તમજ નપના
બધથી નિવૃત્ત થવું હોય તો તે સર્પને પકડી બાજુ ધર્મી દૂર ફેંકી
આવવા.

ઉપગ્ધા પડેના ઉદાહરણ પ્રમાણે, આપણા શરીરમા ભરાયલા મળને
 ક્રિયા વિગ્નતીય તત્વને બહાર કાઢી શરીર નિર્મળાન કરીયે ત્યા સુધી રોગ
 નિવૃત્ત કરવા કચેલા ઉપચાર કાન્મોક્ષીક પાઉડરકે શીનાઈલિ મોગીમા
 છાટી દુર્ગંધ બધ કરેલા ઉપાય સરખા છ આવામચિત મળાઅને વિગ્ન-
 તીય તત્વથી આતરડા ભરાઈ ગય છે, ત્યારે બીજા ઉદાહરણમા બતા
 વ્યા પ્રમાણુ નામ પોતાનુ ડાક બહાર કાઢી દખાવ દે છજ અંતી
 ગીને કે તાવ આપના પહુલાજ દસ ચિન્હ થાય છે ૧ અરુચિ, ૨
 તૃષ્ણા એટલે તરમ લાગવી, ૩ ફેર, ૪ બધકાશ ૫ અતિસાર (ઝાડા)
 ૬ હાંફા એટલે વાધારીઓ આવ્યા, ૭ ઉલટી, ૮ શર્કા ફાટતુ, ૯
 ગ્રામ, ૧૦ ઉધગમ, આ બધા તાવના કુવ ચિન્હ છે તે તાવ આવતા
 પહુલા માનુમ પડે છે હાવની વેદનીય સારવાર પ્રમાણે અતિસાર
 વાળાને કચોગેડાઈન ડોવર્મ પાઉડર પંચીમ કીટા એગેમેડીક
 ક્રિયા દેની વૈદક પ્રમાણે કનક નુદ્ધ રમ, અગીણુ, ઝરડ્યોના કે બીજુ
 રમ આપી સચિત થયેના રર લેગા બીનત રર ઉમેરવામા આવે છે,
 કુદરત જે બચિત મળને બહાર કાઢવા પ્રયત્ન રર છે તને બદ
 રખવા વેદનીય સાધવા થાય છે તનુજ ઉલટી થાય થારે બધ કન-
 રાની જુદી જુદી જાતની દવાઓ આપી નીકળતા વિગ્નતીય તત્વોને
 બદલે રાખવા તજીજી કરવામા આવે છે, જેનુ પરિણામ એ
 આવે છે કે થોડા રખત પછી એજ તરે જવર ૩ બીજા રોગો
 ઉત્પન્ન કરે છે આનો અર્થ એજ કે કોઈ માણુમને પીશાય (મન)
 વાળાનુ હાય તેને કાઢવા એક જાતને બોતારે તે બુવો એ જાતને
 કાઢવા પોતાના સાધવા મનડા, આગીયા વૈતાત, પીર વીગે પેલા
 માણુમના શરીરમા દાખલ કરે, તનુ પરિણામ એ આવે - પેલાના
 શરીરમાનુ જૂત નીકળે નહી, ને બીજા ચાર, પાચ ઉત્તરા તેના શરી-
 રમા વધે તેજ પ્રમાણે હાવની દવા કરવાની પદ્ધતિ આતુ થઈ છે.
 તાવના દર્દીને ખલેજ દિવમ તાવ ઉત્તરો હાય તો અટકાવવા કીના-

હતિના મખ્ત રોઝ આપવામા આવે છે અગર ન ઉતયો હોય તો અતરણુની ગતિ મદ કરનારી, પરમેશો લાવવાની શીનામીટીન એન્ડી ફેશીન ઈત્યાદિક વિપારી ફાઓ આપવામા આવે છે જેથી સચિત મજ રૂપી ઝેર બેગા આ ઝેરો પણ વધે છે આવાજ કારણોથી રોગો શરીરમા નિર્મળ ન થતા તેના બીજકો શરીરમા ગંદતા અને રોગો વારંવાર હુમલા કર્યા કરે છે, અને તેથી મરી જાય છે અથવા માણુમાનો દેશમાથી અમરે નાશ થાય છે

આર્યશાસ્ત્રના પ્રથેમા રોગો નામુદ્દ મરણી મે રીતિઓ બંતામા આવે છે પ્રથમ એક કપાયાદિથી મગને પ ન ગી મદાર કારી રોગો નામુદ્દ હરવો, અને મીજીત એ છે - જનક માત્રાઓથી રોગોના મીજ કે દુષિત ના કાંસા વિનતીર નોને આગી નાખી નાગ મગડેસા પરેલી રીત નિભેલ છે બીજી તથો તે કે નાગ મગ છે પણ આગી નાખેના બીજના મીસા વિનતીર નાસોયો વખત પુન મહત્તન દેહ રોગ પના રે ,

કુતન નાગના આચારનોના વગ ના પિત્ત ના અન મની દિમાલયને તેલીતમેગીન આગ તર હતી, ત વખત, નમાનય વખતમાથી, અંદે નહા ના વગાનાલી, આચારના મહામા સ્કરિ મનીઓ, - જેઓ વાપરનામા એન્ડના રૂની આગો નિમ્ન અન નિધાઓની ગોપા મરતા રતા તમગ અનક મહા પિત્ત અતમારી જેમ, અમરગરક સનપતિઓના ગાગ નાપ મયુરી અન પન્તમ વમથા છે, એને આરે વદ આર સાખ નાક પરકુ કાસાક છે ત વાતને નીધર જેસા કુમ્તન મહા આર છે મની દિન પ્રતિદિન સ્વસ વાગી, અને થન કપરનોની જમાગે નહાગ ગાંડમે અંદે ગામા સમથ લાગ્યા, અને ખેતીવાડી થવા તાગી દિમાલયની તમેગીના પ્રદશથી દશિણુ તરફ રહને રહને અતિ દુર જેમ જેમ વાકા જવા વાગ્યા, તેમ તેમ મનપતિના વા દિપવનો નાશ થવાથી, અને દિમાલય મરણા

પ્રદક્ષીની અનિદ્દર જવાથી ષ્ટલીકવનસ્પતિઓ પેદા થતાં ઓળખાણથી ઓળખવામાં આવતી હતી તેની ઓળખ ગમ્મ અને મળતી દુર્લભ થતી કમ ઘોડી ધણી ધણ બાગ વપરાશમાં આવતી વનસ્પતિઓની ઓળખ રહી. તરી વનસ્પતિઓ પણ, યાત્રા દેશના દરેક ભાગમાં, અને દરેક સ્થળે થતી ન હોયથી, ઘણે દુર્ગથી આવતા વાગી તે આવી વનસ્પતિઓ વેચનારોએ વાંચી મળવા વાગી, તેની વનસ્પતિઓ પણ વેપારીને યા દાખલામાં આપેલી, અને મહી બગડી ગએલી મગસ લાગી, એટલું જ નહીં પણ વેચાણને તેની ઓળખ ન હોયથી વેપારીઓ વેચનારા લોકો અને અન્ય બીજા આવસા લાગ્યા મતલબ કે શાસ્ત્રમાં અભ્યાસના કાદા, ચૂર્ણ, ગુણિત, રસ કાઢ, અને તપ કે ચાદિના ગુણોમાં કરક થયો અને તેની શ્રદ્ધા ઓડી થતા વાગી

અર્ચનાસ્વમાં વનસ્પતિ પોતાના ખરો ગુણ ક્યારે મળતી રહે કે ક્યારે તે મર્યાદાથી લઈ વાપરવામાં આવે ત્યારે એવી વનસ્પતિઓ કાનેક, માગમર મામમાં ત્યારે તેઓ રમથી મનુજ ગય તે વખતે કેટલાક નકરો સાથે અને નિધિઓના સોગમાં, નાંધ જગ્યાએથી એટલે કે ગંગા આદિ અવસર નિવાસથી નહીં પણ ગામ મહાગરુત, ઉત્તર, વચ્ચે, વચ્ચે નાગમાંથી મહાનુ કરવામાં આવે અને પછી નુમાની કેટલીકને ગામમાં નિવાસથી અને નીચે નીચે નકરવાની કે નીચેની કે વનસ્પતિઓ કેવળ ગામના પાસ દવાની વિધિ નાસ્ત્રનાં એ મનાવેલી છે, તે સમાજ વિધિથી વાતની અને મળતી હાય તોજ શાસ્ત્રમાં નહીં પણ ગુણ આપવા વિના રહેતી નથી એમ અનુભવ મિલ્લ થયેલ છે, મહા માઓએ એવી વનસ્પતિઓના કાળે અને વિધિ પણ અનાવતી ૬

આવી આવી અનેક હરનોત વીધ કુળનનમળના તાપિ મનીઓને વનસ્પતિ જ્ઞાને અદ્યે અનિજ પદાર્થની (ધાતુ ઉપધાતુની) દવાઓ ગોધ કરવાની જરૂર પડી, અને તેની ધાતુ ઉપધાતુઓને ગોધવાની અને

તેની ભરમો કરવાની અનેક ક્રિયાઓની શોધ થવા લાગી પરિણામ
એ આવ્યું કે વનસ્પતિ દવાની જગા રસાયનિક દવાઓએ લીધી, અને તેનો
પ્રચાર દિન પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો.

વનસ્પતિ દવાઓ તીખી, તુર્ગી કડકી અને કટકીક બેસ્વાદવાળી
હોવા છતાં તે વધારે પ્રમાણુથી લેવી પડતી, તેને બદલે રસાયનિક દવા-
ઓ યોગ્ય પ્રમાણુમાં લેવાની, આદરદિન, અને વળી તેનો ગુણુ લાભ
વખત ઝડપી શકે તેવો લેવાયો, તેનો પ્રચાર જેમ જેમ વધવા લાગ્યો
તેમ તેમ, ઋષિ, મુની, યોગી હત્યાદિક મહાત્માઓએ વધારે શોધ કરવા
માડી, અને ધાતુ ઉપધાતુઓનો એક એક માથે સયોગ કરી સ્વચ્છ
માત્રાઓ બનાવી, તેનો ઉપયોગ કરી મિશ્ર થએલી માત્રાઓ મથકારા
પ્રચારમાં મુકી વળી આવા બનિજ પદાર્થોની ભરમો બીજી ધાતુ
ઉપધાતુ સાથે મેળવવાથી મોતુ ઝટુ કરવાના રહ્યા ગણાયવા લોકોની
શોધમાં પણ અનેક ભરમો કરવાની ક્રિયાઓ જાણી, તેમણે પણ
રસાયન ગણતરે મદદ કરી, વચ્ચે સખર સામદ, ચરક, નુશ્રુત,
ચન્નન્તરિ શારંગધર, યાજ્ઞત, ભાવમિત્ર મુન્યાદિ મહર્ષિઓએ અને
અહરં ભેરવ, નિત્યનાથ નુરાનદ, કાકચડી, હત્યાદિ યોગીઓએ પણ
અનેક ગ્રંથો રચ્યા છ એ રમક્રિયાઓ અને માત્રાદી દવાઓ વૈદ્ય
વિદ્યામાં નિપુણ કાપિમનીઓના આશ્રમેમાં ગિયા ગડ સમીપ રહી
તેમની દેખરેખ નીચે કરતા, એમ પેલી જનન નવનુ આવતુ, પગતુ
ફરદેની વાત એ થઈ કે જ્યારથી દેશમાં વૈદ્યવિદ્યાને ગળ્ય મદદ ગઈ
અન પગદગવી નેચાર દવાઓ આવવા લાગી, તેજ દવાઓ જાણનારને
ઉપાગ કરનારને સત્ય મદદ મળવા લાગી, ત્યારથી દેશી વૈદ્યની
પત્તી નિશ્ચિત થઈ દેશી વૈદ્યમાં ભરમા અન માનાદિ દવાઓ નટવા
બળવાન છ એ દેશ માણુમના જાણના પડાર નથી ખાતરી કરી
શનર તેમ છે કે પરંતુ દવાઓ માનાની મરોમરી કરી શક તેમ
નથી, કે ગદે જેવાનો પણ એવાજ અભિપ્રાય છે, એમ વૈદ્ય

ક'પતડના રો ૧૨ના અકટામ્મર માસના તથા રો ૧૨ ના કમનારી મામના અકમા આવેલા લેખ ઉપરથી જણાય છે એટલુંજ નહીં પણ પાત્રા ય દેશોમા સુપ્રસિદ્ધ ડા શુસલરના હાથથીજ જન્મ પામેલી આયા ન્માંક ગીરટમ નામની ઉપચાર કળાની વિદ્યામા વપરાતી આગ વ્વાઓ નીકળે છે તે પણ ખનિજ પદાર્થોનીજ છે ડા શુસલરે એવું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે (જેને અમેરીકાના ડા કરી જેવા વિદ્વાનોએ મળ્યા દેખે આવેતો છે) ડ આપણા શરીરના રક્ત, માંસ મગ્ગ, અસ્થિ આદિક મર્વમા અમુક અમુક જનના ક્ષારનું અમુક અમુક પ્રમાણ રહેતું છે, તે પ્રમાણ અન્ય જળવાઈ ગેહતા શરીર નીરોગી રહે છે પરંતુ તેમા વધવટ થતા જુદા જુદા જનના વ્યાધિ ઉદ્ભવે છે આયોર્ભીક ગીરટમ જુદા જુદા રોગોમા કરી કરી જનના હોગેતી વધવટ થતી છે અને તેમને શરીરમાનાજ કપાકપા હોગેથો પુરવા આ દુસ્ત કરવા, તેજ ગીખવે છે આ વિદ્યા પાત્રાલ્ય પ્રદેશમા બુદ્ધિમંત્રિ થઈ છે, કહવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે ડ આગ આયોર્ભીક ગીરટમના ક્ષારોથીજ રોગા નામુદ થવાનું મનવગર કારણથી માનવામા આવે છે તો તાપિ મુની પ્રાણીન વિવિધ બ્રમ્હોમા પણ તમાજ ખનિજ તારાફોનોજ મયોગ થવના હોય છે તો તે અધિક ઉપોગી નીવડેજ એ નિમગ્ન થાત છે

જુદા જુદા નિમ્ન મુનીઓને બ્રમ્હો તથા માત્રાઓ દેવાની જુદી રીતો બ્રમ્હોમા દાખવ કરેતા છે અને તેમા બ્રમ્હો રચાયા પછી કેટલાક અનુભવી વૈદો, યોગીઓ જતીઓ સન્યાસીઓ વીગેરેઓ પણ હ્રસ્ત વિખિત બ્રમ્હોમા વિવિધ વિધિઓ લખી રાખી છે આવા પૃથક પ્રથક બ્રમ્હોમાની રીતોનો જાન એક માણુમને મેળવવામા પ્રણા પેમા ખર્ચ ના પડે, તમજ વાણી માનવત કરી પડે, એટલુંજ નહીં પણ ધર જુદી પડેલા હસ્ત લખીત બ્રમ્હો પણ મળી શકે નહીં તમજગ ચાત્રીસ વરસ ઉપરાંતથી આ વિદ્યા ઉપર જોખ હોવાને લીધે, તથા યોગીઓના

મારવાર કરવાના મહારા ખનભર્યા અધ્યાસથી મને કેટલાક સાધુ, સત, સન્યાસી, યોગી, જતી તથા વૈદોનો પ્રમુખ પડેલો અને તેમના સહવાસમાં રહી મહે તેમની પ્રસન્નતા મેળવી કેટલીક દવાઓ ખનાવવાની રીતિઓ તથા અનુભવ મેળવ્યો છે, તેમજ અથોમાથી જ્ઞાન પણ મેળવ્યું છે આ જ્ઞાન બહાર મહારા પોતાના સ્વાર્થ માટે મચાઈ ગઈ આ નશ્વર દેહના પરિવર્તન પછી ધ્રુવધારણી થવા દેવાને બદલે મહારા અનેક ધધા બાધો અને અન્ય કિદાનીન મુમુક્ષુ બાધોના લાભની ખાતર આ કામ પ્રમિદ્ધ કરવા મહારા વિચાર છે

વૈદ્યશાસ્ત્રમાં દરેક ભસ્મોના ગુણ દોષ તથા માત્રાઓ ખનાવવાની ક્રિયાઓ પણ છે, એક એક ભસ્મોને માત્રાના મધ્યાખ્ય અનુપાત રેગ પરત્વે છે, પરત બ્યારે તેવા રેગોનો દર્દી આને ત્યારે આપણા વચ્ચે ભસ્મ કે માત્રા ત્યાં છતાં પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી કારણકે નર્મ માત્રા કે ન્હા ભસ્મ તે રેગ ઉપર પ્રભુ પ્રદેશ તે જ્ઞાનુવાનુ બાધન રેગપરત્વે કુન્તરોમાં નથી

“ રસાયન ” એ અસ્ફુટ શબ્દના અર્થ બારાકમાંથી શરીરના વર્ગેન્ન પાવણ અર્થ “ રસ ” નું ઝોપણુ થતું તે છે શારીરિક નીચ ન ચિત્તિ અત નાનુના શરીરની અસ્ફુ નિયમિત પ્રમાણમાં લાગને વીરે અભવ છે, તે અમંદાનુ નીચ પ્રમાણ ડ રસ (‘ chyle ’) રાહી, મામ, મેદ (fat) અર્થી, મજ્જા (marrow) અને ગુદ આ સમંધાતુ એકમાર્થી બીજી, બીજીમાંથી ત્રીજી એમ અગકમે નીપજ છે, જેમકે રસમાર્થી ક્ષાત, વાનમાર્થી માગ વિગરે લે જે માત્રાઓ ભસ્મો તા દવાઓ બોરાખે મગાપાયા આ અમંધાતુમાં રૂપાતર પામવા અર્થે અનુદૂળ કરી આપે તે “ રસાયન ” ને કાય છે, તેના ગુણાનુવાદ કરતાં મહારાજિ ચરક કહે છે કે “ તે શરીર અને મગજને પુષ્ટિ આપે છે, મવ રેગોનો નાશ કરે છે અને રીધ, જે જેના ઉપર જીવનનો મુખ્ય આધાર છે તેને ઉત્પન્ન કરે ”

મહર્ષિ મુનુન લેની આ પ્રમાણે યાખ્યા કરે છે,—"રસાયન એ એવી મદાયધી છે કે જે જીવનદોરી લખાવે છે, શરીર અને મગજને બલવગર કરે છે અને સર્વ રોગોને અટકાવે છે "

ડાક્ટર વાઝમદ તેના સમઘમા ટીકા કરે છે કે " તે રમર-જ્ઞશક્તિ અને બુદ્ધિને સુધારે છે, કંઠ નિર્માળ કરે છે, ચહેરાને ખુશમરત બનાવે છે, શરીરને સુન્દર અને પ્રત્યાહીય કરે છે, આરોગ્યને જાળવી રાખવાને નિમાવે છે, શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને મલવગર કરે છે, અને મનુષ્યત્વના સર્વ આશિર્વાદ અર્પે છે, દુઃક્રમા શરીરને તે સમ ધનુઓ પુરી પાડે છે આવી જતના રસાયનના સેવનથી વૃદ્ધ સંદેહ વાળા યમ ગમેલા વ્યવસ્થાપિ યુવાન થયેલા, અને લગડી ગયેલી આમડીવાળા લેમનુ શરીર મામાદિકથી ભરાવાદાર થવનું આર્યગામ્રોમા વર્ણન છે

હતભાગ્ય કિદુરતાનનુ કે અત્યારે જના કાપિ મુનીઓએ ઉપર પ્રમાણે અત્યંત વખાણુ કયા છે તેવા અમૃતનુષ, દીપ્તપુષ અપેનાર, અનેક રોગ નાબુદ કરનાર રસાયનાદિકનુ નામ માખળના લોકો કહે છે, અને છે પણ તેમજ કે કટકાક લેખાગુ ઉટવેદો તેવા રસાયનો વાપરી દર્દીની જીવગી જોખમમા લાવે છે મ્હારા દીર્ઘકાળના અનુબવમાઆવા કહેવાતા રસાયનો પુટી નીકળેલા ધણા દર્દીઓ જોવામા આવેલા છે. હુ ખાત્રીપૂર્વક અને હીમ્મત સાથે કહી શકુ છુ કે દરતાજ ભરમ અને તાત્રમરમ જેવા મ્હોટા રસાયનો મેં યથાશાસ્ત્ર ગુરુ કરી તેમની ભરમો કરી દર્દીઓને ખરાવેલી છે, અને તે ઉપર તેવ, મરચુ, આમલી જેવા પદાર્થો પણ ખાવા છુટ આવેલી, છતાં પણ તેવા દર્દીઓને દીર્ઘકાલે પણ એવી દવાઓ પુટી નીકળવાના દાખલા મ્હાનક જોવામા આવ્યા નથી પરંતુ શાસ્ત્રોક્ત રીતથી પચ પાગવામા ન આવે તો એવી દવાઓ પોતાના ગુણો શાસ્ત્રોમા વર્ણવ્યા પ્રમાણે જોઇએ તેવા આપી શકતી નથી એ કારણને લીધે હુ પચાદિનો પ્રપધ કરે છુ પરંતુ લેમા કવચિત રખજન થતા કોઇપણ જાતનો બચ નથી

એવું પણ દર્શાવે માત્ર જણાવું છું, આથી ધાતુ ઉપરનાં યથાગત શુદ્ધ કર્યા પછીજ તેની ભરમો કરી વાપરવી જોઈએ અથવા તે બધા ધાતુ કાચી વાપરવા જે સ્થળે કલ્પે હોય ભાજ તે વાપરવી નેહાંએ એમ મહારો જો નત્ર અનુભવ છે આની યથાશાસ્ત્ર બનાવેલી દલાઓ શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલા ગુણો આપ્યા વિના રહીતીજ નથી એ વાત નિવિવાદ છે ”

વૈદ્યક સમઘી ‘સસ્તુ સાહિત્ય વધત્ર મયાક્ષત તરકથી આર્ય ભિપક’ નામનો વહત્ર ગ્રન્થ બહાર પડ્યો છે તે ઉપરાંત એજ વિષયના બીજા ગ્રંથો પણ પ્રગટ થયા છે હતા ગુજરાતની બહાણી વગ્નીના પ્રમાણમાં અત્યાર મુઠ્ઠી પ્રગટ થયેલું વૈદ્યક સમઘી સાહિત્ય માગરમાં એક જલ્દમિન્દુ મમાન જે સાધારણ જન મમુદાય મોટી નિમત્તના પુસ્તકો ખરીદના બચાવ એમાં આશ્ચર્ય નથી એકી વખતે ચાર પાત્ર અથવા છ રૂપીઆ એકજ પુસ્તક પાછળ ખર્ચવા જેટલી આપણી પ્રજાની આવક નથી વગી કટકે કટકે દમ રીમ રૂપીઆ મહેતે ખર્ચા શકાય પરંતુ એકી વખતે તેટલી રકમ સાહિત્ય પાછળ ન ખર્ચાય એ અનુભવમિદ્ધ વાત છે એ વાત ધ્યાનમાં લઈ કેવળ ધાતુ સમઘી જ્ઞાન દર્શાવવા આ પૃથક ગ્રન્થની યોજના અમતે રીક જાગાય છે આ પુસ્તક બનાવવામાં ‘આર્યાપત્રિ શાસ્ત્ર’ ‘આર્ય ભિપક’ તેમ જ વૈદ્ય જટાશકર લીલાધર ના ‘વૈદ્યકરૂપતત્ત્વ’ મામિકના કેટલાક અગ્રાધન્યન્તરિ માસિક વગેરેની ન્યૂનાત્રિક અશમા સહાય લેવામાં આવી છે જેને માટે તે પુસ્તકો તથા મામિકોના સપાદક તથા વેપકોનો અમે અત્રે સવિનય આભાર માનવા રજા લઈએ છીએ છત્યોમ્

પ્રકાશક.

અમ્રિક (અખરખ.)

વર્ણન - અમ્રિક ચાર જાતનો થાય છે કાળો ધાળો રાતો અને પીળો ખખરમા ફક્ત બે જાત મળી આવે છે ધાળો અને કાળો તેમા કામણુ સરકારમા લાય પીળો અને ટુંબુલખ એ યોગ્ય છે ધાળો રૂપાની ક્રિયામા, લાલ રમાયનમા, પીળો નુવર્ણ ક્રિયામા અને કાળો રોગનાશનમા પ્રગસ્ત છે, ધાળા અને કાળા અમ્રિકના પતરા આવે છે અમ્રખ રૂપાના જેવો ઝગઝગતો હોય છે અને કાળો અમ્રિક કાળો હોવા ઉપરાંત તેમા ઠેકાણે ઠેકાણે પોળા ટપકા હોય છે ઔષધ નર્મદે કાળો અમ્રિક શ્રેષ્ઠ છે

અમ્રિક પરીક્ષા-ટુંબુ અમ્રિક વળી ચાર જાતનો છે, પીનાક, દરદર, નાગ અને વગ્ગ જે અમ્રખ અગ્નિ ઉપર તપાવ્યા છતાં પત્રા શુભ શુદ્ધ થાય તે પીનાક, જે અજાનથી બહુણુ કરવામા આવે તો કુષ્ટ (ક્રિદ) થાય છે, અને જે અગ્નિ ઉપર ટુંડવાથી ગોળાખર થાય છે તે દેડમ જેવો અવાજ કરે છે તે દરદર કહેવાય છે એ પણ ત્યાજ્ય છે, વળી જે અગ્નિ ઉપર નાગ સરખો કુલકાર કરે છે તે નાગ કહેવાય છે. તે પણ વર્જ્ય છે, જે અગ્નિ ઉપર તપાવવાથી વિકાર પામતો નથી અને વગ્ગ જેવો રહે છે તેને વગ્ગામ્રિક કહે છે વગ્ગામ્રિક જરા વ્યાધિ, વગેરે દોષોનો નાશ કરે છે તે અમ્રિક કાળો હોય છે અને તેજ સર્વત્ર હિતકારક અને યોગ્ય છે બીજા સારા નથી

દિશા પરત્વે અમ્રિક-જે અમ્રિક પૂર્વ તરફના પર્વત ઉપર થાય છે તે ધણો સત્તવાન અને ગુણુમા પણ સર્વોત્તમ હોય છે, અને જે દક્ષિણ દિશા તરફના પર્વતનું ખનિજ છે તે સ્વરૂપસૂચ અને

અન્ય ગુણગો છે અને ઉત્તર તરફના પરંતમાનો અન્ય ગુણગો છે
અબ્રક લેવો હોય તો અબ્રકની ખાણ મચોકુ જોઈ પછી ન ચે ગારા
સરખો સત્ત હોય એવો લેવો

વજ્રાબ્રક ગુણ-આ અબ્રક તુરટ, મકુર, શીત, આયુષ્ય આપ-
નાર, ધાતુવર્ધક અને ક્ષય, ત્રિદોષ ત્ર્યંબેક, કૃષ્ટ, પ્વીક, નિદ્રાથી
રિય અને કૃમિનો નાશ કરે છે

શોષન તથા મારણ (શોષન એટલે શુદ્ધ કરતું અને મારણ
એટલે રસ કરી ભરમ બનાવવી) -અબ્રકની ભરમ બનાવ્યા પહેલા
તેને શુદ્ધ કરવો પડે છે તેને માટે કાળો વજ્રાબ્રક લઈ તેને ખૂબ
તપાવી ગાળના દુધમાં ઠારવા આદી તેના પતરા જુદા પડી જાય છે,
પછી તે પતરાને ખૂબ તપાવી સાતવાર ત્રિકાના (હરડા એક અને
અમળા) ના કાટામાં, સાત વાર ગામત્રમાં અને માતવાર ઠારના
અદર બોળવા, આ ક્રિયાથી અબ્રક શુદ્ધ થશે અબ્રક અગ્નિ ઉપર
તપાવી બોળના કાદામાં ફાંપવો અને હાથથી મદન કરી ઉપરનું પાણી
કાઢી નાખી શુદ્ધ કરવો તેથી તે ધાત્યાબ્રકથી પણ સારું થશે

તે સિવાય તેને શોષન કરવાની બીજી રીત એ છે કે અબ્રક
પતરાને આઠ દિન સુધી તદ્દળગદના રસમાં અને કાઠમાં બોળી ગાળવા
આવી રીતે શુદ્ધ થએલા અબ્રકને કાઠી લઈ ઘોઘ મૂક કરવો શોષન
કરવાથી અબ્રક પોતાની સ્વચ્છ છેડે છે તે તેનો જલદીથી ભૂકો
થાય છે. તે શુદ્ધ થએલા અબ્રકને એક ધાત્યાબ્રકની અદર નાખી
તેમાં તેથી એવો ભાગ પરાજ નાખી તે બન્નેને ખૂબ બોળવા
જે છેડામાં અબ્રક બોળના હોય તે છેડે પાણીથી
ભરેલા તપેનાની અદર રાખવો કારણ કે બોળવાથી અબ્રકના

જે બારીક કાજો ધામણાના ડિફામા નોકરો છે તે પાણીમા નો જ
જો દોરાને દોરા કપડામા ચોળામા આવે તો તે અબ્રહ્મના ગુણ
હી જાય છે તે અબ્રહ્મ ખીચકુલ હાથ લાગતો નથી આવી રીતે
ચોળવાથી જો અબ્રહ્મ પાણી નીચે બેગી જશે તે પરાગનો દ્રવ્યો
ધામણામા પડ્યો રહેશે જો અબ્રહ્મ પાણીમા પડ્યા પછી તે પાણીને
આહરવા દેતુ અને પાણી આજ્યા પછી નીતારી નાખતુ નીચે
ચકચકીત હોટ જેવો અબ્રહ્મનો બને પડ્યો રહે છે તેને ધાન્યાબ્રહ્મ કહે
છે અબ્રહ્મની ભમ્મ કયા પહેલા ધાન્યાબ્રહ્મ કરવાની જરૂર છે દેવતા
દેવા ધાન્યાબ્રહ્મ કયા મિત્રાય અબ્રહ્મની બારીક કટકીઓ કરી તેને
સુગખાઠ તથા ટકચુખાર આવે ખવ કરી ગજપુટથી + ડુકી દે તે
પણ તેથી શુદ્ધ અબ્રહ્મ ભમ્મ થતી નથી તેમજ તેથી સારો ફાયદો
પણ થતો નથી શુદ્ધ અને કિતમ અબ્રહ્મનમ્મ કરવાનો સારો રમ્મો
જો છે > ધાન્યાબ્રહ્મને ગૈ.મૂત્રની ભાવના દઈ એક દિવસ ખવ કરી
ગજપુટની અદર ડુકી દેવા આવી રીતે બે ચાર વખત ગૈ.મૂત્રમા
ખવ કરી ગજપુટ દઈ દેવાથી શુદ્ધ અને કિતમ અબ્રહ્મનમ્મ થાય છે
તે મિત્રાય તૈયાર કરેન ધાન્યાબ્રહ્મને આકાશના ઝીગ્મા બે ચાર વખત
ખવ કરી ગજપુટ દેવાથી પણ શુદ્ધ અબ્રહ્મનમ્મ થાય છે ફક્ત એક
અથવા બે ગજપુટ ડુકવાથી જોઈએ તેની અબ્રહ્મનમ્મ થતી નથી.
શુદ્ધ અબ્રહ્મનમ્મ લાલ ભુખરા રંગની હોય છે ને તેમા ચકચકીત
કટકીઓ હોતી નથી જેમા ચકચકીત કટકીઓ હોય તેને અશુદ્ધ
ભસ્મ સમજવી તે વાપરવા માટે તદ્દન અયોગ્ય છે જોટલી વખત

†. ગજપુટ-એક ગજ લાંબો, એક ગજ પહોળો અને એક ગજ
ઉંડો ખાડો ખોદી તેમા છાણા ભરી તે છાણાની વચમા શરાવ સપુટ
મૂકવું પછી બાકીનો ભાગ છાણાથી ભરી દેવો અને તેને સળગાવી
તાપ કરવો એવી રીતે તાપ આપવાની ક્રિયાને ગજપુટ તાપ આપો
એમ કહેવાય છે

ગજપુટ દહ બરમ કરવામા આવે તેટલો તેના ગુણમા વધારો થાય છે અને તે પ્રમાણે તેને એક પુટી, દશપુટી, શતપુટી અને સહસ્રપુટી એવા જુદા જુદા નામો આપવામા આવ્યા છે સહસ્રપુટી બરમ સૌથી ઉત્તમ ગણાય છે પણ તે ઘણી કડાકૂટ વાળી બનાવટ છે જેથી ૫-૧૦ પુટવાળી બનાવટ સાધારણ રીતે વપરાય છે એક બે પુટવાળી અબ્રકલમ્મ ન વાપરવી કારણ કે તે સાવ નિશ્ચય થઈ ગએલી હોતી નથી અબ્રમ્બરમનો રંગ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લાલભુખરો થાય છે તે રંગ સારી રીતે આવે નેટલા માટે તેને આકડાના છીરમા અને વડની જટાના ગમમા ખલ કરે છે વડની જટામા ખલ કરવાથી અબ્રક રાતો રંગ ઘણી જલદીથી પડે છે તે સિવાય મજબૂતો પામ દેવાથી પણ લાલ રંગ જલદીથી આવે છે ટેટલાક વૈદો ઝાઝી ભાવના ન દેતા રંગને માટે ફક્ત એક બે ભાવના દહ અબ્રક વાપરે છે

બનાવટ—૧ અબ્રક લમ્મ ૨ અર્જુનાબ્ર ૩ મુલોચનાબ્ર, ૪ શૃંગારાબ્ર, ૫, હરિશંકર રસ, ૬ મહાલક્ષ્મી વિલાસ રમ

૧ અબ્રકલમ્મ—આતી બનાવટ ઉપર માગણુમા અપાઈ ગઈ છે

૨ અર્જુનાબ્ર—ગુદ્ધ અબ્રકલમ્મને અર્જુનદક્ષની છાલના રસની સાત ભાવના દહ સુકવવી ને વાટી ખારીક કરતા જે તૈયાર થાય તે અર્જુનાબ્ર.

૩. મુલોચનાબ્ર—આડ તોલા ૫૦ બરમ લઈ કોગાનો ગર્ભ, ચવક, વાળો, દાડમનુ ફળ, લીંબુનો રસ, આમળા અને આમેરી આ દરેકનો રસ આડ આડ તોલા લઈ તેની એક પછી એક અબ્રકને ભાવના દેવી એ બધી ભાવના ફેવાઈ ગહે ત્યારે વાલ વાવની ગોળી વાળવી.

૪ શૃંગારાબ્ર—અબ્રક ભરમ ૧૬ તોલા લઈ તેમા કપૂર એલચી, ગાયફળ, ગવત્રી, લવંગ, ગજપીપર, તેજપત્ર, જટામસી,

નાત્રીસપત્ર, તજ, નાગકેશર, કૂષ્ઠ, ધાવડીના ટુક, કાગોવાળો અને શુદ્ધ ગંધક એ દરેક અકેક તોલો લઈ ખાડી બાગીક ચુર્ણ કરી તેમાં ૦૧ તોલો શુદ્ધ પારો બરાબર મેળવી પાણી માથે તેની બમે રતીભારની ગોળી કરવી

૫ હરિશંકર રસ—શુદ્ધ અબ્રક ભગ્મ લઈ તેને સાતદિવસ સુધી આમળાના રમની ભાવના દેવી.

૬ મહાલક્ષ્મીવિદ્યામ રસ—અબ્રક ભગ્મ તોલા ૮, શુદ્ધ પારો તોલા ૪, શુદ્ધ ગંધક તોલા ૪, બગમમ્મ તોલા ૨ ગૈર્ય ભસ્મ તોલો ૧, હરતાળ ભસ્મ તોલો ૧, તામ્ર ભગ્મ તોલો ૦૧ સુવર્ણભસ્મ તોલો ૦૧, કપૂર, જાયફળ અને જાવત્રી દરેક ચાર ચાર તોલા મમદર-ગોપના બી બમે તોલા, ધતુરાના બી તોલો ૧—એ બધાને માથે મેળવી નાગરવેલના પાનમાં ખૂબ ખરલ કરી વાન વાવની ગોળી કરી આ ઉપરાંત બીજી બનાવટો પણ છે.

મહાત્મેશ કાશ્ચાનક રસ—હિંગળામાયી કાટનો પારદ, મનરીલ, ગંધક, ટકણુખાર તામ્રભસ્મ, બગમમ્મ અબ્રકભગ્મ, સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ, હરતાલભસ્મ, કાગા ધતુરાના બીજ, મિઠાતુણુ, કોઈ, હીંગ, લીંડીપીપર, કાયફળ, નેપાળાના બીજ, બાબચી, ગરમાળાનો ગેળા અને નમોતર એ સર્વને સરખે ભાગે નાં એકઠા કરી યુવગ્ના દૂધમાં ખરલ કરી વટાણાના દાણા જેવડી ગોળીઓ બનાવવી દરરોજ એક ગોળી મેવન કરી આ ગોળીના સેવનથી મન્નિપાતનો નાશ થાય છે.

પિત્તાતક રસ—જાવત્રી, જાયફળ, જટામાની, કોપ્ત તાત્રીસપત્ર, સુવર્ણમાક્ષિક ભગ્મ, લોહભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, લર્ચીંગ અને રૂપાનીભસ્મ એ સર્વ સમાન ભાગે લઈ પાણીમાં ખરલ કરી બમે રતીભારની ગોળીઓ કરવી, આ ગોળીઓનું સેવન કરવાથી તમામ જનના પિત્તરોગ, કોઠાશ્રિત પિત્ત, શાખાશ્રિત પિત્ત, શળ, આમ્લપિત્ત, પાનુરોગ, હરસ, ભ્રમ, અને ઉવગીનો નાશ થાય છે

મહાપિત્તાતક રસ-પિત્તાતકમાં જે વસ્તુઓ કહી છે તેમાં સુવર્ણ માસિક ભસ્મની જગ્યા સુવર્ણની ભસ્મ નાખવાથી મહાપિત્તાતક રસ બને છે, તેના સેવનથી તમામ જાતના પિત્તરોગોનો નાશ થાય છે

ચતુઃસમલોહ—અબ્રક્ભસ્મ, તામ્રભસ્મ, પારદ, લોહભસ્મ અને ગંધક એ સર્વે ચાર ચાર તોલા પ્રમાણે લઈ એકત્ર કરી અડતાનીમ તોલા ધી અને અડનાલીસ તોલા દૂધમાં મેળવી પકાવવું જ્યારે પાક થઈ જાય ત્યારે વાવડીંગ, ત્રિકુળા, ચીત્રાના મૂળ, અને ત્રિકટુ એ સર્વેનું ચૂર્ણ અથો અર્ધો તોનો લઈ ઉપરોક્ત પાકમાં મેળવી ઉતારી દેવું, ઠંડુ થયા બાદ એક કાચની બરણીમાં ભરી રાખવું. બાદ જ્યારે માનસિક ગ્રિયનિ સારી હાય તે દિવસે આ લોહની માત્રા એક માત્રા જાગ લઈ ઘી અને મધમાં મેળવી સેવન કરવી. બાદ દરરોજ એક રોડ માસામારની માત્રા વધારતા જવું જ્યારે દરરોજની માત્રા આઠ મ માભાગની થાય ત્યારે પછી માત્રાને વધારવી નહિ અનુપાનમાં નારી રોગનું પાણી અને દૂધ પીવું જ્યારે દવાની માત્રા પચી જાય ત્યારે રાત્રી શાલી ચોખાનો ભાત, મગના ઓસામણ અને ઘી સાથે ખાવો ૩૦ લોહના સેવનથી ગૃહગેમ, હૃદયશૂન્ય, પાંચશન, આમવાત, કૃષ્ણીકા, જ્વરમાન, અને શિરનવનો નાશ થાય છે.

પચાત્મક રસ—પારદભસ્મ, અબ્રક્ભસ્મ, અમ્લવેનપ, તામ્ર ભસ્મ, ગંધક, વજનામ, અને ત્રિકુળા એ પ્રત્યેક વસ્તુ સમાનભાગે લઈ સર્વેને એકત્ર કરી ગરણી, ગોરખમુડી, અરઘુર્મ, ભોરીંગણી, ગળો, ભારંગી, જાળુની છાંય અને નીલકમ્બ એ પ્રત્યેક ૧૧ રસની એક એક ભવના આપવી બાદ સર્વેની બરોબરવજને પચાવણો નાખી આદુના રસમાં એક દીવમ ખગલ કરી ચણાના પ્રમાણની ગોળીઓ કરી દર-રોજ સવારે, બપોરે અને સાંજે એક એક ગોળી સેવન કરી ઉપરથી અડદ, ગેરડી, પકવાન, અને ગાયના દૂધનું સેવન કરવું. આ રસ શુદ્ધ થઈ પીણતા રેગીને બહુજ હિતકર છે.

સર્વાંગ સુદર રસ — ગુદ પારદ, તાત્ર ભસ્મ, મનરીત, સુવર્ણ માક્ષિક ભસ્મ, હરતાલની નિર્ધૂમ ભસ્મ, ઈન્દ્રિય ભસ્મ, સુવર્ણ ભસ્મ, બગ ભસ્મ, લોહ ભસ્મ, અબ્રક ભસ્મ, મુક, પાંચો લવણ અને ગધક એ સર્વ સમાન ભાગે લઘ મુકનો ક્વાથ, ગગણીના પાનનો રસ, ભાગના પાનનો રસ, ભારગીના મળનો રસ અને કાળા ધતુરાના પાનનો રસ એ પ્રત્યેકના રસની અલગ અલગ સાત ભાવના આપી ખૂમ બારીક મર્દન કરી બાદ એક એક મામા ભારતી ગોળીઓ કઠી રાખતી એરડીના તેલ અને મુકના ચૂર્ણ સાથે આ ગોળીઓનું મેવન કરવાથી કફનો વ્યાધિ શમન થાય છે તથા આ ગોળીઓનું મેવન કરી અનુપાન તરીકે ત્રિકટુ, સચ્ચ, હાંગ અને કાકચના ખીજ સમભાગે લઘ કરેતુ ચૂર્ણ ગરમ પાણી સાથે મેવન કરવાથી મર્વ પ્રકારના ગળનો નાશ થાય છે

ગુલુ—પેટિક, ધાતુ પેટિક, શોષક, અને નીનજ

ઉપયોગ—અબ્રક કૌવત આપનારી દવા ગણાય છે અને તેની અસર લોહની સાથે લેવાથી ઘણી વધે છે નમળાઈ, કમકૌવતી, ઝાંઝવર, મગ્ગણી, ઝણ ખાગી, તથા ક્ષય ઉપર તે અપાય છે ઝર્ણ રોગ ઉપર તે સાગે ફાયદો કરે છે ઝર્ણ રોગની અદર જે ઝીણા ઝીણા તાવ રહે છે તેને તે દૂર કરે છે જ્વર દૂર કરવા માટે અબ્રકની સાથે લોહ ભસ્મની યોજના કરતી એ એક ઉત્તમ પદ્ધતિ છે તેથી યદુનોદર અને ઝીણોદર દયાય છે, શરીરમા કૌવત આવે છે અને ઝર્ણજ્વર ખસે છે લોહ ભસ્મ અને અબ્રક એ બન્નેની રતી રતી ભાર માત્રા ચરકુમીના ગ્ગમા ખાવાથી લયમા સારો ફાયદો થાય છે શુગારાબ્રની બનાવટ પણ લય, ઝર્ણ સસણી, તથા ઉધરસ ઉપર વાત અને આદુ સાથે ચારી કડે પાણીએ ઉનારની લેખએ અને ઉપરથી ધી, દૂધ વિગેરે સાગે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો લેખએ અઝર્ણ, મદ્દમિ, ઉત્તમી અદ્યિતે થોડી થોડી ચથર અને તેથી થતી કમ કૌવતીની અદર અબ્રક આપવી બહુ યોગ્ય

છે સુલોચનાબ્રતી બનાવટ અર્જુના વ્યાધિ ઉપર ઘણી પ્રસિદ્ધ છે તેમજ ધાતુ પુષ્ટિને માટે પણ તે વપરાય છે. અબ્રક ધાતુને પુષ્ટિ આપનાર દવા ગણાય છે અને તેથી કેટલાક ક્ષીણુવીર્ય પુરૂષો તેનું સેવન કરે છે. ધાતુ ક્ષીણતા, કળતર, માથાનો દુખાવો, કમ્મરની પીડા અને શરીરમાં થતી બેચેની અબ્રક ભસ્મથી દૂર થાય છે ધાતુને માટે દેરી વૈદ્યોએ ઘણા ગુણો કહ્યા છે પણ તે પ્રમાણે જોવામાં આવતા નથી તોપણ અબ્રકને માટે એટલું તો સિદ્ધ છે કે જે જે દરદોની અદર પૌષ્ટિક દવાની જરૂર છે ત્યાં ત્યાં અબ્રક આપની યોગ્ય છે અને તેનો ફાયદો ઘણું કરીને તેના પૌષ્ટિક ગુણમાજ રહેલો છે તે શીતળ હાવાથી મૂત્ર વ્યાધિમાં ઘણી ઉપયોગી છે ગુરમના જીર્ણ વરમમાં અને આખા શરીરના સોજામાં અબ્રક ભસ્મ એકલી અગર હરિશકર રસ અપાય છે. જીર્ણ પ્રમેહ ઉપર તે ઉપયોગી છે જે દરદો ઉપર અબ્રક લાગુ પડે છે તે દરદના જીણ રપમાજ અબ્રક ઉપયોગી છે પ્રમેહ તથા ઉધરસના તીવ્ર રપમાં અબ્રક આપવો નકામો છે બીજા બધા રોગના કરતાં તે ગ્રાતીના અને પીશાબના રોગ ઉપર બહુ લાગુ પડે છે. હાય ઉપર શ્રુગારાબ્ર અને અબ્રક ભસ્મ એ ઘણા માન ઉપાય છે, અને જ્યારે દરદી ઘણો ક્ષીણ થઈ ગયો હોય ત્યારે તેને શક્તિ આપે છે અર્જુનાબ્રતી બનાવટ એ ખસસ કરીને હુફગેગ ઉપર અપાય છે મહાલક્ષ્મી રસની બનાવટ ઘણી સારી ધાતુ પૌષ્ટિક દવા છે તે ક્ષીણુ અએલા પુરૂષોને પદ્મ દૂર થવા માટે અપાય છે દંડક જીણ રોગમાં તે રોગને લાગુ પડતી દવાની સાથે અબ્રક ભસ્મની યોજના કરી ઘટિત છે

માત્રા:-શુદ્ધ અબ્રક ભસ્મ * ૧ થી ૨ વાન, • અર્જુનાબ્ર ૧ રતીબાર, સુલોચનાબ્ર ૧ વાન, શ્રુગારાબ્ર ૨ રતીનાન, હરિશકર રસ ૧ વાન, તથા મહાલક્ષ્મિ વિલાસ રસ ૧ વાન

અશુદ્ધ એટલે ગોંચા વગરની અને આ રૂઢ એટલે જની અદર ચકચકીત કટકીઓ દેખાય એની અબ્ર ભસ્મ વાગવાથી મનુષ્યના

અનુપાન:-પ્રમેદ, શ્વાસ, ક્રોધ, વાયુ, પિત્ત, મગ્ગલ્પી, પાડુરોગ, કમળો, ગુદમ અને મૂત્ર રોગ ઉપર મધ અને લીંડી પીપર સાથે, લય ઉપર સોનાના વરખ સાથે, ધાતુપુષ્ટિને માટે સુવર્ણ ભસ્મ માથે, અજીર્ણના રોગની અદર ગાયના દૂધ અને સાકર સાથે અબ્રહ્મ અપાય છે, જેવા હંતુને માટે અબ્રહ્મ ભસ્મ વાપરતી હોય તરી ચીજોનું અનુપાન અબ્રહ્મની સાથે નાખતું જોઈએ કક રોગને માટે કાયફળ, લીંડી પીપર અને મધમા આપતી, ધાતુપુષ્ટિને માટે લવંગ તથા મધમા આપતી

અંબર.

વર્ણન—અંબર એક ખનિજ પદાર્થ છે એના ગાગડા થાય છે. એ પદાર્થ પૃથ્વીમાની ફાટોમાથી અથવા સમુદ્રમા તરતુ અથવા તો સમુદ્રના કિનારા પર ઘસે કેકાણે મળી આવે છે વિગેય કરી વ્યાપ્તિક સમુદ્ર, પરશીઅન સમુદ્રના કિનારા ઉપર અને પોલાડ, જર્મની, સ્વીડન, સીમીલી, પ્રશીઆ આફ્રિકા દેશોની જમીનમા પણ મળે છે અંબર ત્રણ પ્રકારનું થાય છે પીળું, 'લાળું' અને કાળું પીળા અંબરની ઉપર ટપકા હોવાથી તે ગોળ અગ્નિનું પીળા રંગનું હોય છે પીળું અંબર જ શ્રેષ્ઠ છે અને કાળું મર્યાદી હલકી કિંમતનું હોય છે અસલ અંબર મોઘુ વેચાય છે એટલે કેટલાક લોકો ખનાવતી પણ કરે છે જે ખરું અંબર છે તેના બે ગાગડા લઈ એક ઉપર બીજાને વમવાથી ગરમ થનાર સૂદમ પદાર્થોને લોહચુબકની માફક આકર્ષે છે દાન રીતે

શરીરમા અનેક પ્રકારના પીડા થાય છે એવી ભસ્મ ક્રોધ, લય, પાડુ રોગ, મોઝો હૃદય અને પસવાદમા પીડા અને ભાગે સતાપ આપનાર છે, તે ટુટી નીકળે છે, સોજો થઈ છે, ને હ્રસ્વ-રોગ તથા રક્તપિત્ત જેવા ચિન્હ જણાવા માટે છે અબ્રહ્મના ચિકારની શાંતિ ત્રણ દિવસ આમળી પાણીમા વાટી પીવાથી થાય છે એમ કહેવું છે

આવવાથી થોડો અવાજ થાય છે પરંતુ પીગળતું નથી માત્ર નરમ થાય છે અને તેમાં થોડો ચીકણા આવે છે અબરને દેવનામાં નાખવાથી તેના ધુમાડાની મુગધી સારી આવે છે અબર મુગધી પદ્મમાં નખાય છે

ગુણુ—ધાતુવર્ધક, તૃપ્તિકારક પુષ્ટિકર, કામોત્તેજક, ઇન્દ્રિયોને શક્તિ આપનાર અગ્નિવર્ધક, કોષામાંની શક્તિ અને ગરમીની ઇજા દૂર કરનાર, જીવાન અને ધરડાને ક્ષિતકર છે

ઉપયોગ—એક પાણી બાર અમર મધની સાથે આપતું મુજબ સાત દિવસ આપવાથી કપાસા દૂર થાય છે, અને કોષાનો નામ સાધાનો રોગ પણ દૂર થાય છે સ્થાયર જગમ વિષ ઉપર અમર પાણીની સાથે આપતું કાનેગ (નિયુચિકા) ઉપર અબરની 'મુણી' આપી તથા અમર અને કરતુડી મહુદર ખાવા પગુ આપી અમરનું ની માકરમા મવન કરવાથી તોણના દુઃખ શરીર ઉપર નહીં આવે છે અને મગજ જાન થાય ન

કલ્પ.

વર્ણન—કલ્પ એ રૂપાના જેવી અકચરનાત્મક પાતળા તાંબે અને તંબે ખડખડાવાથી અવાજ થાય છે જેને આપાજ સાધાગણુ મીતે કલ્પના પતરા કહીએ કાંઈ તે કલ્પના પતરા નથી પણ નોંધના પતરાપર કલ્પ ચિત્રોન તૃપ્ત છે

સાધન તથા માર્ગ—કલ્પને પાતળી કરી તગાડનાં રમમાં હળદરનું ચૂર્ણ નાખી તેમાં રેડી આ પ્રમાણે ત્રણ વખત રેડતું એટલે કલ્પ ગુણ થયા દના તર્જી ઉપવાગ કરવામાં કલ્પની ભરમ વપરાય પણ ભરમ કરવા પડેલા તેને ગુણ કરવાની જરૂર છે કલ્પની બીજી

શોધન વિધિ એવી છે કે તેને ઉકાળી તેનો રમ થાય ત્યારે તેને આકડાના છીરમા અગર ગોમત્રમા દારવી અગર તે બન્ને સાથે મેળવી તેમા દારવી પછી તેને કદમના પાણીથી અગર સાદા પાણીથી ઘોષ લેવાથી કલ્પ શુદ્ધ થાય છે ઉકાળેલ કલ્પના રમને આકડાના છીરમા અને ગોમત્રમા દારવી વખતે વેડને તથા બુદ્ધારને ઘણી સભાળ રાખવાની જરૂર છે કલ્પનો રમ આકડાના છીરમા ને ગોમત્રમા નાખતા એકદમ ઉડે છે, તેથી દૂર ઉભા રહી હાથ લામો કડી સાણુમીથી કપાઝવાળા વાડકાને મજામુત પડડી ઉંચા વાળી દેવો ને તરત ખગી જવું આમ કરવાથી કલ્પ ઉડે છે પણ માણુમ છેટે હોવાથી કલ્પ થવું નથી બે કોઈ માણુમ ભુતથી આકડાના છીરના દામ ઉપર મોટું રાખી કલ્પ નેડ તા છીર અને કલ્પ ઉડી તેના નોદા ઉપર ચાટી રહેશે, માટે કનહી શુદ્ધ કરવી વખતે અવસ્ય મજાળ રાખવાની જરૂર છે દરેક વખતે જ્યાર કલ્પનો રસ દારવામા આવે છે ત્યારે ઝીણી ઝીણી કરચા કડી હાથ બે દાથ છટે પડે છે માટે ફગ્ક વખતે તે નીબી લઈ ફરીથી ગાળવી છેવટને ફેરે તેને ગોમત્રમા ન નાખતા તેને ઉકાળી તેનો લગપાડી નેચો પછી તેને ટીપી મારીક પતન કરવા આવી રીતે શુદ્ધ થએલ કલ્પના આરીક કટકા કરતા ગાદ બે માટા જાણા લઈ જાણાની સપાગીપર થોડી પારવાળી ચન્ક પાથરી તે ઉપર કનહી કરચા પાથરવી તે ઉપર પાછા પારવાળી ચન્ક પાથરવી એમ બે ત્રણ ચાર પટ દઈ માવ પારવાળી ચન્ક પાથરી માવે મોટું જાણુ મુકવું આ બન્ને જાણુ અગાઉથીજ ધગી મીધી મંપાડીના કરવા નેમએ ત્યાર પછી ચોડા જાણુ નીચે મુકી તેની અદર આ બન્ને જાણુ મુકી દવા માવે બીજા ચોડા જાણુ ખડકી તેને મગગાવી દેવા, આથી થએલ ભસ્મ કલ્પની મફદ ગાગડીઓ બધાઈ રહેશે. જ્યારે દેવતા પોતાની મજે ફરી જાય ત્યારે અડખે પડખેના

છાપ્પા ખસેડી ઉપડુ છાપ્પુ હળવેથી ઉતારી લુગુ જેથી ભરમ થએલ કલ્લની જમીગએલ સફેદ ગાગડી ભુકો થઇ પારેવાની ચરક સાથે મળી ન જાય જે સફેદ ગાગડી જમી રહી હોય તે બધી ઉપાડી લેવી આમ કરવાથી ઘણી ખરી કર્યો ભરમ થઇ જાય છે તોપણ કેટલીક કર્યો કાચી રહી જાય છે તે તેની કઠણ ગાગડીઓ વળી જાય છે તેને ફરીને બીજી વખતે તેજ પ્રમાણે પકવવી પારેવાની ચરકને બદલે ભાગ અગર અજમાની બૂકી સાથે મુકીને સળગાવવાથી પણ સફેદ કલ્લ જમ્મ થાય છે આ સિવાય બીજા ભરમ કરવાનો બીજો રસ્તો એ છે કે ગુદ્ધ કલ્લને યોદ્ધના દામમાં ઉકાળી અને બ્યારે તે ગળે ત્યાગે તેમાં ચોથો ભાગ જવખાત તથા આમલીના ફાતરાનો ભુકો નાખવો અને લોદ્ધની મળીથી હલાવતુ યોડીવાત હલાવવાથી તે કલ્લનો બારીક ભૂકા થઇ જાય છે તેને રૂડા પાણીથી ઘોષ લેવા તે જગ ધીમા તાપથી શેકવો આથી ગુદ્ધ બગભરમ તૈયાર થાય છે શુદ્ધ મગભરમ પ્રાણા ભુખગ રગની હોય છે

બનાવટ — ૧ મગભરમ, ૨ બજેશ્વર રમ ૩ ગૃહ્ય મગેશ્વર ૪ ગુરુ બગ

૧ બગભરમ—બનાવવાના બે રીતો ઉપર બનાવી છે

૨ બજેશ્વર રસ—રસસિદ્ધ અને બગભરમન મમભાગ મળી નવાથી બજેશ્વર રમ તૈયાર થશે

૩ બૃહત્ બજેશ્વર—મગભરમ, ગુદ્ધ પાગ, રૌચ્ય ભરમ, અબ્રક ભરમ ગુદ્ધ ગધક એ દરક બગે તાલ્લા અને સુમગભરમ તથા મૌક્રિક (મોતીની)મરમ એ બન્ને ચરદો અરદોતોનો—એ સર્વને મગગર મેળવી તેને બાગરાના રમના બારના દી અને બગે અણાડી બારના ગાળી કરવી

૪ સુવર્ણ બગ—ગુદ્ધ પાગ, ગુદ્ધ ગધક, અને બગભરમ એ ત્રણેને મમભાગ કાઢી તે ત્રણેની બરોબર નવસાર કાઢી તે

જૂંઘા સાથે ધુટવા ને પછી તે ભુકાને કાચની શીશીના નાખી વાનુકાયત્રની- અદર પકાવવો. આથી જે ચીજ શીશીના ગળામા જામી રહે તેનુ નામ સુવર્ણજગ સુવર્ણજગનો રગ મોના જેવો ઝગઝગનો હોય છે

ગુણુ-શોષક, પૌષ્ટિક અને મૂત્રજ, શુદ્ધ જગમમ્મ દીપન, પાચન, રચિકર, મુષ્ણિપ્રદ, શીતળ, કાનિકારક, ધાતુને સ્થિર કરનાર અને ક્ષયનો નાશ કરનાર છે

ઉપયોગ-જગમમ્મ મૂત્રમાર્ગના રોગ ઉપર અતિ ઉપયાગી છે. શુભ્રમૂત્રના રોગ ઉપર તે બહુ વપરાય છે. મૂત્રપીડના શુભ્ર વગમમા તેમજ મધુ પ્રમેહમા તથા સર્વ જાતના શુભ્રપ્રમેહ ઉપર જગ અપાય છે. જગના મેવનથી મૂત્રરોગથી થતો ગોદ દર થાય છે તથા તેથી થતી કમકૌવતી અટકે છે. બૃહન્ જગેશ્વર રસ પાકેલા ઉપરાના ફળના રસ સાથે મધુપ્રમેહમા અપાય છે તેમજ જગની બંધી બનાવટો આ ધારણુ રીતે મૂત્રગેગમા કામની છે. બહુ મૂત્રતામા અગર મનની અદર સફેદ પદાર્થ પડે છે અને તળે જામી રહે છે ત્યારે જગ આપની ધણી ઉપયોગી છે. સોમગેગની ઉપર જગમમ્મ એક ઉનમ દવા છે. શુભ્ર મૂત્રવ્યાધિની અદર જગની ગમે તે બનાવટ આમળાના રસ સાથે આપની ગોચ્ય છે.

શુભ્ર ઉધરસ, લય, ઉરક્ષત તથા કાંચી ઉધરસમા જગ ફાયદો કરે છે. જ્યારે દરદાને હાફ ચહે છે તથા દરદીથી જરાપણુ મહેનત થતી નથી ત્યારે તેનો ઉપચાર પ્રશસ્ત છે. શુભ્ર સધિત્રા, કળતર, પાડુ તથા કમકૌવતી ઉપર જગ અપાય છે. શુભ્ર વાત વ્યાધિમા જગનુ સેવન કરનુ શ્રદ્ધ છે. જગ મગજને પુષ્ટિ આપનાર છે અને તેથી અખતે તથા મગજને ઠંડક થાય છે. દમમા પણ તે પીપર તથા મવ સાથે અપાય છે. મૂત્ર વ્યાધિમા તે મૂત્ર દવા સાથે અપાય છે. શરીર બળવાન થવા જગમમ્મ તુળનીના રમમા અપાય છે. આમને

માટે જન્યકુળ, લવગ અને મધમા અપાય છે પેટમા પીડ આવતી હોય તો હરડે સાથે અપાય છે, ધાતુ વિકૃતિ માટે જન્યકુળ, જનવત્રી અને લવગમા અપાય છે, ને અગ્નિમાદને માટે લીંડી પીપરમા અપાય છે

માત્રા — શુદ્ધ જગમરમ જગેશ્વર તથા બુદ્ધ જગેશ્વર ના થી ૧ વાલ, સુવર્ણ જગ ૧ થી ૨ વાલ

• વાનુકાયત્ર — પહેળા મોઢાનુ માટીનુ વાસણુ લઈ તેની નળો-જેથી ડગળી કાઢી તે કાણુ આકુ પાણુ એક મોટુ હીકર મૂકી દેતુ ને અદર રેતી ભરી તેની મધમા અગન શીંગી મૂકી અગન શીંગી ના મોઢા આગળ પણ રીકર મૂકીને ઉપર કપડ માટી કરવી જેથી ધુમાડો બહાર જઈ રહે નહિ ને તે કામને તાપ આપવો સ્વાગ ગીત થાય ત્યારે તે શીરો દોડી ગળે ચાટેવો પદાર્થ કાઢી લેવો

૧ રમ ત્રથમા લખ્યુ છે કે અનુદ કનઈ અથવા ગીસાવી કપસાત, કુપ્ટ, ગુદ્મ (ગાળો) કેટ જગ, વાત પાડુ પ્રમેહ તથા ભગદર એ રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ તે વિષ તુલ્ય છે રક્ત વિકારના સર્વ રોગ, લાય, મત્રકન્ડ, તાવ, પથરી, અડગદ્ધિ કન્યાદિ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે તેમજ મદગિત, પાકુરોગ અને નિર્મેળપાણુ લાગે છે એના દોષની શાનિ માટે નકકાળીગ ચાકર આવે તણુ દિવન ખાતી

કાયલવણુ. (બંગડીખાર)

કાયલવણુ કાયતી બાફોમા ઉત્પન્ન થાય છે એનો રંગ ધાંળા રાય છે

ગુણ — પિત્તજારક, કિચિત્ત ખાડ, હલ, અગ્નિદીપક, ઉષ્ણ, ચક્ષુશ્ચ, તથા શકકાન્ક છે, નામ ગુ મ, મ્હ, વાયુ તથા પિત્તનો નાશક છે.

ઉપયોગ — અણુ ઉપર કાયલવણુનુ ચૂણુ માગા દોષમાગા ગરમ ખાતીમા આપવુ

કાડીખાર.

વર્ણન—કાડીખારને અંગ્રેજીમાં “નાઈટ્રો ઓફ નીચર” નેટુ છે એ રૂપામાથી બને છે કાડીખારની પેન્સીલ જેવી લાકડી હોય છે કાડીખાર ગરમપાણીમાં પીગળે છે ચામડીને લાગવાથી કાળા ડાંચ પડે છે અને ફાટલા ઉટે છે

ઉપયોગ—આંખોમાં દાહ થાય અથવા આંખો દુખવા આવે તે ઉપર અને આંખોમાં ખટકા મારના હોય તેના ઉપર કાડીખારને ગરમ પાણીમાં પીગળાવી તેનું દ્રીપું પીંછી વતી આંખમાં નખવું ગરમીના ચાકા થતાજ તે ઉપર કાડીખાર ચોપડવો એટલે ચાકા પ્રમગ્ના નથી અને તે ઉપરનું વિષ બળી જાય છે શરીરમાંનો મોતો, અચાગું અને મમ ઉપર કાડીખાર ચોપડવો

કાંતી લોહું (કાંત લોહ)

વર્ણન—કાંતી લોહું એ લોહન્યુનમાંથી થાય છે એના બ્રામર અને ચુગક એવા પ્રકાર છે કાંતી લોહું મળવું કઠણ છે એ મન લોહમાં ઓઠ છે

કાંતી લોહાના વામણમાં પાણી ભરી તેમાં તેલનું ટપકું નાખવાથી પ્રસરતું નથી અને પાણીને હાંપનો વાસ આવે છે અને લીંબુનો રસ કાંતી લોહાના વામણમાં નાખવાથી કડવો થાય છે કાંતી લોહાના વામણમાં દુધ તપાવવાથી ઉભરા આવી બહાર નીકળી જતું નથી, ઉચું વધે છે. કાંતી લોહાનું મારણ પોલાદના મારણ પ્રમાણે કરવું એની ભરમ પોલાદની ભરમ કરતાં સો ગણી વધારે ગુણવાળી છે.

કોડી

વર્ણન:-કોડી અરબી સમુદ્રમાં, લખદ્વીપ અને માલદ્વીપ બેટા પાસે જડે છે ધોળી, રાતી અને પીળી એવી ત્રણ જાતની કોડી થાય છે પીળી કોડી તીક્ષ્ણ તથા ચતુષ્ચ છે, રાતી કોડી ઠડી અને ગુમડાને હિતકારક છે અને જેના ઉપર ધોળા મિન્ટુ અને રેવા હોય છે તે બાલમહ નાશક અને નાના પ્રકારના ટોતકોને ઉપયોગી છે એમ કહે છે જે રંગે પીળી, પીઠ ઉપર ગાઢવાળી હોય તે રસયોગને ટેકાણું આપતી તે જો વજને દોઢ તોલો હોય તો તે ઉત્તમ તોનાનાર હોય તો મધ્યમ અને પોણો તોલો હોય તો કનિઠ જાણતી કોઈ એમ માને છે કે પીળી કોડી જેની પીઠ પર ગાઠ હોય, જે લાખી હોય અને જે વજનમાં છ માસા હોય તે ઉત્તમ, ચાર માસા વજનમાં હોય તો તે મધ્યમ અને જે ત્રણ માસા હોય તે કનિઠ છે

ગુણ:-કોડી તિષ્ઠ, ઉષ્ણ, ગ્ર્ય, અગ્નિદીપક, કફ તથા શીત છે અને કર્ણશૂળ, ત્રણ, નેત્રરોગ, સત્રહાળી, ગુદમ, શાળ, પરિશુભ ગુણ, લય, વાયુ તથા કફનો નાશ કરે છે

શોધન તથા મારણ:-કોડી પ્રાણમાં પચન કરવામાં શુદ્ધ થાય છે અથવા એક રાત્રિ છાશમાં અથવા લીંબુના રસમાં પલાળી રાખે એટલે શુદ્ધ થાય છે (૧) કોડી કાલમાના દેવતામાં મારી રીતે કૂચે ત્યાં સુધી તપાતી ઠડી થાય એટલે બારીક ખરલ કરી ઔષધ તરીકે વાપરતી (૨) કોડીને ખાડી વજ્રગાળ બટી કરવી અને તેને એક કાચ અથવા માટીના વાસણમાં ભરી સર્વ બૂટા પક્ષાણી એક આગળી ઉપર રહે એટલો લીંબુનો રસ રેડવો અને તડકામાં સુકવવું. એ પ્રમાણે દર-રોજ લીંબુનો રસ નાખી સાત પુટ આપવા આઠમે દિવસે તેને બે પહોર સુધી ખરલ કરી સુકવી રાખવું અને ઉપયોગમાં લેવું. (૩) કોડીને દેવતામાં નાખી તે લાન થાય ત્યાર બાદ તેને લીંબુ અથવા કુવાગના રસમાં પલાળવી ગુમાર એટલે ખરલ કરી નાખવી

ઉપયોગ -કાન વહેતો હોય એટલે કે તેમાંથી પણ નીકળતું હોય તો કોડીની ભસ્મને લીંચુના રમમા અથવા લૂકાના પાણીમા કાનમા પાડવી અથવા અડધી કોડીની ભસ્મ કાનમા નાખી ઉપર લીંચુનો રસ રેડવો, અપરમાર ઉપર કાઠની ચીરી ઉપર કોડીની ભસ્મ નાખી તેની પોટલી કરવી અને તે વારવાર મુત્રની દ્રવ્ય ઉપર કોડીની ભસ્મ જે ગુગ્ગુભાર, સાકર તોલો ૧, મધ તોલો ૧ અને માખણ તોલો ૧ મા આપવી

ધાતુ વિકાર ઉપર કોડીની ભસ્મ ધી અને માકર સાથે આપવી શૂળ ઉપર કોડીની ભસ્મ ઉના પાણીમા અથવા માગ્રમા આપવી શ્વાસ અને જ્વર ઉપર કોડીની ભસ્મ ધી અને માદ્રમા આપવી પ્રમેદ અને પ્રદર ઉપર કોડીની ભસ્મ ધી અગર ગાયના દુધ અને માકરમા આપવી, દાદર, કડુ, ખમ અને ચક્રા ઉપર નલ્લનુ તેવ નસ્ટાક, માડો ભસ્મ ૧ તોલો અને ગેર વા તોલો એકત્ર ખગ્લ કરી લેપ કરવો

ખડી (CHALK)

વર્ણન-ખડી સફેદ અને મનિન એ બે વડે જે જાતની ધાય કે, તેમા મનિન ખડી કઠણુ હોય છે અને ગેર ખડી નરમ, ઘણી ધાળી અને સાગી હોય છે

ગુણુ -દાહ, રક્તવિકાર, શોષ, રિષ, કફ અને નેત્રવિગરનો નાશ કરે છે ખડી ઠંડી અને મધુર છે, સ્તેષન ક્રિયામા પણ વપરાય છે, ખાખણુ ખડી-ત્રણુ, પિત્ત અને રક્ત વિકારની નાશક હોઇ શીત અને લેપાદિકોમા ગુણુકારક તથા બક્ષણુ કરવાથી માટી જેવી લાગે છે

ખાપરીઓ અથવા ખાપરીયું.

SULPHATE OF ZINC.

વર્ણન—ખાપરીઓ જસતમાથી થાય છે તે એ જાતનો થાય છે. તેના એક જાતના કકડા કાળા રંગના હોય છે. જેના હોય છે તે બીજા જાતના ભુખરા રંગના આવે છે ભુખરા રંગના કકડા વાળા તરફના ભુગળા જેવા હોય છે પણ તે જાડાને મોટા થાય છે.

શોધન—ખાપરીઆને માત દિવસ ગૌમૂત્રમાં દોઢાપત્ર કરીને રાખવાથી અગર લીમડાના રમમાં ઘુટવાથી તેમજ ગૌમૂત્રની અદર એક પ્રહર પર્યન્ત ઉકાળવાથી તે શુદ્ધ થાય છે ગૌમૂત્રના રથાને મનુષ્ય મત્ર અથવા ઘોડાનું મૂત્રપણ ઉપયોગમાં લાવી શકાય ગમે તેવી રીતે શુદ્ધ થએલો ખર્પર આપધ તરીકે વપરાય છે.

ખનાવટ—૧. રસકેશ્વર, ૨. ખર્પર અજન, - વસત માલિની

૧ રસકેશ્વર—શુદ્ધ કરેલો ખાપરીઓ, મિઠાનુણુ, ટુવાવેત મોર-નુનુ, ટુવાવેત ટકલુખાર, સુક, મરી અને પીપર એ બધી ચીજોને સમ ભાગે લઈ તેનું ખારીક ચૂર્ણ કરી લીંબુના રમમાં ઘુટી ગોળી કરી લાપામાં સુકવવી.

૨ ખર્પર અજન—ગુદ્ય ખાપરીઆને પાણી સાથે ખરલમાં ખુબ વાટવો, જેથી ઢેટવોક ખાપરીઓ સાથે મળી જશે અને ઢેટવોક ટુવાવો ભાગ નીચે એમી જશે, પછી આ પાણી નીતારી લેવું અને તળે રહેલ કુચો ફેંટી દેવો. પછી તે પાણીને એક કામની અદર ઉકાળવું અને ઉકાળતા જે તળે રહે તેને ત્રિકાળના કવાચની ત્રણ વખત ભાવના આપવી જ્યારે મુકાય ત્યારે તેની અદર દસમો ભાગ કપૂર નાખવું અને તેને ખરાખર મેળવી ખારીક લઢવું.

૩ વસત માલિની—એક ભાગ ઘાળા મરી તે એ ભાગ શુદ્ધ ખાપરીઓ લઈ તેને ગાયના માખણમાં કાલસી ખસ કરવો પાછળથી લીંબુનો રસ નાખતા જવું તે ખવ કરતા જવું. જ્યાં મુઠી બધી

- ચીમશ મટી જાય ત્યા સુધી ખરલમ! બરાબર છુટતા રહેવું ને સુકાયા પછી વાલ્લ વામની ગોળી કરવી.

ગુણ - પૌષ્ટિક, રોપણ, અને નેત્ર કંદ, પિત્ત, નેત્રરોગ અને લયનો નાશ કરે છે, લોદુ તથા પારાને રંગે છે

ઉપયોગ-આપરીઓ પૌષ્ટિક તરીકે ઘણા જીવા વખતથી પ્રસિદ્ધ છે વસત માલિની રસ અને સુવર્ણ માલિની વસત જેની બનાવટ 'સુવર્ણ' પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે અને જે જીર્ણ જ્વર માટે ઘણી પ્રસિદ્ધ છે તે બન્ને બનાવટમાં આપરીઓ આવે છે દરેક જાતના જીર્ણ જ્વરની અદર, પ્રદર અને જીર્ણ પ્રમેહની અદર તે ઘણો ઉપયોગી છે. ખપર અગર વસત માલિની લીંડી પીપરના ચુર્ણમાં તથા મધમાં મેળવી ખાવાથી તથા ઉપર દુધમાં તથા પાણીમાં દરેક જાતના જીર્ણજ્વર, વિવિધ જ્વર, ધાતુગતજ્વર, લોહીવાળો પાણી જેવા પાતળો ઝાડો, પ્રદર, ગુલ્મરૂપ તથા કમ્બૌવતી વિગેરે દરેક દરદેમાં ઘણો સારો ફાયદો થાય છે ક્ષયી ૫-૧૫ દિવસ યોગ્ય રીતે ખર્પરનું સેવન કરે તો તેને રાત્રે વગનો બેહદ પરીનો બધ થાય છે તેમજ ઝાડો બરાબર બધાય છે ને તેથી શરીરમાં ટ્રાવટ આવે છે, વાત-આધિ જેવા કે અપમ્માર, હીસ્ટીરીઆ અને જે જે વાત વ્યાધિની અદર અમુક મુન્તે બેચનણ ઉપડો આવે છે તેવા દરદની અદર ખર્પરથી ફાયદો થાય છે તે મગજને બેહદ પુષ્ટિ આપનાર છે મધુપ્રમેહ, ટીબુ ઉપદશ તથા દમની અદર તે લેવું સાર છે.

ખર્પરનો બુકો ગુમડા, ધારા તથા બળી ગએલ ભાગ ઉપર લગાડવાથી તેમજ બાહ્ય ઉપર તેનો બુકો બભરાવવાથી ધારા રૂઝપર આવે છે ત્વક્દોષની અદર તે લગાડવા ઠંડો છે તથા તે અન્નથી દાહને શાંત કરે છે ખરજવા તથા કચકચવા ધરા ઉપર તે છાટવાથી રમીનો ભાગ સુક મારી જાય છે અને તેનો બુકો ચઢીના ધાગ ઉપર દમાય છે.

આખના દરદની અદરે ખાપરીઓ એક ઉત્તમ દવા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે રસકથર અને ખર્પર અજન એ બે તેની મુપ્રસિદ્ધ બનાવટો છે પિત્તના પ્રકોપથી આખો બળતી હોય અગર આખા ભારે રહેતી હોય ત્યારે તેમજ કમકોવતી દ્રષ્ટિવાળાને ખાપરીઆનું અજન ઉત્તમ છે જે જે રાત્રી સુરમાઓ આવે છે તે દગેકની અદર સાધારણ રીતે ખર્પરનો ભાગ હોય છે જામરની અદર આખ આડા થતા પડદા તેમજ આખ આડા થતો ધુમાડો વિગેરે રસકથર તથા ખર્પર અજનના ઉપયોગથી દૂર થાય છે તેથી તામ્બુ કુલુ ધસાઇ ગય છે તથા જામરની અદર થતી બળતરા બધ તથા શાન થાય છે સાગ્ર માણુમંને પણ ખર્પર આજવાથી આખે હડક રહે છે તથા તેમની દુકી દ્રષ્ટિ થતી નથી એટલુજ નહિ પણ ઉત્તરી દ્રષ્ટિ મજબુત થાય છે આખની અદર ઉગેલા તાપોડીઆને તે બેમડી દે છે તથા તે ઉપર થતી માસરદિને તે દમાવે છે કેટલીક જાતના રનાવળાપણાની અદર તથા જાખ અને થોડું દેખાવાની અદર ખાપરીઆનું અજન સાર છે જેમ ખર્પર ખાવાથી મગજને પુષ્ટિ મળે છે તેમ આખમા આજવાથી આખને પણ પુષ્ટિ મળે છે

માના-નુદ્ધ ખર્પરને વચન માત્રિની અડેક વાય

ગેરૂ (Ochre or Red Chalk)

વલુન્દ-ગેરૂ ત્રણ જાતનો થાય છે સાના ગેરૂ, પાળા ગેરૂ અને મદુગેરૂ આ દેશની અદર ખત્રી લોકો રંગવા માટે જે ગેરૂ વાપરે છે તે માટીના દેશ જેવો હોય છે તથા ખીજે ગેરૂ કણુ પાપાણુ જેવા હોય છે તેને પાપાણુ ગેરૂ કહે છે જાનાગેરૂ સોની લોકો માનાના દાગીનાને તેજ આપવા માટે વાપરે છે ગેરૂની અદર ફટકડી અને લેપડો વગર રંગા રંગેલા છે તેમજ મિલિ કેન નામની ધાતુ પણ

તેમથી મળી આવે છે ન બહુમા બહાર લગાડવામા આવે છે તો પણ કેટલાક વંદા તેનું શોધન કરે છે.

શોધન - ગેરને જાળુના રસમા ખરલ કરી એક ક્વિસ તડકામા સુકવો એટલે શુદ્ધ થાય છે. ગાયના દૂધમા તેમજ રાધી નાખી શેકવાથી પણ ગેર શુદ્ધ થાય છે

ખનાવટ - ૧ ગેરનો લેપ ૨ ગેરનો ઉમેરો

૧. ગેરનો લેપ - ગેર, રસાજન, મછક, જેડીમધ, વાજો, રતાજળી અને પદ્મકાષ્ઠ એ બધાને ભંગા ખાડવા અને તે ચૂર્ણ લેપ તરીકે વાપરવું.

૨ ગેરનો ઉમેરો - ડુધાનેય મોરથુયુ ત્રણ ભાગ અને ગેર ૫ ભાગ તેને ગરાગર મેળવવા

ગુણ - ગીનય તથા રોપણ

ઉપયોગ - વિચરિકા અગર ખીજન ત્વક દોપની અદર જ્યારે તેમથી બહુજ પાણી ઝરતુ હોય તથા બહુ બળતરા થતી હોય ત્યાં તે ચોપડાથી દડક થાય છે, ગેરનો બીનો મુકો લેપ કખવા તથા રતવાની ઉપર કઢવામા આવે છે તેમજ ગેરના લેપને ધીમા કાલ્લી તત ઉપર લગાડાય છે ચાદીના ધારામા ગેરનો ઉમેરો દમવા માટે વપરાય છે અને સાદા ટાકીનુ ધાર તેથી જલદી રૂઝપર આવી જાય છે બમરી મધમાખ તથા ખીજ જતુના ઝેરી ડખ ઉપર ગેર ચોપડાયા શાન્તિ થાય છે ઉનાળાની અદર જ્યારે છોકરા ઠેપાને અળાવ શુદ્ધી આવે છે ત્યારે તેને આખ ગરીરે ગેરનો લેપ પાણીમા વાટી ચોપડાય છે તેમજ તેનો શરીરે લેપ કરી રાખ્યો હોય તો ઉની લૂ લાગતી નથી જે ચાદીના ધારામા સળન બળતરા થાય છે તેવાં ધારાની ઉપર ગેરના ઉમેરા કરના ગેરનો વેપ વધારે માફક આવે છે. બાળક માટી ખાય છે તેને માટે બાળકને માટીની જગ્યા ગેર ખાવા આપવો કે જેથી તેનું પગ ઉતરી જઈ બાળક સજકન થાય છે

ગોપીચંદન (a White Clay)

વર્ણન - ગોપીચંદનને “સોરઠી માટી” પણ કહે છે ગોપીચંદનની ઉત્પત્તિ સૌરાષ્ટ્ર દેશ (કાઠીઆવાડ) માં થાય છે એ એક જાતની માટી છે અને તેનો રંગ ધોળો હોય છે.

ગુણ - દાહ, લાન, રક્તવિકાર, પિત્ત, કફ અને પ્રદરનો નાશ કરે છે ખીન ગુણ ફટકડી જેવા છે

ઉપયોગ - હીરાકનીના ચિપ ઉપર અને અન્નમાં કાચની લુકટી મક્ક હોય તો ગોપીચંદન ધસી પાત્રુ ગરમીની ચાદીઓ ઉપર ગોપીચંદન ધસી ચોપડત્રુ બાળકોના માથા ઉપર પડ આવે છે તે ઉપર ગોપીચંદન ધમી લેપ કરવો. પ્રદર ઉપર ગોપીચંદન ૧ તોલો અને ફટકડી ત્રણ મામા એકત્ર ખરણ કરી કપડ માટી કરી ગજપુટ આપવો. પછી તે એક ચણોડી (ગુળ) બાર પ્રમાણમાં માકરમાં આપવું. ખરણવા અને રતવા ઉપર ગોપીચંદન ધસી લગાડવું મુખરોગ ઉપર ગોપીચંદન દૂધમાં ધમી ચોપડત્રુ

ગંધક. SULPHUR

વર્ણન - રસાયનમાં ગંધક અગત્યનું ધ્યાત્મ છે ગંધક ચાર જાતનો થાય છે લાકડીઓ, આમલમારો, કચ્છી તથા દાણગંધક આ ચાર જાતમાં આમલમારો ગંધક સૌથી ચોખ્ખો છે અને તેના પીળા રંગના ધટકા આવે છે તેનો રંગ પાકેલા આમલમારો જેવો હોવાથી તેને આમલમારો ગંધક નામ આપવામાં આવ્યું છે, તેનો રંગ ચકચકીત હોય છે લાકડીઓ ગંધક લાકડીના આકારનો હોય છે તેના પાચ પાચ માં માન ઇંચના લાંબા કટકા આવે છે આ જે જાતના ગંધક ઔષધમાં વપરાય છે આમલમારો ગંધક પેટમાં ખાન માટે તેમજ બહાર લગા-

ડવા માટે અપાય છે ને લાકડીઓ ગંધક મુખ્યત્વે કરીને બહાર લગાડવાના કામમાજ આવે છે, તો પણ આમલસારા ગંધકના અભાવે જો તે ખાવા માટે આપવામાં આવે તો તેમા કાંઈપણ હરકત જેવું નથી, પરંતુ બને જાતના ગંધકને શુદ્ધ કર્યા પછીજ ઉપયોગમા લેવા એ અત્યંત હિતકર છે. કચ્છી અને દાલ ગંધક એ ઝાઝા વપરાતા નથી.

શોધન-લેઢાની કઢાઈની અદરના ભાગમા જરા ધી ચોપડી ગંધકનો બાગીક બુકો કરી તેને કઢાઈની અદર નાખવો નીચે બહુ યોડો અગારાનો તાપ રાખવો, બડબડ બળતો હોય અગર નીચે લાકડા બળતા હોય એવો તાપ આપવો નહિ, આમ કરવાથી ગંધક બળી જશે ને ગંધકનો પીળો રંગ બદલાઈ રાનો થઈ જશે ગંધક શોધવા મુકીએ ત્યારે કઢાઈને જરા તાપની આચ લાગે કે તે ઓગળવા માટે છે, અને બેત્રણ મિનિટમા તો તદ્દન ઓગળી જાય છે, ગંધક ચુલા ઉપર ફક્ત રમ થાય ત્યાં સુધીજ રાખવો, રસને આકરો કરવાની જરૂર નથી ને જરા વધારે રાખવામા આવશે તો રાનો રંગડો થઈ તળે ચોટવા માડશે રસ થયો કે તેને તરત દુધની અદર નાખી દેવો શેર એક ગંધકના રમને અઢીશેર દુધની અદર નાખવા આમ કરવાથી ગંધક દુધની અદર ખુડ થઈ જશે અને દુધમા ગંધકનો રસ પડ્યો કે તરત ગંધક તળે જમી જરો, જમેલા ગંધકનો પોપડો ઉખેડી થઈ તેને બારીક ચાગી કપડે ચાળી લેવું તેનો રંગ શુદ્ધ પીળો થાય છે તથા કાચા આમનસારા ગંધકની પેઠે તેમા ચળકાટ રહેતો નથી. ઔષધમા આ શુદ્ધ ગંધક વપરાય છે, તેની ભસ્મ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

આ સિવાય ગંધક શુદ્ધ કરવાની બીજી ગીત એવી છે કે ગંધકને વાગી કપડે ચાગી લેઢાની કઢાઈમા સમભાગ ધી નાખી નીચે જરા તાપ કરવો અને ત્યારે ધી અને ગંધકનો રસ થઈ જાય ત્યારે તેને દુધમા નાખી દેવો ધી દૂધ ઉપર તરી રહેશે અને ગંધક શુદ્ધ થઈ

દુધ તમે જામી જાય છે. આ પ્રકારે ગુદ્ધ કરવામા પણ તાપ તો ગ્રીષ્મીમોજ રાખવો નહિ તો ગધક લાલ થઈ જવાની ધારતી રહે છે

તે સિવાય ગધકને શોધવાની ત્રીજી રીત એવી છે કે એક દોણુ લઈ તેને સાફ કરી તેની અંદર દુધ ભરવું ને દોણાનું મોઢાડુ ખુબ કપડાથી બાંધવું ને તે કપડાથી બાંધેલ દોણાના કાંઠા ઉપર ઘોળી અગર કોઈ ચીકાસદાર માગીની પાળ કરવી, વચમા કપડા પર ગધકનો જૂકો નાખવો અને તે ઠંઠ પાળ બરાબર ભરવો આ ગધક ઉપર કઠાઈ મૂકી તે કઠાઈની ઉપર દેવતાના અગારા નાખવા તાપ લાગવાથી નીચેનો ગધક ઓગળશે ને ટપકી નીચે દુધમા પડશે ને તેથી ગધકના બપકાદાર ફૂલ પડે છે આવી રીતે શોધન કરવામા મોટો લાભ એ છે કે આકરો તાપ લાગવાની મિલકત ધારતી રહેતી નથી કારણ કે દેવતા વધારે હોય તોપણ તાપ લાગે ને તે ઓગળે કે તરતજ તેનો રસ કપડામાથી ગળાઈ દુધમા પડે છે જેથી રમ થએલા ગધકને તાપની અસર પાછળથી લાગતી નથી આવી રીતે કરવાથી મર્વો તમ ગધક થાય છે

બનાવટ—૧ શુદ્ધ ગધક ૨ લઘુ કવ્યાદ રસ ૩ ગધકાદિ લેપ ૪ ગધકવટી ૫ સિહનાદ ગુગળ ૬ ગધ તૈલ ૭ ગધક રસાયન ૮. ગધકાદિ તૈલ.

૧ શુદ્ધ ગધક—ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે નણુ રીતે શુદ્ધ ગધક બને છે તેમાએ ત્રીજી રીત સર્વોત્તમ છે

૨ લઘુ કવ્યાદરસ—શુદ્ધ ગધક બે ભાગ, શુદ્ધ પારો એક ભાગ, લોહભસ્મ અરધો ભાગ, સચળ એક ભાગ, ટકણખાર એક ભાગ, મરી એક ભાગ, પીપર બે ભાગ, પીપળીમૂળ બે ભાગ, ચીનક બે સુક બે ભાગ, લવંગ બે ભાગ એ સર્વ પદાર્થ એકઠા કરી તેને લીંથુના રસની સાત આવના દેવી

૩ ગધકાદિ લેપ ગધક ૧૨ તોલા, મનશીલ ૧૨ તોલા, પારો ૧૨ તોલા અને ચણુ કમાળ, મોરચુચુ, કડ ૭૩ તથા મરી એ દરેક તોલો તોલો અને ધી તોલા ૨૦ આમા ગધકને મનશીલ એ બેને ભેંગા ખાડી તેમા પારો બરાબર મેળવી દેવો પાછળથી તેમા બીજી ચીજોનુ ચણ નાખવુ અને તે બધા બરાબર મેળવી તેમા ૨૦ તોલા ધી પાછળથી મેળવવુ આ મનાવટમા પારો મેળવવાને સબાળ રાખવાની છે

૪ ગધકવટી-શુદ્ધ ગધક ત્રણ ભાગ અને સિંધવ, લસણ, સુડ, મરી, પીપર, શેકેલી હિંગ અને ૭૩ એ બધાને અદેક ભાગ લઈ મેળવી તેની ગોળી વાળવી

૫ સિંહનાદ ગુગળ-શુદ્ધ ગધક આડ તોલા, ત્રિફળાનો કાઢો ૧૨ તોલા, એરડીનુ તેજ ૨૨ તોલા એ બધાને લોટાની કઢાકમા નાખી ઘટ થાય ત્યા સુધી ઉકોળવુ

૬ ગધ તૈલ ગધ તૈન એ ખરૂ જોતા ગધકનુ ધી છે શુદ્ધ ગધકને દુધની અદર ઉકાળી તે દુધને જમારી તેનુ દહી કરવુ ત્યાર બાદ તેને વચોવી અદરથી માખણ તાવનાથી જે ધી તૈયાર થાય છે તેનુ નામ ગધ તૈન

૭ ગધક રસાયન-શુદ્ધ ગધક બે ભાગ, શુદ્ધ પારો એક ભાગ, આને બરાબર મેળવી તેમા કુવારનો રસ નાખી બરાબર લઢી તેની જુખી કરવી પછી તેને જરા શેકરી ને બ્યારે દરે ત્યારે તેમા મધ અને ધી બન્ને બખ્ખે ભાગ નાખવા

૮ ગધકાદિ તૈલ ધતુરાના ડોડવા ચીરી તેની અદર ગધક, મોરચુચુ ને મનશીલ ભરી તેના ઉપર કપડાણુ કરી તેને અગ્નિમા પકવવા અને બ્યારે તે પાકી રહે ત્યારે ઉપરથી છાણુ વગેરે કોમેડી નાખી તે ડોડવાને એમને એમ ધુપેલ તેલમા વાગી નાખવા

ગુણ-શોધક, સારક અને કૃમિદ્વ

ઉપયોગ:-ગધક પેમા આવાથી પિત્તનો પ્રકોપ શાત થાય છે અને તેથી ઝાડો સાફ કરે છે વખતે એક બે દસ્ત પણ થાય છે અર્શની અદર ગધક ધણો ઉપયોગી છે અર્શવાળા દર્દીને હમેશા ચક્રાનો રક્ત દોષ હોય છે જે ગધક સાફ કરે છે બ્યારે અર્શની શરબાન થઈ હોય અને ગુદના મુખ આગળ લોહીનો જમાવ થયો હોય અને ત્યાં મોજો ચડેલો દેખાતો હોય ત્યારથી જે ગધક શરૂ કર્યો હોય તો સારો ફાયદો થાય છે તેથી તે ભાગના દાહનુ ગમન થાય છે અને ઝાડો પાતળો ને માફ આવાથી જે છોલાયુ જોઈએ તે છોલાયુ નથી અન દોષની અદર ગુદ ગરક થોડા ઘણા દિવસ સુધી દુધની અદર વેંતો જોઈએ તેમજ ગધક રમાયન પણ તેનીજ રીતે વપરાય છે માધારણુ રીતે ઝાડો કમજ રહતો હોય તો તે તેથી સાફ આવે છે આ મિત્રાય ગધક પેટના અગ્રી ગંગા ઉપર વપરાય છે લઘુક ગ્રાહરમ અગ્રીમા બહુ કામનો જે ને ભોજન મમયે છાશની માથે આ ચર્મ નવાથી અગ્રી, ગોટો, પેટનુક ઉચી મોળા વિગેરે મટ છે તથા જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે

ગુણ અગ્રીના આધિમા ગ ૧ ઉપયોગી છે ૫, ૧ અને ૧૧૫મા પણ તે અપાય છે, અગ્રીથી થતા ૧૧ ઉપર ગવકવટી માળ કામ કરે છે તેમજ કાયેરામા પણ તે માળ કાયના દરે જે ગવકવટી આપવાથી કાયેરાનો ઝાડો અને ઉલટી દમાગ જે, તેમજ કાળર ને ગાટલી પોચા પડે છે ગધક કાયેરાના દર્દમા કેવી રીતે ફાયદો કરે છે તે હજી નક્કી થયું નથી તો પણ ગધક લેવાવાળો દર્દી જલદી નિર્જેર થઈ જતો નથી ગધક, રાહ, ગમણ, અજમાના પુલ, એ બધાને કાદાના રમમા વાટી દર્દીને પાછા દેવાથી દર્દીના શરીરમા ઘણું માઠ ચૈતન્ય આવે છે હકુ પડતું ગરીર આવી ઉપણુ થાય છે. વાત-અધિમા ગધક અપાય જે, આમગાયુ, કમિનુ, ગૃત્રસી તેમજ બીજી

જાતના વાયુજન્ય રોગો ઉપર મિહનાદ ગુગુળ ઘણું સાડ કામ કરે છે, જ્યારે સાંધાઓ ઝનાખ ગયા હોય છે અને શ્લેષ્મ રસનો જમાવ તે ઠેકાણે થવાથી તેમની ગતિ કેટલેક દરજ્જે બંધ પડી ગઈ હોય છે ત્યારે ગંધક ઉપયોગી છે, વાતવ્યાધિનું તીક્ષ્ણરૂપ શાત થયા પછી તેના શુભરૂપમા ન અપાય છે

ગંધક ત્વક (ચામડી)ના દોષમા સાથી માગે ઉપાય છે અને તે ખાવાને માટે તથા ચોપડવાને માટે અપાય છે ખસ, ખગ્ગલુ, ત્રિયતિકા, દદ્ર તથા કુટમા તેનો લેપ કાયદાકારક છે અથવા ત્વકદોષની અદર સાંધારણુ ગીને આર્તક કીટની કલ્પતિ થએલી હોય છે જેનો ગંધક નાશ કરે છે તેમજ તેના પ્રાણીની ગતિથી થતી ચેળને તે દૂરમા છે ખમ ઉપર ગાળનો મનમ અત્યંત સરસ છે ત્વકદોષના લેપની અદર ગંધકની સાથે દેટલીક વખત પારો પણ મેળવનામા આવે છે ગંધકાદિ તેન અને ગંધક લપ બહાર લગાડવા માટે બહુ વપરાય છે અને તેથી ચિત્તી, પ્રેળાઆ વિગેરે જેમે છે ગંધક અને પાશની કમળાને ત્વકદોષ ઉપર બુધવામા આવે છે કોનેરાની ઝેરી હવા દૂર કરના માટે જે રમ્મા પ્રાનેગનાગો દરતી ગુજરી ગયો હોય તે ધરમા ગંધક ચાળામા આવે છે, ખમ ઉપર લોકો અનેક રીતે ગંધક ચોપડે છે ૧ તૈન પાનુ નુર ગંધકને દમણે ખાવાના કામમા આવે છે

માના નુર ગંધક ૨ થો ૪ વાન (ગોધક તરીક) (ચારક તરીક પાવનામાર), લઘુ કન્ઝાદરમ ૧ થો ૨ વાન, ગંધકવર્ગી ૨ થો ૪ વાન મિહનાદ ગુગુળ પાવનામાર, ગંધતત્ત્વ ફક્ત ૧૦ રતીમાર પાન ઉપર આપવું ગંધક રમાયેત ૧ વાન

૫૬૧-ગંધક ખાનારે ખાડ, ખાકુ, તીખુ, પ્રેળા, શ્રીમમન વિગેરેના ત્યાગ કરના

ચુનો LIME

વર્ણન - ચુનો એ જાતનો છે ખડીચુનો અને પીપનો ચુનો તેને બ્રહ્મા પકવે એટલે તેનો ચુનો થાય છે

ઉપયોગ - ૧ ગાંભીરી સ્ત્રીને અનિસાર થયો હોય તો તેને ચુનાનું નિતરું પાણી નાના ચમચાબાર દૈનિક આપવું

૨ વ્રણ તથા બદ બેસાડવા માટે કળી ચુનો, ગોળ અને 'ડુવા' સને લેપ કરી તેના ઉપર ૩ ચાટાડવું

૩ આખો દુખતી હોય તો ઉપર બતાવેલ લેપ કરવો

૪ અજીર્ણ ઉપર ચુનાની વાલ જેટલી ગોળી ખાવા આપવી

૫ કમળા ઉપર કળીનો ભીંજવેલો ચુનો ચણા જેટલા ચાર તોલા દહાંમાં કાચવી સાન ત્રિસ આપવો પથ્ય દહીં ભાતજ વેવા

૬ અડગ્ધિનો રોગ લાગુ હોય તેણે પચાનપૂર્વક નીચે જણાવેલ ઉપચાર ખાસ કરી અજમાવવો કળીનો ભીંજવેલો ચુનો ૧ તોલો લઈ તેમાં બે તોલા જેટલી હચી તપખીર કાચવી ઘટ થાય તો થોડું ચુનાનું પાણી નાખી મિશ્રણ જેનું તૈયાર કરા અને વધેના અડ ઉપર તેનો લેપ કરી સહેવાય તેટલા અગ્નિનો ના કરવો

૭ અગ્નિથી દઝાયલા ભાગ ઉપર-તણના તેણમાં યાત્રી ચુનાનું ઉપરનું નિતરું પાણી છ ભાગ મિશ્ર કરી સુમારે ૧ ચડી મુઠ્ઠી હલાવના રહેતું એટલે જડો મલમ થશે, એ મલમને મોરના પીછા વડે તપન હલના હાથથી વ્રણ પર બે વ્રણ વખત આપડું, જેથી દાહ શમન થઈ તપ્યા આવવા માટે છે

છીપ. SHELL

વર્ણન —છીપની ઉત્પત્તિ સમુદ્રમાં અને નદીમાં થાય છે છીપો ને પકવી તેને ચુનો કરે છે, જે છીપની પાછળની બાજુએ રેખા હોય છે તેને છીપલી કહે છે એ છીપની પણ સમુદ્રમાં થાય છે

ગુણ —તીખી, સ્નિગ્ધ, દીપના પાચક, રસિકર તથા બલપ્રદ છે ઉપરત આખોને ગુણ કરનારી તથા ગુદમ, વિપદોષ અને શળનો નાશ કરનારી છે

શોધન તથા મારણ —શખ પ્રમાણે, જુઓ ' શખ '

ઉપયોગ —અજગશ્લિકા એટલે નાના બાળકોના શરીર પર બારીક મગ જેવી ફાલીઓ લે છે તે ઉપર છાપ અને ફટકડી ઘસી લપ કરના નિરોધક ઉપર છીપો રા નોના બાર બાળી ચુનો કરી કપાસના રસમાં ખરલ કરી લેપ કરવો ઉદગના ઝેર ઉપર સમુદ્ર છીપ પકવી તેનો ચુનો કરવો અને તે ચુનો ખાવાના પાનમાં ચોપડી રોગીએ તે પાન ચાવી તેનો રસ ત્ર્ય સર્વે સાધાઓ પર તથા જે ઠંડાણે ત્રિપ કુટેલુ હોય તે રથળે ચોળતા રહેવું સર્વ ઉદર રોગ ઉપર સમુદ્ર છીપો બાણના દેવતામાં નાખી પકવી એટલે ચુનો થશે તે ચુનો, સિધ્ધ, અને જવખાર ગાયના દહીંમાં આપવા અથવા શક્તિ પ્રમાણે ચુનો દુધ સાથે આપવો

જવખાર CARBONATE OF POTASH

વર્ણન —જવના નવા તાગ્ન પચાગ બાળી તેનાથી આ ક્ષાર ઉત્ત્ત કરે છે એની પાતળી પતરીઓ હોય છે, એનો રંગ ઘોળો હોય છે,

ગુણ —જવખાર સારક, ઉષ્ણ, તીખો અગ્નિપીપક, સૂક્ષ્મ તથા લઘુ છે. વાયુ, કફ, શૂળ વાતરોગ, કઠરોગ, આમશય, યકૃત પ્લીહા

મૂત્ર કૃમિ, ગુદમ, શ્વામ, અર્શ, હૃદરોગ, આમ, પાડુ અને સગ્રહાગ્નિના નાશ કરે છે

ઉપયોગ —જવખાર ગાયના ધીમા અથવા ઉશ્ચોદ્ધમા આપવાથી સુવાવડીને મક્કલ શા થાય છે તે મટે છે. મુત્રકૃમ્મમા જવખારને છાશમા નાખી આપવો બાળકને ગળુ (તાળવુ) પડે છે તેને માટે જવખાર અને મધ આગળી ઉપર લઇ તેનો સેપ કરવો, ગુદમરોગ થયો હોય તો જવખાર ત્રણ માસા અને ગોળ ત્રણ માસાની ગોળી આપવી દમ અને ઉધરસ ઉપર જવખાર મધમા આપવો,

કટિશળ (કમરનો દુખાવો), હૃદયશળ (હૃદયમા દુખાવો), કુલિ ગળ (પડખાનો દુખાવો) એ દગ્દો ઉપર જવખાર, હીંગ અને સિંધવનુ ચૂસ કરી એરડ તેવમા નાખી આપવુ, મત્રાવરોધ ઉપર જવખાર દોઢ માસો ચાખાના ધાવણુમા આપવો

જસત [ખરપર] ZINC

ચર્બુન - જસતનો રંગ બુખરો વાળીઓ હોય છે પાણુ તે વજનમા વાણુ બારે હોય છે જમતના વાગ એ જમતના આવે છે, એક જમતનો જમો આવ છે જે લગાત તથા પાડુળાઇમા ધણો કુકો રોય છે અને બીજી જમતનો લાટા પાતળો આવે છે જે લમાઇમા તથા પાડુળાઇમા વચારે હોય છે પાતળો લાટો વધારે ગુદ્ધ અને ચાખ્ખો હોય છે તે તે કાપવાથી ચકચકાત દખાય છે ખાપરીઓ તે જેતુ વર્જન આપણે આગળ વાચી ગયા અને જે આખના ઓમડમા પ્રસિદ્ધ છે તે જમતનો એક ક્ષાર છે અને તે સ્વાભાવિક રીતે બાયમાથી મળી આવે જે કાચાજાણુ નામે વાળુ ઓસડ જે આખને માટે ધાણુ ઉપ-

- યોગી છે તે પણ જસતમાથી બનાવવામા આવે છે, અને તે વાસ્તવિક જોના તેના દુલ છે

શોધન તથા મારણુ—જસતને દેવતા ઉપર પગારી તેનો પાતળો રમ કરી ૨૧ વાર દુધમા કારી જસતની ભરમ બનાવવાની ગીત એવી છે કે જસતને માટીના કામમા મૂકી તેની નીચે ખુમ તાપ આપવો, એમ કરવાથી જસતનો રસ થશે, તે રમને લીમડાના લાકડાથી હલવવો ને નીચે ખુમ તાપ રાખવો, આથી સફેદ રંગની ભરમ થશે પછી તે ભરમને કુવાર, ત્રિકુળા ને બાગરાના રસની ભાવના દેતી અને દરેક ભાવના દેતી વખતે તેને ગજપુટ આપવો, આવી ગીતે જે નૈયર થાય તે જસત ભરમ

બનાવટ - ૧ જસત ભરમ, ૨ કાસાજણુ ૩, વાનારિરમ

૧ જસત ભરમ—આની બનાવટ ઉપર અપાર્થ ગમ છે

૨ કાસાંજણુ—જસતના કટકા કુત્રી એક ગતરી તાવડી પર મુકવા અને નીચે ધમણથી ખુમ તાપ કરવો આથી જસત ઓગળશે ને તેનો રમ થશે રસ ગર્ધ જાય છતાં પણ ધમણુ ધમે રાખવાથી રમ પાકી જશે જ્યારે રસ પાકી જાય ત્યારે સળીઆ વડે તેને હવાવવો, આથી રસમા દુલ પડવા લાગે છે તે દુલ ચમચકીન તેજવાળા ને બપોરીઆના જેવા પ્રકાશવાળા દેખાય છે જે દુલ પડે તે આગુ ઉપર તારવતા જવુ ને નીચેના રમને હનારતા જવુ આથી અધા રસના દુલ પડી જાય છે અને દરેક દુલની પોલી અને ઘોળી ગાગડી બધાઈ ગર્ધ હોય એમ દેખાય છે તે ગાગડીએને ખરલમા વાટી કપડે આળી તે બુમે એક કામમા ભરી રાખવો ને અદર જસતની કાચી કટકીએ રહી ગર્ધ હોય તે કાઠી લેવી કસારા લોકો પણ એ પ્રમાણે કામાજણુ બનાવે છે. કામાજણુની અસર વધારે શીતળ કરવા માટે તેના રમની અદર હીમજ નામે છે અને પછી દુલ પાડે છે

૩ વાતાદિ રસ-જસત ભસ્મ ૫ વાત્ર, રોપભગ્મ ૧ રતીભાર અને ગળો સત્વ ૧૦ વાત્ર એ ત્રણ ચીજો બાદ ૧૫૨ મેળવી અરધા ચાલની ગોળી દરવી

ગુણ-પૌષ્ટિક, રોપણ અને શીતળ, “તુરી, કડુ શીતળ, કફ, પિત્ત, પ્રમેહ, પાન્ડુ, ત્રિદોષ, મદાશ્નિ, અનિસાર, પિત્તજ્વર, અજીર્ણ, કાશ, આમવાત, ઉલ્લસી, શળ, શીતજ્વર અને રક્તાતિસાર એટલા વ્યાધિનો નાશ કરે છે ને નેત્રને દિતકારી છે

ઉપયોગ-જસત તેના પૌષ્ટિક ગુણને લીધે પ્રદરની અદર ધણુ ઉપયોગી છે પ્રદરવાળા દરદીને જસત ભસ્મ લેવાથી ગર્ભાગયમાથી પડતો શ્વેત પદાર્થ અટકે છે અને શરીરમા ડોવત આવે છે જસતની અસર પૌષ્ટિક હોવાને લીધેજ આ દેરદાર થાય છે તેમજ તે ડર્ણ પ્રમેહ, પાન્ડુ તથા આખના દરદ ઉપર ઝડી સારી અસર કરે છે જસત ભસ્મ ક્ષયની અદર તાત અટકાવવા માટે બહુ સારો ઉપાય છે, જસત ભસ્મ અને ખાપગીઆના ગુણ આ બાગના એક સરખા છે, વાત બલાસાક અને પ્રતેપક જવર જે આખો દિવસ શાત રહી સાજો હમેશા ચડે છે અને જે ડોષ પણ ભાગમા પાક થયાની નિશાની છે તેમા જસતની અદર જમત ભસ્મ ધણુ કામ કરે છે તેથી ક્ષયનો બેહદ પગીનો અટકે છે આ બધી અસર મગજને પુષ્ટિ આપવાથી થાય છે મગજના વ્યાધિ જેવા કે અપસ્માર, હિસ્ટીગીઆ તથા મુઝને ઉપડતા અનેક જાતના વાત વ્યાધિ ઉપર જસત ભસ્મ અપાય છે. અપસ્માર અને અપસ્મારને મળતા દરદ જેમા દરદીને પ્રસંગે શીથુ આવે છે યા નથી આવતા અને પ્રસંગે હાથ પગ તણાય છે તેમા દરદીના જમત ભસ્મ આપી ગોચ્ય છે બ્યારે આનુ દરદ ઉપડ્યું

જે દવા પોતાના ગુણ વડે ધારાના દુષ્ટ ભાગને દૂર કરી અદરના નદમ્મ ભાગને રાંતગ કરી રાડ રૂઠને છે તેને ‘રોપણ’ કહેવી.

હોય ત્યારે જસત ભરમ આપવાથી કાંઈ પણ ફાયદો નથી તે એમી ગયા પછી જો વાતારિસ ચાલુ રાખવામા આવે તો તેવુ દરદ બીજુ વખતે થતુ અટકે છે અગર તેની ઉપડવાની મુદત લગાય છે. ઓછામા ઓછી એકેકી ગોળી સવાર સાંજ ત્રણ માસ સુધી ખાતી જોઈએ, ત્રણ માસની મુદત ફક્ત તેની અસર જણાવા માટે આપી છે પણ તેના ખરેખરા ફાયદાને માટે તો તે ઘણા લાગ્યા વખત સુધી લેવાની જરૂર છે જેમ જસત ભરમ ખાવા માટે અપાય છે તેમ કાસાજણુ બહાર લગાડવાને કામ લાગે છે જસત ભરમ પણ કાસાજણુને કંટાણે વાપરી હોય તો નેવોજ ફાયદો થાય છે પણ તે બનાવતી ઘણી મહેનત વાળી છે તેથી તેને બદલે કાસાજણુ વપરાય છે જુદી જુદી જાતના અભિપ્પદની અદર તેમજ આખો બ્યારે બરમડી આવે છે ત્યારે તથા ટુંડુ મડાના કાતની અદર કાસાજણુ આજવામા આવે છે

કાસાજણુ સાધારણ રીતે ઘોળા ભરણુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. રોપણુ તરીકે તેની શક્તિ ઘણી ઉત્ત્ર છે સાદા વૃણુ તેમજ ઉપદશના વૃણુ ઉપર લગાડવાથી રજ તરતજ વળી આવે છે આખની પાપણુ ઉપર બ્યારે ફાલ્લી થઈ આવે છે અને બ્યારે આખમાથી બહુજ પાણી ઝરતુ હોય ત્યારે કાસાજણુ આજવુ કહેવ છે તેમજ ગડમાળ અને બીજા ગતવિકારથી થએલા કાતની અદર કાસાજણુને જાત્યાદિ ધૂત અથવા બીજા ચોગ્ય મલમ સાથે કાલતી લગાડવામા આવે છે. કાત અગર વૃણુ જે સાધારણ રીતે મોગ્ર કદના હોય છે તે જેમાથી પર વહ્યા કરે છે તે ઉપર કાસાજણુનો મયમ વાપરવા અને ખીલ, ગુમડા, તાપોડીઆ તથા વિસર્પને લીધે ચામડીનુ તડતડી આવવુ તથા બીજા દેટલાક ત્વફોષ બ્યા પડ નથી હોતુ તેવે કંટાણે તેને સ્નેહ પદાર્થ (તેલ, વો વિગેરે) સાથે મેળવતુ નહિ આવે પ્રમગે તેને સુખડ સાથે ઓરસીઆ પર ધગી લગાડતુ જુની જુદી જાતના ત્વફોષ જેવા કે

ખરજીયુ, ત્રિચ્ચિકા, પાઠદારી, વિસ્ફોટક વિગેરે દરદોખા કાસાજીયુ ધણુ ઉપયોગી છે, નાના બાળકોને ગાંઠો ભાગ, સાથજના મળનો ભાગ અને પેટનો ભાગ કેટલીક વખતે લાક્ષ્યોળ થઈ આવે છે ત્યારે તે ઉપર કાસાજીયુને સુખડ સાથે ઓગસીયા પર ધસી લગાડવાથી ધણુ ફાયદો થાય છે. શરીરનો કોઈ પણ ભાગ દાહ્યુકત થઈ લાક્ષાશ પકડે છે અને જેને લોકો રતવા કહે છે તેવા દરદની અદગ કાસાજીયુનો લેપ એક અકમીર ઇલાજ છે તેમજ જતુના કરડથી થએલી લાલીને પણ તે દૂર કરે છે.

જસતના દોષની શાંતિ-હીનજી ચૂર્ણ સાખર સાથે ત્રણુ ત્રિચ્ચ ખાવાથી જસત વિકારનો નાશ થાય છે.

. **જસત ભસ્મનાં અનુપાનો-ગાયના** જૂના ધી માથે આજવાથી નેત્ર સારા થાય છે પાનના ખીણ સાથે ખાવાથી પ્રમેહનો નાશ થાય છે ત્રિમુગંધ સાથે ખાવાથી ત્રિદોષનો નાશ થાય છે કુત્તીઆ સાથે લેવાથી જઠરાગ્નિ પ્રતીક્ષ કરે છે અરણીના પાનના રસ સાથે ખાવાથી મદાગ્નિ મટે છે ચોખાના હીમ અને ખજૂર સાથે ખાવાથી શીત-જ્વર મટે છે ખારેક અને ચોખાના હીમ સાથે ખાવાથી રક્તાતિસાર મટે છે સાખર અને શુરા સાથે ખાવાથી અનિસાર તથા ઉલ્લી મટે છે અજમો, લવીંગ અને સાકર સાથે ખાવાથી શન મટે છે અજમો અને ઉના પાણી માથે લેવાથી માતવરોધ ગંન કબજીઆત મટે છે. અજમો તથા લવીંગ સાથે ખાવાથી આમવાત મટે છે બેસના માખણુ સાથે વાલબર ખાવાથી પ્રમેહ મટે છે, મધ, પીપર સાથે ખાવાથી કંઠરસ મટે છે. અજમો, લવીંગ અને ઉના પાણી સાથે લેવાથી અજર્ણ મટે છે.

માત્રા:-જસત ભસ્મ ૧ થી ૨ રતીભાર ધીમાં લેવી.

ટંકણુખાર BORAX

વર્ણન:-કેટલાક તળાવની અંદર ટંકણુ રહેલો છે જે તેનું પાણી સુકાઈ જવાથી તળે જામી રહે છે તે સિવાય બે ત્રણ જુદી જુદી જાતના ક્ષારો બેગા કરી ઉકાળી તેમાંથી ટંકણુ બનાવવામાં આવે છે ટંકણુ બે જાતનો થાય છે સોહાગો અને પાટીઓ. આમાં મોહાગો વધારે મેંદો હોય છે અને તેની સફેદ ગામડીઓ થાય છે પાટીઓ ટંકણુખાર પ્રમાણમાં વધારે ચોખ્ખો થાય છે તે પણ જે ટંકણુખાર અહીં બજારમાં મળે છે તે શુદ્ધ અને ચોખ્ખો હોતો નથી શુદ્ધ ટંકણુખારના સ્વચ્છ પારદર્શક કટકા આવે છે અને તે પડ્યો પડ્યો થોડો થોડો ઓગળ્યા કરે છે

શોધન:-અશુદ્ધ ટંકણુખારને શુદ્ધ કરવાની રીત એવી છે કે એક રતલ ટંકણુ લઈ તેમાં અર્ધા રૂપીયા બાર કળીશુંનો નાખી ચાં રતલ પાણીમાં ઉકાળવો, પછી તે કપડાથી ગાળી લેવો તે તે પાણી સુકાવી નાખવું. શુદ્ધ ટંકણુખારના આથી પીસા બધાર્થ જશે બીજી રીત એવી છે કે ટંકણુખારને ગાયના છાણમાં રાખી પછી ઘોઘ નાખવો એટલે શુદ્ધ થાય છે દુધાવવાથી પણ ટંકણુખાર શુદ્ધ બને છે.

ગુણ:-મૂત્રન, ઝડતુ લાવનાર, વેણ લાવનાર, ક્ષારહર અને રોપણ-

ઉપયોગ:-ટંકણુ . ખાવાની દવા તરીકે એકલો આપવા કરતા બીજી દવાની સાથે બહુ અપાય છે તે ખામી, દમ, સગ્રહણી, અને અશ્વર્ણની અંદર ઉપયોગી છે. ગર્ભાશયના વ્યાધિમાં અને ખસૂસ કરીને સનિકા રોગને માટે તે એક ઉત્તમ ઉપાય છે, તેમજ તે કેટલાક રસાયનોમાં પણ પડે છે. કફના વ્યાધિ જેવા કે શ્વેત સસણી ને કફકાશ જેમાં બડખા ધણને બહુ ચીકણા નીકળે છે ત્યાં બડખાની ચીકણ તોડવાને માટે ટંકણુ અપાય છે અને તેથી કફ ધણી સહેનાઈથી બહાર

નીકળી આવે છે વછનાગ અને ધતુરાના જેવી કિંચ દવાઓની સાથે તે દમના રોગની અદર અપાય છે ગર્ભાશયના વ્યાધિમા ટકણુ ધણુ જુના વખતથી પ્રસિધ્ધ છે જણુની વખતે જો સ્ત્રી બહુ કષ્ટાતી હોય તે વેણુ આવની બધ થઇ ગઇ હોય અગર ધીરી પડી ગઇ હોય તો ટકણુ એને જાગૃત કરે છે તેમજ ગર્ભાશયમાથી થતા અત્યત રકન-આવને તે અટકાવે છે નાટાર્તવ તથા પીડિનાર્તવમા પણ ટકણુ આપવુ યોગ્ય છે નજાર્તવમા અથવા અનાર્તવની અદર જ્યારે સ્ત્રીને અટકાવ બહુ ચઢી જાય છે ત્યારે ટકણુની માથે ઝેળીઓ અને મધુર મેળવી અપાય છે અને પીડિનાર્તવની અદર જ્યારે કમરનો મખત દુખાવો થાય છે ત્યારે ટકણુ એક વાત્ર ને શેકેતુ અરીણુ અરધી રતી નાખી તેની ગોળી કરી ગળી જનારી વણો માગે ફાયદો થાય છે. તેમજ પ્રદરની અદર જરા ઉંચુ અને કાદક દારુ યુક્ત શ્વેત પદાર્થનો સ્નાન થવાથી યોનિનુ મર્મમ્થાન તતડી આવે છે ત્યારે ટકણુના પાણીની પીચકાગી મારવાથી ફાયદો થાય છે તેમજ બીજા ગ્રાન્થણુ કાગણુથી યોની મુખ ઉપર ઝેળ આવની હોય અગર ડાંન બોનનુ હોય તો ટકણુના પોતા મધય છે મૃતિકાના અનિમારુમા, મૃતિકાના સન્નિપાતમા ને ધનુરમા ટકણુને ટુલાની આપવાથી સારો ફાયદો થય છે

ક્ષારહર તર્ગીઝ ટકણુ મૂત્રાશયના વ્યાધિમા વપગાય છે પીશાગની અદર રેતી પડતી હોય અગર પીશાબમા બહુ દાહ થતો હોય તો ટકણુ ખચરાવવાથી અગર ઉંચોદક સાથે તેની પીચકાગી મારવાથી પણ દરદીને શાન્તિ થય છે તેમજ તેની મૂત્રજ અમર વણી સરસ લાવાને લીધે તે પીશાબ છૂટથી લાવે છે અને તેટલા માટે તે ગ્રવરેગ અને જલહરમા અપાય છે અશ્વર્પી, અરચિ અને ખાધાની પહેલા પેટમા દૂખનુ હોય ત્યારે ટકણુને વાનદર તથા દીપન પદાર્થ માથે મેળવવામા આવે છે

મોઢાના ફાદલા ઉપડયા હોય અગર ચાપ પડયા હોય અગર જીભ ઉપર ધારા પડયા હોય ત્યારે ટકણુ બહુ લાગુ પડે છે મોટા માણુમને ટકણુના કોગળા કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે ટકણુ ૪ વાત્ર અને પાણી ૧૦ રૂપીઆબાર એ પ્રમાણે કોગળા કરવા માટે વજન લેવું. બાળકોને કોગળા કરવાની ખબર નહિ હોવાથી તેમને ટકણુ ખાત્ર મેજવી મોઢામા આગળી વતી ચોપડાય છે ને ખસૂમ કરીને બાળકન મોઢાના ધારામા ટકણુ બહુ ઉપયોગી છે મોટા માણુમને એટલા ફાયદો થતો નથી. બાળકોને અઝર્જ યાને ઝાડામા પણ મોટું આરી જાય છે તે ગમે તેવા કાગણુથી મોટું આવ્યું હોય તો પણ ટકણુ અપાય છે. ટકણુ મોટું માફ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ દાત સાફ કરવાનો ગુણ પણ તેમા રહેલો છે, અને જોટના દાનના મજન આવે છે તેમા ૥ ઘણા ખરામા ટકણુ રહેલો છે ટકણુ પોતે દાર હોવાને લીધે દાનની ખેતીને પોચી પાડે છે અને તેથી દાન નાફ અને મજનુન થાય છે, તેમજ દાતમાથી નીકળતુ લોહી બધ થાય છે કુસાવેલ મોઝુ યુયુ, કુસાવેલ, ટકણુખાર, કુસાવેલ ફટકડી, ચાક, તજ અને લર્ચીંગ એ બધી ચીજોનુ ઘણુ અન્કુ દનમંજન બને છે એ મજનની બનાવટ મોરથુથુના પ્રકરણુમા અપાશે એ મજન દાને લગાડવાથી દાન મોતીના ઘણા જેવા સ્વચ્છ બને છે, ખેરી ઉખડી જાય છે, દાતના પેટામાથી લોહી નીકળતુ બધ થાય છે ને અવાગુમા લોહી ચઢ્યું હોય તો તે પણ નીકળી જાય છે. આ મજનમા તજ અને લર્ચીંગ ફક્ત મુગધીને માટેજ મેજવવામા આવ્યા છે

• ત્વકદોષમા ટકણુનુ પાણી ફરી ચોળવાથી ચેળ કમતી થાય છે, તથા ખરજતુ, ત્રિચર્ચિકા, દડુ, ખમ વિગેરેમા મલમ માથે મેજવી લગાડવાથી ફાયદો થાય છે. ત્વકદોષની અદર ખસૂમ કરીને ગધક અને ટકણુનો સયોગ અતિ ઉપયોગી છે મોઢા ઉપરના માદા ખીજ જે પાકવા ઉપર નથી આવ્યા તેવા બાળ ઉપર ટકણુને ગુનામજનથી

અદર મેળવી લગાડવાથી ખીલ બેસી જાય છે તેમજ માથાની દાદર ઉપર ટકણુ પાણી ફેરવવાથી અમર ટકણુના પાણી વડે માથુ ઘોવાથી જલદી આરામ થાય છે મોઢામાથી જ્યારે બહુ થુક વહે છે ત્યારે ટકણુના પાણીના કોગળા કરવામા આવે છે. ઉપદેશ વિકૃતિની અદર જ્યારે કોષપણુ દાતની આસપાસની ત્રીજી સુશ્રુ આવે છે તે મોઢામાથી બહુ થુક વહે છે ત્યારે અગર કોષપણુ જાતના મુખપાકથી બહુ થુક વહેતુ હોય ત્યારે તેમજ પારો, રસકપૂર હિંગળો વિગેરે ખવરાવવાથી મોઢુ આવે છે ત્યારે ટકણુના કોગળા ઘણા ઉપયોગી નીવડે છે

માત્રા:-૨ થી ૪ વાલ કોગળા કરવામા એક ભાગ ટકણુને ૨૦ ભાગ પાણી, મધની સાથે કાલની લગાડવામા એક ભાગ ટકણુ અને પાંચ ભાગ મધ

ત્રાંધુ

તાબા મધથી શ્રી ભોળીલાલ ત્રિકમલાલે જણાવેલી પ્રમત ઉપ યોગી થઈ પડે -

“ આર્ય શાસ્ત્રોમા રૂપાની ભસ્મ પછી તામ્રભસ્મ કરવાની ક્રિયાના પ્રયોગો જોવામા આવે છે તેનો વિધિ લખવા પહેલા તામ્રભસ્મ સબધી લોઢામા કેવી ચર્ચા ચાલે છે તે અત્રે લખવુ જરૂર છે તામ્રભસ્મના જે ગુણોનુ ચમત્કારિક વર્ણન લોઢા આપે છે . . . વર્ણન આર્યપ્રણીત ગ્રંથોમા જોવામા આવતુ નથી પરંતુ મારી ખાતર જૂના યોગી યતી આદિના કેટલાક પુસ્તકોમાથી ઉતારા લીધા છે તે જોતા તેનુ વર્ણન કરેલુ જણાય છે. તામ્રભસ્મની ક્રિયા બે પ્રકારની જોવામા આવે છે તેમાનો એક પ્રકાર કૃષ્ણવર્ણની તામ્રભસ્મ માટેનો છે અને બીજો ચૈત વર્ણની તામ્રભસ્મ કરવા માટેનો છે લોઢા જે વર્ણન આપે છે તે ચૈત તામ્રભસ્મ માટે આપે છે યોગી યતી આદિના જટિલા ગ્રંથોમા

આનો ફરક બતાવેલ નથી વનસ્પતિથી શ્વેત તામ્રભસ્મ થાય છે કે નહિ ? તેનો અનુભવ લેવામા આજ સુધીમા બણો પ્રયામ કરેલો છે અને ઘણી બહુઓ મુક્યા હતા તે પ્રમાણે સફેદ તામ્રભસ્મ થઇ નથી, નોપણુ તેટલા ઉપરથી સફેદ ભસ્મ થતીજ નથી એ અનુમાન કાઢી શકાતુ નથી. મહુમ કે ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ શાહ એમણે પોતાના ગુજરાતી શારીરિક અને વેદક શાસ્ત્રમા તામ્રભસ્મમા પૌષ્ટિક ગુણુ નથી એમ લખેલુ છે, પરંતુ શાસ્ત્રોક્ત રીતે મોરચુથામાથી-અગર મયૂરપિન્ધમાથી કિવા ભૂનાગમાથી તામ્ર કાઢી તેનો અનુભવ કરી જોએલો હોય એમ તેમના લેખ ઉપરથી જણાતુ નથી મોરચુથામાથી ઉચ્ચ જાનતુ તામ્ર નીકળે છે અને તે તાપ્તાનો રંગ પણ ચમત્કારિક અરૂણોદય વખતે સૂર્યનો જેવો રંગ હોય છે તેવો હોય છે અને તેવા રંગવાળુ તાપ્ત ખરલમા ઘુટના ખરલ અને બત્તાને ચોટેલો તેવો રંગ ઘણીવાર જોવામા આવ્યો છે આવા તાપ્તાની ભસ્મ કરી મે ઘણીવાર દરદીઓ ઉપર ચાપરેલી છે અને તેના ચમત્કારિક ગુણો મને જણાયા પણ છે લોકો અને આર્યવૈદ્યકના અનુભવિ વૈદ્યોની એવી માન્યતા છે કે બધા રસાયનોમા પણ નીચેના પાચ મહારસાયન ગણાય છે એટલે કે (૧) પારો (૨) હાંગલોક (૩) રસકપૂર (૪) હરતાલ (૫) તાપ્ત. આ મહારસાયનો ઘણા માણસોને કૂટી નીકળે છે અને મારી પારો પણ કૂટી નીકળેલા રસાયનવાળા કેટલાક દર્દીઓ મારા લાખા વખતના વૈદ્યકીય અનુભવમા આવેલા છે આ પાચ મહારસાયનો પૈકી હરતાળ અને તાપ્ત માટે મે ખાસ અનુભવ કરી જોયો છે. આ રસાયનોને શાસ્ત્રોક્ત રીતે શુદ્ધ કર્યા સિવાય તેની ભસ્મ કરી-હોય અર્થવા તે શુદ્ધ કર્યા છતા તેવી ભસ્મ અપકર રહી ગઇ હોય અને તે પર કુપથ્ય કરવામા આવે એટલે કૂટી નીકળતા વાર લાગતી નથી. નિષ્કટરતાકરના ત્રીજા ભાગમા ધાતુરોધન વા મારવાના પ્રકરણમા હરતાળની ભસ્મ કરવાનો એક પ્રયોગ છે તેમા ભસ્મ કરતા પહેલા

શુદ્ધ કરેલી હરતાળને વીસ વનસ્પતિમા અને તે દરેક વનસ્પતિમા એકવીસ એકવીસ દિવસ ઘુટવાની છે એટલે ચૈત્ર માસ સુધી તેને ખરણ કરવાનો છે, તે પ્રયોગના ખરાપણા માટે મેં હરતાળને ચૈત્ર મહિના સુધી ઘુટવા માટે બે નોકર રાખી ઘુટાવી તૈયાર કરી તેની વ્યાશાસ્ત્ર ભસ્મ કરેલી હતી અને તે ભસ્મ મેં ઘણા દર્દીઓને આપી છે હરતાળ ટુટે છે કે નહિ તેની ખાત્રી થવા માટે એવી ભસ્મ આપ્યા પછી મેં તે દર્દીને તેલ, મરચુ, આળલી, હીંગ જેવા તમામ પદાર્થ ખાવા રજા આપેલી, એટલુંજ નહિ પણ રસાયન ખાનારથી વાલ ખવાતા નથી તે પણ મેં ખાવા છુટ આપેલી છતાં તેથી જગએ વિકાર થએલો મારા જોવામા આવ્યો નથી તેજ પ્રમાણે લાખા ભસ્મ ખવરાવી ઉપર તેલ મરચુ, આળલી, હીંગ ઇત્યાદિ ખાવા રજા આપ્યા છતાં તેનાથી પણ વિકાર થએલો મને જણાયો નથી બાકીના ત્રણ રસાયન માટે મેં અનુભવ કરેલો નથી, પણ મારી પાંચ જે રસાયન ટુટી નીકળેલા દર્દીઓ આવેલા તેમા રસકપૂરવાળા વધારે હતા રમકપૂર ની ભસ્મ સારા વૈદ્યોની બનાવેલી ઉપયોગમા લીવા છતાં દર્દીથી દર્દ મટવા પછી પણ ઉપર બતાવેલા પદાર્થો ખવાતા નથી, અને ખાય તો વિકાર કરે છે એવું મારા અનુભવમા આવ્યાથી એવા રસાયન ભસ્મ-પે તૈયાર કરી દર્દીને આપવામા મને યોગ્ય ન લાગ્યાથી મેં અનુભવ કરેલો નથી તાપ્તાની ભસ્મ માટે મેં ઘણા માણુમાને મોઢેથી આમન્યુ છે અને જોવામા પણ આન્યુ છે કે સાંતુસનોએ રોગાદિ નિમિત્તથી પુરુષત્વ રહિત થએલા ઇસમેને (માણુસોને) તાપ્તાની ભસ્મ ખવરાવેલી અને તેઓ પુરુષત્વમા આવેલા એટલુંજ નહિ પણ તેઓમા યુવાવસ્થા જેટલુંજ પુરુષત્વનું સામર્થ્ય વૃદ્ધાવસ્થામા પણ જોવામા આવે છે પરંતુ આપણામા કહેવત છે કે તાપ્તાની ભસ્મ એ રાગ ૨ થીમ તોને ખાવા જેવી છે, ગરીબને ખાવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તેણે પોતાની હયાતી સુધી દરરોજ વધારે ધીવાળા પદાર્થ મંચન કરવા નોંંએ, નહિ તો તાપ્તાની આત્શ (ગરમી) થવા વિના રહેતી નથી

વર્ણન—તાપ્પાની એ જાત છે, એક મ્લેચ્છ અને બીજી નેપાળ નેમા નેપાળ તાપુ ઉત્તમ છે બીજા ખનિજ તાપ્પાને મ્લેચ્છ તાપુ કહે છે જે તાપ્પાને ધોયા છતા કાળુ દેખાય તે મ્લેચ્છ અને જે ધોવાથી સ્વચ્છ રમતુ દેખાય છે તે નેપાળ તાપુ કહેવાય છે અને તેજ તાપુ શ્રાવ્ય છે

તાપ્ર દોષ—તાપ્પામા વાતિ, ગ્લાનિ, દાહ, શૂળ, કકુ, રેચ, વીર્યનાશ વિગેરે દોષ છે માટે તેને શુદ્ધ કર્યા સિવાય કદિ પણ ઉપયોગમા લવુ નહિ

શોધન—(૧) નેપાળ તાપ્પાના પતરા લઈ તેને ખૂબ ટીપી શુળ ખોસાવ્યો તે સાંમરી ચાકી જાય તેવા પાતળા કરવા આ કટકવેધી પતંગન ત્રણ કલાક સુધી ગૌમૂત્રની અદર ઉકાળવાથી શુદ્ધ થાય છે

(૨) ગૌમૂત્રમા આમલી અને મીઠું નાખી તેમા તાપ્પાના પતરાને આકળ અગ્નિ ઉપર એક પહેર પકવવા એટલે તાપુ સાર શુદ્ધ થાય છે

(૩) તાપ્પાના પતરાને પાતળા કરી તપાવી તેનમા, છાશમા, કાણમા, ગૌમૂત્રમા અને કલથીના કાઢામા ડુબાવવા એ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ વાર કરવાથી તાપ્પાની શુદ્ધિ થાય છે

મારણ—શુદ્ધ કરેલા પતરાને ગધક અને લીંચુના રસનો લેપ કરી તેમનો એક ગોળો બનાવી વાતુકાયત્રની અદર બાર કલાક સુધી મુમતુ મો બધ કરી ખૂબ તાપ દેવો સ્વાગશીત થાય ત્યારે તેને કાઢી લેવો આવી રીતે તાપ્ર ભસ્મ થાય છે પછી આ તાપ્રભસ્મને કાણમા ખરલ કરીને તેનો ગોળો કરવો અને મૂરણુના કંકનો ઉપર થર દહ ગજપુટથી પુકી દેવો સ્વાગશીત થાય એટલે કાઢી લેવો આથી કરીને શુદ્ધ દોષ રહિત તાપ્રભસ્મ થાય છે જે મૂરણુના રસનો પુટ દેવામા ન આવે તો તેથી ઝાડો અને ઉલટી થાય છે

બીજી રીત:-પારાગધકની કજની લઇ તેને લીંચુના રસમા મર્દન કરી તેનો તામાના પતરા ઉપર લેપ કરવો. તે પતરાને સરાવ સપુટમા મુકી કાપડમાટી કરી એક હાથના સમચોરસ ખાડામા મુકી છાણાનો પુટ આપવો અને ઠંડુ થએથી કાઢી છુટી રાખી એક રતી અનુપાનની યોજના કરવી.

ત્રીજી રીત:-પારો અધા ભાગ અને ગધક બે ભાગ લઇ દૂધીના રસમા ખગ્લ કરી તામાના ગુદ્ધ કરેલા પતરા એક ભાગ લઇ તેને લેપ કરવો અને ગજપુટમા મુકી અગ્નિ આપવો જેથી ભસ્મ થશે.

ચોથી રીત -ગુદ્ધ પ્રેના તામાનો પારીક ચૂરો કરી સમાન ભાગ પારાથી લીંચુના રસમા મર્દન કરી પંડી તે બળ્તેના વજન બરાબર ગધક લઇ ખગ્લ કરેલા અને તેને સપુટમા મુકી ગજપુટ આપવો એટલે તામાની ભસ્મ થશે.

પાંચમી રીત -તામાની અડધ ભસ્મ કરવા માટે તામાના નરક વેધી પતરાને હાડીઆકરમળના પાનના રસનો લેપ કરી મુકવવા, પંડી તેને હાડીઆકરમળના પાનના નુગડીમા મુકી સપુટ કરી ગજપુટ આપવાથી મંદેઃ વર્ણની તામાની ભસ્મ થશે.

છઠ્ઠી રીત -અધવ અને ગધકને લીંચુના રસમા ખગ્લ કરી તેનો તામાપત્રને લેપ કરી મગસપુટમા મુકી ગજપુટ આપવાથી તામાની ભસ્મ થશે.

સાતમી રીત:-ગધક અને મનશિલ્લનું ચૂર્ણ આપ્તના દુધ અને લીંચુના રસમા ખગ્લ કરી તામાના પતરાને લેપકરી, મગસપુટ કરી તેને ગજપુટ આપ આપવાથી તામાની ભસ્મ થાય છે.

જટિલી રીતથી ભસ્મ પ્રવાતી રીત-કાળા ધતુરાનો રસ શેર વા, આકડાનું દુધ શેર વા લઇ એમ્ત કરી માટીના વામણમા ઘાવી તેમા

(ગોપલો) પૈના મઠી કપડા માટી કરી ગજપુટ અડાયા ગાણાની આગ આપી જેથી તાબાની બરમ થશે.

ખનાવટ - ૧ સ્વચ્છદ ભૈરવ રમ ૨. ગુલ્મકલ્પાનન રમ ૩ તામે શ્વર રસ ૪ હૃદયાર્ણવ રસ, ૫ વિશ્વતાપ હરણુ રસ ૬ શીતારિ રમ

૧ સ્વચ્છદ ભૈરવ રસ - તામ્રભસ્મ અને વજનાગ સમ ભાગે લઘુ ધનુગના પાનના રમમા તેને ખૂબ ખરવ કરી તેની અરધી અધી રતીની ગાળી કરવી

૨ ગુલ્મ કલ્પાનન રમ - ગુલ્મ પાગે, ગુલ્મ ગધક, તામ્રભસ્મ હરનાયભસ્મ, ટકણુ, યવક્ષાર (જવખાર) એ દરેકળમે તોણા લેવાને મરી, નુદ, પીપર, ગજપીપર, હરડે, વજ અને કુલ્લ એ દરેક તોણો તોણો લેવા, પછી તે સંયોગને બારીક ખાડી આવે મેળવવા અને તેને અપામાર્ગની, પટોળની અને પીતપાપડાની ભાવના દેવી અને સુકવતુ.

તામેશ્વર રસ: તામ્રભસ્મ, લોહભસ્મ, ગુલ્મ પારદ, ગધક, ગુલ્મ મરી એ દરેકને સમ ભાગે લઘુ તેને લીમડાના પચાગની, ગર માળાના ગરની, ને ત્રિકુળાના કવાથની ભાવના દેવી અને પછી તૈયાર કરી ગામી મુકવતુ

૪ હૃદયાર્ણવ રસ - ગુલ્મ પારદ, ગુલ્મ ગધક અને એક ભાગ ને તામ્રભસ્મ બે ભાગ એને બાર કલાક મુધી ત્રિકુળાના કવાથમા ને કાકમાર્ગીના સ્વરમની અદર ખૂબ લઘુ અને પછી નેમાથી બંધે રતીની ગાળી કરવી

૫ વિશ્વતાપ હરણુ રસ - તામ્રભસ્મ એક તોણો, ગુલ્મ પાગે એક તોણો, ગુલ્મ ગધક એક તોણો, શોષેયુ એક કોચુ એક તોણો, શોષેલા નેપાળાના બીજ એક તોણો, હરડે એક તોણો, પીપર એક તોણો, કુલ્લ એક તોણો, નસોતર એક તોણો, એ પ્રમાણે બધી ચીજો લઘુ પથમ નેમાથી પારા અને ગધકની કજલી કરવી, પછી નેમા

બાકીની ચીજો નાખી તે બધી ચીજોને ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ખરસ કરીને વાલવાલની ગોળી કરવી.

૬, શીતારિ રસ -તાબાની ભસ્મ, શોધેલો ગધક, કુનાવેલ ટકચુખાગ, શોધેલુ સોમલ, શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ખાપરીઓ, શુદ્ધ મેરથુથુ ને હરીતાળ ભસ્મ એ દરેક ચીજોને મરખે વજને લઈ તેને કારેલાના રસમાં ખદી એક એક રતીની ગોળી બનાવવી

ગુણુ —પૌષ્ટિક, શોધક અને જ્વરદન શુદ્ધ રીતથી કરેલી તાબાની ભસ્મ, પ્લીહ, જ્વર, કફ, વાયુ, શ્વાસ, ઉધર્સ, શુળ, ઉર્ધ્વરોગ, કૃમિ, વાન્તિ, પાકુ, મોહ, અનિસાર, મૂળબ્યાધિ, ગુમ, લપ, બ્રમ, મસ્તક બ્યાધિ, અને પ્રમેહનો નાશ કરે છે તથા જઠરાગ્નિને પ્રદીપ કરે છે સોજો, ત્રણ, આફરો, વાતરકન, પરિણામ ગળ, તથા કોઠનો નાશ કરે છે તે વૃષ્ય, અશ્વિનાશક અને સારક છે માટેનુ તાબુ તુ મકુર, નિક્ત, અને આમ્લ રસયુક્ત છે

ઉપયોગ-ત્રાપુ માધારણુ રીતે પુષ્ટિની ઉપયોગી દવા ગણાય છે અને નેટલા માટે તે વપરાય છે ધાતુપૌષ્ટિક તરીકે તે ઘણી વખણાઈ ગઈ છે ને તેથી લોકોમાં તેનો ત્રણા મોહ છે ઘણા લોકો આવી રીતે ત્રાપુ ખાય છે ને પંડી તેમને પૂડી નીકળે છે તામા ઉપર ખસૂમ કરીને ધી અને દુધનો મહાવગેરા તાની જરૂર છે તેની વાગ્ગર અમર વિશે વધારે શોધ કરતા કાઠપણુ વધારે ખાત્રા થતી નથી માટે તે બામત વધારે વિવેચન કયુ નથી.

ત્રાપુ જુદી જુદી જાતના તાવમાં ને તેમાં ઘણુ કરીને વિવિધ જ્વરની અદર અકસીગ ઉપાય છે સતજ્વર, એકાદિકજ્વર, દ્વાદિ, ત્રયાદિક ને ચાતુષ્જ્વરની અદર અને નેથી થતા બીજા દરોગી અદર ત્રાપુ અત્યંત ઉત્તમ દવા છે જે તાવની અદર વધારે ટાઢ આવે છે તેમાં તામ્રભસ્મ ઘણો સાગે કાયદો કરે છે વિશ્વતાપહરણુ

રૂઝ ન શીતારિ રમ જે ગન્ને બનાવટા ઉપર આપવામા આવી છે તે
 તાવની અદર ઘણી ઉપયોગી છે શીતારિ રમ તેનુ નામ કહી આપે
 છે તે પ્રમાણે વિષમજ્વરનો વેગ છે અને વિશ્વતાપહરણુ રસ આધારણુ
 રીતે સખ્ત નવા અને તાગ્ન વિષમજ્વરમા ધાતુ કામ કરે છે શીતારિ
 રસ જીરા અને સાકરની માથે દિવમમા જે વખત લેવાથી જીર્ણુ વિષમ-
 જ્વર નાશ પામે છે ને વિશ્વતાપહરણુરમ દિવમમા જે વખત
 આદુના રસમા ખવાય છે તે સિવાય શીતલજી રમ નામની જે
 બનાવટ છે તે વિષમજ્વરની અદર વણી સરસ છે આ બનાવટની
 અદર તામ્રમરમ પડતી નથી પણ ખીજી રીતે તામ્ર મારવામા આવે
 છે, જે ભાગ ગુદ્ધ હરતાવ, શુદ્ધ પારો એક ભાગ, શુદ્ધ ગધક અરધા
 ભાગ ને ગુદ્ધ મનગીલ પા ભાગ આ દુગ્ધે ચીજો શુદ્ધ લઈ તેમે
 મરેલીના રસમા ખન કરવી, પછી જેટલુ આ દવાનુ વજન થાય
 તેટલુ વજને ત્રામાનુ પતર લઈ તે ઉપર તેનો વેપ કરી દેવો ને તેને
 કુલડીમા મુકી વાયુકાયત્રમા માર કયાક સુધી તીનાગ્નિથી તાપ દેવો
 હરે ત્યારે ત્રામાના પતરા કાઢી લઈ તેને વાટી બારીક ભુકો કરવો આ
 બનાવટ ગમે તેવી કડકડતી ટાટ આવતી હોય એવા ટાઢીઆ તાવની
 અદર ઉપયોગી છે, અને ઘણો સારો ફાયદો કરે છે, આ રમની અરધા
 વાલ માત્રા ચાક કાળા મરીની સાથે નાગરવેલના પાનમા લેવામા આવે
 છે મુદતસર થતા રોગ ઉપર ફાયદો કરનારી અસર જે ધાતુમા લેવા
 મેસીએ તો તે ફક્ત ત્રામા અને હરતાળમાજ રહેલી છે તે સિવાય
 સ્વચ્છદ ભૈરવ રમ ફક્ત અરધી માત્રાથીજ આદુના રસ, સાકર અને
 સિધાવૃણુ સાથે આપવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે તામ્રની જે જે
 બનાવટો અહીં આપી છે તે તે બનાવટો વિષમજ્વરની, ચક્રત્વે પ્લીહની
 વ્યાધિમા તામ્રમરમની સાથે અગર ને દરદના જ્વર ઉપર લાગુ પડતી
 ત્રામાની કોઈપણ બનાવટની સાથે લોહનો સંયોગ કરી દરદીને આપવામા
 આવે તો તેથી ચક્રતોદર, પ્લીહોદર, જલોદર, શોફ, પાક, હલીમક,
 કમળો વિગેરે રોગો દૂર થાય છે જે વિષમજ્વરની અદર કોઈ મૂત્ર-

માર્ગનો વ્યાવિ માત્રમ પડી આવે તો તેની તાવને હણુનારી બનાવટોની,
માથે યવક્ષારાદિનું મેળવણું કરવું યોગ્ય છે

હિરોગને તેમા ખસસ કરીને જ્યારે પેટની અદર ગુદમ થાય
છે તેને માટે ત્રાયુ એક ઉત્તમ ઇલાજ છે. ગુદમ કલાનનરસ હીમજની
માથે બે વાત્ર માત્રમા આપવાથી પેટના શૂળને બેસાડે છે.
જ્યારે પેટના જીરુરોગની અદર પેટ સાધારણ રીતે દુખ્યા કરે
છે, વખતો વખત આફરો ચઢી આવે છે અને સાધારણ રીતે
પેટ મોટું ને કઠણ લાગે છે અગર વાયુનો ભરાવ થઇ જવાને લીધે
જગ દોકનાથી નગારા જેવું વાગે છે ત્યારે ગુદમકલાનન રસ આપવો
યોગ્ય છે તેમજ શૂળ ઉપર પણ ત્રાયુ ધણુ મરસ છે ગુદમ રોગમા
હમેશા શૂળ હોય છે અને તેની અદર ત્રાયુ ઉપયોગી છે, તે ત્રિફોપ
જવરની હેડડીની અદર ઘણું માંગે ફાયદો કરે છે તાત્રમરમ, કકુ
ને ગેઝ મમમાગ લઈ ખીજોરાના રસની બાવના દધ બે ગ્લીમાર મધની
સાથે ચાટવાથી હેડડી ખસમ બેને છે તથા પેટનો આફરો હલકો પડે
છે શૂળ ઉપર તાત્રમરમની એક ખીજ બનાવટ છે જે ઘણી ઉપયોગી
છે શુદ્ધ પારો એક બાગ અને ગધધ બે બાગ લઈ તે બન્નેને એકઠા
કરી એક પ્રહર ખવ કરવા તે કજ્જલીની સમાન ત્રાયુના પતરાને
લઈને મપુટની આકૃતિ કરી તેની અદર તે કજ્જલી ભરી અને એક
માટીનું ઠામ લાવી અરધું મીઠેથી ભરી વચ્ચુના તે તાત્રનો મપુટ મૂકી
બાકીનું તામણુ પણ મીઠેથી ભરી દેવું તે તે માથે ખીજનું ઠામ મૂકી
પ્રપંડાત કરી ગજપુટ દેવો પછી પોતાની મેથે હડુ થાય ત્યારે તાત્ર
મપુટનું આરીક ચૂર્ણ કરવું આનું નામ ગજકેશરીરમ છે આની
ગ્લીમાર માના નાગરવેલના પાન માથે આપવાથી શૂળ બેસી જાય છે.
જેમ જીર્ણ મૂત્ર વ્યાધિમા જગ વણુ ઉપયોગી છે તેમજ શર્ણ હિર
રોગની અદર ત્રાયુ છે

૧. ત્રાપુ દમના વ્યાધિનો અદર બહુ વપરાય છે મૂર્ચાવર્તનના નામની બનાવટ દમને માટે દેગી ઔષધિમાં ઘણી પ્રસિદ્ધ છે પાને ને ગધક શોધેલા સમભાગે લઈ ૭ કપાક સુધી કુચારના રસમાં બન કરવા, પછી તે બન્નેની સમભાગે ત્રામાના પતરા લઈ ને તે ઉપર બપ કરવો અને તેને સુસની અદર મૂકી મોટું બન કરી બાર કલા સુધી વાતુકા વચ્ચે તાપ આપવો નાગચીન થાય ત્યારે ત્રામાના પતરા કાઢી લઈ બારીક વાટી બુકો કરવો એ રતીમાં માત્રા મધ અને અરકુનીના રમ સાથે આપવાથી દમની અદર ઘણો મારો ફાયદો થાય છે.

જેમ દમની અદર મૂર્ચાવર્તન રમ છે તેમ હૃદયગેગનો અદર હૃદયાર્ણવ રસ નામની બનાવટ ઘણી ઉપયોગી છે એ રતીબારના તેની જોળી કાકમાચી અને ત્રિફળાના કવચનો અદર આપવાથી હૃદયગેગનો અદર ઘણો મારો ફાયદો થાય છે.

ત્રાપુ ત્વક્કોષની અદર ઘણુ ઉપયોગી છે અને તામ્રમરમ નામની બનાવટ એ ખમ્મ કરીને ત્વક્કોષને માટે છે તામ્રમરમ જે સરસુના પુટ દીધા સિવાયનો હોય તો ને ઉલ્લી અને ઝાડો કડે છે અને તેટલા માટે તેની તામ્રમરમ કાઢી ઝેરી પદાર્થ પેટમાં ગયાનો શક આવે ત્યારે મધની સાથે ચાટવા અપાય છે શુદ્ધ તામ્રમરમથી કષયિતજ ઉલ્લી કે ઝાડો થાય છે બાકે તે અતિસાર અને ઉત્તરીને દબાવે છે. વખતો વખત તેની અદર ગ્નમન ગુણુ માનમ પડી આવે છે.

માત્રા - તામ્રમરમની શોધક ગુણુ તરીકે એકથી બે રતી ઉત્તરી કરવા માટે ત્રણ વાલ, રવચ્છદ ભેરવ રસનો અરધી રતી ગુ મ કલા નન રસ એકથી બે વાલ, મૂર્ચાવર્તન રસ બે રતી, હૃદયાર્ણવ રસ બે રતી, તામ્રમરમ રમ બે રતી, ત્રિશ્વનાપ દરણુ બે વાલ, રીનાર્ણ રસ એક રતી.

અનુપાન-શ્વામને માટે મર અને લાગે સંપરગા પિત ઉપર સાકરમા, ત્રિધમજ્વર ઉપર મગી અને તુળમીના રગના, વાતશુદ્ધિ ઉપર હોંગમા, ઉદરરોગ ઉપર શુભળમા માત દિવસ આપરી મૃતકન્ઠ ઉપર હમદર અને મધમા, પથરી ઉપર જવખારમા, મળત્વાધિ ઉપર મગી અને લવગનુ ચૂર્ણ નાખી સૂગણના ગમમા, મત્રદણી અને વાતપ્રમેદ ઉપર ગળોનુ સત્વ, અજમો, માકર અને મધમા પુષ્ટિ માટે મધ, સાકર, અને ધીમા આપરી, તામ્રમમ્મ નેવન કરવાનાગાએ ખમ્મ કરીને ધી અને દુધનો મદાવરો રાખવો વાળુ કરીને તેને ઘણો ગોગડ પથે છે અને તેટલા માટે તેને મુખ્યત્વે કરીને ચરનીરાગો (ગા, ન્ધ, દહીં વગેરે) ખોરાક આપવો પડે છે

દગડી પાપાણુભેદ.

વર્ણન-આ એક પત્થરની જાત કે એ ઝબને લગાડવાથી ચિકટાય છે એમા ધાગો અને રાનો એવી બે જાત કે

ગુણ-હિમ, શ્વાદ તથા કાણુ કે અને પ્રમેદ, મૃતરોધ, અન્નમગી, ગૂળ, વિત્ત તથા લપનો નાશ કરે છે

ઉપયોગ-પ્રદર અને પ્રમેદ ઉપર વાણુ માંસ પાપાણુને નુ ચૂર્ણ મધમા આપવું ગરમીએ શિત્ર સ્ન્યુ હાય તો પાપાણુ ભેદ મનશીલ અને યોદ્ધ મોરચુ પાળીમા ધની લેપ કરવો ડમરના દુખાસા પર, અસ્થિભંગ, ઉપરસ, વાણુ અને ધાતુકુષ્ટિ ઉપર પાપાણુભેદ ગાયના દૂધમા આપવો બદ ઉપર બિનામુ અને પાપાણુભેદનો લેપ કરવો, પ્રદર ઉપર પાપાણુભેદ અને ગખ ઇગનુ ચૂર્ણ ધી-માઝમા આપવ

ધૂવાસ SMOKE BLACK

વર્ણન—ચલા ઉપર ધુમારો થવાથી જે રાજીય એકદુ થયું હોય તેને ધૂવાસ કહે છે

ઉપયોગ—ઘાપોટીયુ, સોજો ઇત્યાદિ ઉપર ધુવાસ ગોળ અને ચૂનો ખરસ કરી લેપ કરવો આખો આવે છે તેને માટે ધુવાસ, ગોળ અને ચુનાની એ પટ્ટી લમણા પર લગાડી મૂળ વ્યાધિ ઉપર ધુવાસ દહીમા અથવા વીમા ખરસ કરી મમાને લેપ કરવો અને તેના ઉપર વગડાઉ છાણનો શેક કરવો

નવસાગર [નવસાર] AMMONIA CHLORATE

વર્ણન—નવમાર ક્ષારની ગળુનામા આવે છે બજારની અડા તે પુકળ મળે છે અને તેના લાખા રેમાફર ક્ષારના કટકા થાય છે એ માણસની વિદ્યા અને નવમાથી તૈયાર થાય છે ભાગવાથી તે ક્ષારની કટકીઓ જુદી પડી જાય છે અને તે ધણી ચરડ છે જે કે તે સાધારણ દવા છે તો પણ તે એસડમા અતિ ઉપયોગી છે.

અનાવટ—૧ રાજવલ્લભ રસ

૧ રાજવલ્લભ રસ—૧ તોનો ગુદ્ધ પારો, ૨ તોના ગુદ્ધ ગધક, ૧ તોલો ચીમક, ૧/૨ તોલા નવમાર એ અધી ચીનેને નાથે મેળવી તેનું વસ્ત્રગાગ ચૂર્ણ કરવું

ગુણ—તીક્ષ્ણ, હેન, શોષક, ઋતુ લાવનાર અને પિત્તનો ત્યાગ કરનાર.

ઉપયોગ—નવસાર યકૃતોદર પર ધણોજ પ્રમિદ્ધ છે ફૂટી, જુદી જાતના મત્તુ જાગ અને નિનિપાત જરૂરમા વખતે, વખત

ચક્રતૂના અદર યોદ્ધાનો જમાવ થતો આપણે જોઈએ છીએ આવે પ્રસંગે ચક્રતૂ જરા ટુકેલું હોય છે, પેટની જમણા પડખામા દુખાવો થાય છે અને તે ભાગ સાધારણ રીતે ચડેલો દેખાય છે આવા દગ્દાને કિવસની અદર જે ત્રણ અગર ચાર વખત જે વાત્ર માત્રાથી નવસાર બીજી યોગ્ય જવરહર દવા સાથે આવ્યો હોય તો તેથી ઘણોજ સારો ફાયદો થાય છે જેમ જવરહર દવાઓ જવરનો નાશ કરે છે તેમ તેની સાથે યોજેલો નવસાર ચક્રતૂના વ્યાત્રિને તોડે છે જવરજન્ય ચક્રતૂના તાજા વ્યાધિમા સાધારણ રીતે ટાઢા દેવાની જરૂર પડે છે પણ જો અગાઉથી યોગ્ય નિદાન કરી નવસારનો ઉપયોગ કરવાના આવ્યો હોય તો ટાઢા દેવાની કશી પણ જરૂર રહેતી નથી, તેથી ચક્રતૂમા થએલો સોજો હડે છે ને તે ભાગનો દુખાવો શાન થાય છે અને આવે પ્રસંગે રહેલું બધકુષ્ટ દૂર થાય છે તથા ચક્રતૂ પોતાનું યોગ્ય કામ બજાવવા પાછું લાગે છે ફેટલીક વખતે ચક્રતૂનો પાક થાય છે અને તે ઝાડા માર્ગ અથવા મ્વામનળિકા માર્ગે ફટી નીકળે છે. અગાઉથી જો નવસાર સારી રીતે વાપરવામા આવે તો વખતે આવો બચકર સમય આવતો નથી કલેજના દરદ ઉપર તેની ખામ અસર છે ને ખસખસ કરીને તે પિત્તના આવને વધારે છે તથા પાકના પૂર્વરૂપને દૂર કરે છે ચક્રતૂમા પાકનું પૂર્વરૂપ થતું હોય તો નવમાર આવે તો સિવાય જો શરીરના કોઈપણ ભાગમા પાક થયે એમ માત્રમ પડે તો અગાઉથીજ તે પર નવમારના પોતા મુકવા પાકના પૂર્વરૂપની નીશાની એ છે કે જે ભાગમા પાક થવાનો હોય તે ભાગમા લોહાનો જમાવ થાય છે તે ઠેકાણે ચોડા સોજો માત્રમ પડે છે તેમજ તે ભાગ શરૂઆતમા લાત્રાશ તથા પાછળથી કાળાશ પકડે છે તેમજ તે ભાગ ઉપર ચોડા ચોડા દુખાવો થાય છે. આવે ઠેકાણે નવસારને દડા પાણીમા નાખી તેના પોતા જો મુકવા હોય તો પાક થતો અટકે છે, કમળો, હવીમક,

તથા જે જે નરોની અદર પિત્તનુ રૂધન થએલુ હાય છે, તેવા દર-
દોમા નવમાર મારો કાયદો કરે છે પ્તીહોદર તેમજ પિત્તના પ્રકોપને
લીધે થતા માથાના દુખાસામા પણ તે ઉપયોગી છે ચક્રના પોતાના
વ્યાધિમા તેમજ ચક્રના વ્યાધિની અદર ખીજ જે જે ઉપદ્રવ થાય
છે તેની અદર પણ નવમાર કામ કરે છે જલદર અને અર્શ જે
સાધાગળ રીત ચક્રના કેમ્પથીજ થઇ આવે છે તેમા નવમાર આપવો
યોગ્ય છે અર્શની અદર નમોની ઉપર વધતુ ઓલુ દુખાગુ થવાને
લીધે સદગતા નીચવા બાગમા લોહીનો જમાન થવા સબર છે તે જ્યા
જ્યા લોહીનો જમાન થાય છે ત્યા ત્યા નવમાર લાગુ પડે છે અર્શનો
અદર નવમાર આપવાથી પિત્તનો સ્વાર અને સદગતી અંદર થતો
લોહીનો જમાન હવકો પડે છે ષ્ટલીક વખતે અર્શ જ્યાં બહુ પીડા
કરે છે ત્યારે દરદીઓ નવમાર ખાવાની ટેવ પાડે છે અને તેથી તેને
તેનુ બધાગુ થઇ જાય છે રક્તપિત્તની અદર પણ નવમાર અપાય
છે રક્તપિત્તની અદર હોડેથી, મોઢેથી, નાડેથી અગર ગમે ત્યાંથી લોહી
પડતુ હોય તો પણ નવમાર આપવો યોગ્ય છે આ દરદની અદર
હમેશા પિત્તનો પ્રકોપ હોય છે રાજાક્ષબ રસ નામની યનાનટ જે
અર્શ ઉપર ઘણી ઉપયોગી છે તેમા પણ ન મારનો મુખ્ય ભાગ
આવે છે

સ્તનપાક અને સ્ત્રાઓને સ્તનના અદર દુધ થતી વખતે સુવાર-
ડમા ત્રીજે કે ચાચે દુધોથી ન દુખાવો થાય છે તથા સેત્તને થઇ
આવે છે એ નવસારના પાણીના પેના મનાથી દૂર થાય છે, તેમજ
સ્તનપાક થઇ ષ્ટલીક સ્તનની અદર કડલુ માટે બચાઇ જવા સબર
છે તે ગાડો ઉપર પણ નવસારના પોતા મનાય છે અને તેથી તે બહુ
સારી રીતે પોચી પડી જાય છે.

કેટલાક દરદની અદર દરદની શાનિ કરવા માટે તે ભાગનો સક્રોચ
કરગતી જરૂર છે અને તેટલા માટે હકુ પાણી અગર જરૂર વપરાય

છે, પણ જો બરફ ન મળતો હોય અને તે ભાગને નટોચ કરવાની અવશ્ય જરૂર હોય તો પાણીની અદર નવસાર નાખી તેના પોતા મુક્યાથી તેજ ફાયદો થાય છે વધરાવળ, સારણુ અને બદતી અદર નવસારના પોતામુકવાને માટે વપરાય છે જ્યારે અતરગળ ઉતરે છે ત્યારે અને ત્યાં સુધી તો હસ્તક્રિયાથી આતરકુ પાછુ ચડાવતુ કટલીક વખતે હસ્તક્રિયાથી પણ આતરકુ પાછુ ચડતુ નથી તે વખતે દરદીએ નવ સારના પોતા મુકવા આથી થોડા ઘણા વખતમા તે પોતાની મેજે ચડી જશે અગર હસ્તક્રિયાથી ચડાવતુ સહેલ પડશે. અતરગળવાળો દરદી ગમે તેવી બચકર સ્થિતિમા પડ્યો હોય અને ગમે તેવી ક્ષતી થતી હોય તોપણ નવસારના પોતા લગાડવા ચૂકતુ નહિ પ્રયેલુ વપણુ તેથી મદાયને પામે છે તથા આતરકુ થોડા ઘણા મલાકની અદર પાછુ ચડી જાય છે આળમેને સાધાણુ રીતે વધરાવળમા એક વપણુ ગીચ કરતા બમણુ ત્રમણુ વધી જાય છે અને વખતે બન્ને વપણો વધી મોટા થાય છે તે લાલ રંગના દેખાય છે તે તેમા વખતે વખતે ચોડી થોડી પીડા પણ થાય છે થોડા દિવસ નવસારના પોતા મકવાધો આ વધરા વળ પોતાનાં મેજે મગી જાય છે વધરાવળ એ વપણુ મદિના સામાન્ય મશા છે,

અનિયમિત આર્તવ અને અનાર્તવની અદર તે ગાગુ પડે છે અટકી ગેહલુ ઝડતુ તે પાછુ લાવે છે, આવી રીતનો ઝડતુ હોય ગર્ભ-અડની અદર લોહીનો જમાવ થવાથી થાય છે ગર્ભઅડની અદર ચોહીનો જમાવ થવાથી કટલીક વખતે જલદર જેવુ તે સ્થાનમા દેખાય કે નવસાર આના ગર્ભઅડના વ્યાપિને બેમાડે છે અને તેથી થતા રોગને અટકાવે છે ઉધરસના દરદ જેવા કે ક્ષય, જીર્ણક્રમ, સસણી, દમ વિગેરેમા જ્યારે કદ ઘણો બર્ધો હોય છે ત્યારે નવસાર અપાય છે, તેથી કદની ચીનશ તો છે તે બડબો જલદી બહાર આવે છે. ત્યકરોપનો અદર જ્યારે દાદ ઘણો થાય છે તે ચેગ ઘણી આવતી હોય

ત્યારે નવસારના પોતા મુકના યોગ્ય છે માથાના દૃખાવા પર તેના પોતા મુકાય છે તેમજ બીજા ભાગ પર વાયુથી માળે થઇ આવ્યો હોય તો તેમા પણ તે ઉપયોગી છે કેટલાક સળ મેગની અંદર તે વપરાય છે પણ ત્યા તેની માત્રા મોટી છે

વિશેષમા મુઝા, મસ્તક શુભ મળેખમ, કુન્માદ અને વીંછીના વિષ ઉપર નવસાર આ રીતે અપાય છે નવસાર અને કુળીચૂનો એ શીશીમા ભરી રાખી તેનુ મોઢુ બધ કુળી રાખવુ અને જરૂર પડે ત્યારે તે શીશીનુ મોઢુ ઉઘાડી નુધાડવી એટલે ઉપલા દોષ નાશ થશે હીરાકસીના વિષ ઉપર અને કાચની બુટ્ટા અન્નમા ગાંધ તેમ તે નવસારને ધમી ધીમા પાવો વાગા ઉપર નવમાગરની બુટ્ટી કુળી અર્ધો ટાક વીમા નાખી આપની અપમારની ઉપર નવમાગરને સીંચુ. રમમા ખગ્લ કુળી તેનુ નરય આપવુ નાગ ઉપર ગોગમ નવમાગર આપવો

માત્રા:-૨ થી ૩ વાન, નાગ ઉપર ૮ થી ૧૦ વાન, ગજવલ્લન ૨૫ ૨ થી ૪ વાન, પોતાને માટે એ ભાગ નવસાર તે દમ માગ પાણી

પરવાળાં. (પ્રવાલ) CORAL

વર્ણન -સમુદ્રમા રહેનારા એ જાનના કોડા હાય છે તે સમુદ્રના તળીઆથી ઉકીરે કાઢી પ્રસાવના ખડક બનાવે છે, એ ખડક વેક્ષા પ્રમાણે હોય છે એટલે તેને પરવાળાના નેના પણ કહે છે પરવાળાનો રંગ લાલ હોય છે આપદમા પ્રવાલની ડાડસી વપરાય છે પરવાળા બે જાનના થાય છે એક નુપ્પ ગોળાકાર જેના માળા વગેરે દાગીના કરવામા આવે છે તથા બીજી પ્રવાલની ડાડસી જે રાના રંગની તથા બમડીના કટકા જેવી બે લાખીઆવાળી હોય છે પાંદડા ગિરેડા

જેવા લાલ, ગેળ, લામા, સળ, મિનગ અને અવણ મોટા એવા પરવાળા હોય તે મારા, જે રંગે પિત્તળ જેવા, પોના, બારીક, સહિદ્ર રક્ષ, કાળા, નાના તથા ઘેળા હોય છે તે ઉપયોગી નહિ.

શોધન તથા મારણુ—પરવાળાને ત્રિકુળાના ક્વાથ (કાદા)મા સારી રીતે ઉકાળવાથી શુદ્ધ થાય છે અને ગુદ્ધ પ્રવાળને અને તેની ડડલીને ગામૂચની અદર ખમ્મ કડી ગળપુટ દેવાથી તેની ભસ્મ થાય છે બીજી રીત શોધવાની એ છે કે મણિ, મોતી અને પરવાળાને જળની (અગ્નિ)ના રમમા દોનાયત્ર વડે એક પહોર પચન કરવાથી તે ગુદ્ધ થાય છે પરવાળાને લીંબુના રમમા ભોજરી રાખવા અથવા દુધમા એક પહોર દોનાયત્ર વડે પચન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. પરવાળાને મગવાની બીજી રીતો પણ છે, પરવાળાનું બારીક ચૂર્ણ કરી તેને લીંબુના રસમા તુટી વાસણમા સુકવતું આ પ્રમાણે લીંબુના રસની ત્રણ કિલા સાત અને ગુલામજાળની સાત ભાવનાઓ આપવી એટલે પરવાળાની ભસ્મ થશે પરવાળાના ચૂર્ણને લીંબુના રસના સાત, કુવાર પાનના સાત અને ગુલામજાળના સાત એ પ્રમાણે સૂર્યપુટા આપવાથી ભસ્મ થાય છે.

બનાવટ - ૧ વનતકુન્ડુમાકર રમ ૨ પ્રવાલ ભસ્મ

૧. વનત કુન્ડુમાકરરસ—મુવણભસ્મ અને કપૂર બંને તોડા, જાગ લોહ અને નાગમસ્મ દરેક ત્રણ ત્રણ તોડા બમ્મ, મોતી અને પ્રવાલ એ દરેકની ભસ્મ અથવા તોડા એ મવાન પાત્રી તેને દુધની, મોતીના રમની, અગ્નિનીના રમની, લાખ અને વાળાના ક્વાથની કેળના ટુક અને મગના રમની, કમળના મણાકના રસની ને માલતીના રસની, એવી રીતે એ દરેકની જુદી જુદી ભાવના દેવી, ત્યાર બા કપૂરની અડગણા પાણીમા ૧૦ કલાક રાખી, તે પાણીની ભાવના દર્પ બંને મતિમાગની તેની ગેળી સાગી.

૨. પ્રવાહ ભસ્મ -અનાવટ ઉપર અપાઇ ગઇ છે

ગુણ -૧૧ાષ્ટિક, શોષક અને વૃષ્ય-વાયુ, ઉત્તરમ, કફ, પિત્ત, પાકુ, તાવ, પ્રમેહ, દમ, વિષ, રક્તપિત્ત તથા જ્વોન્માદ્વો નાશ કરે છે

ઉપયોગ -પ્રવાહનો ગુણ મોતીને મળતો છે જીર્ણમત્ર રોગ ઉપર ને જાતીના દરદની અદર નેનો મુખ્ય ઉપયોગ છે લય અને જીર્ણ સસણીમા તે ફાયદો કરે છે તેથી શરીમા પુષ્ટિ વગે છે, કૌવત આવે છે ને શરીરની કમકૌવતી દર થાય છે વમતકુમુમાકરની ગોળી સાકર, મધ અને ઘીની સાથે લેવાથી જીર્ણમત્રરોગ, જીર્ણપ્રમેહ, મધુ પ્રમેહ, નપુમત્ત અને કમકૌવતીની અદર ફાયદો થાય છે ને શુક્રદોષ દમાય છે. આ વમતકુમુમાકર રમ કુશાવતેદની માથે શુક્રદોષમા બહુ અપાય છે

પ્રવાહભસ્મનાં અનુપાનો -જીર્ણજ્વર, શ્વામ, હેડની તથા કોષ્ટગત વાયુ વગેરે રોગોમા મધ અને હરડે આપવી

તાવ ઉપર કકુ, ફરીઆતુ અને હરડેમા આપવી પિત્ત ઉપર દૂધ અને સાકરમા આપવી ધાતુ લય ઉપર પાકેલા કેળામા આપવી કૃશતા ઉપર પાનમા આપવી, તણુખીઆ પ્રમેહ ઉપર ચોખ્ખાના ધોવરામણુ અથવા ત્રિકુળા અને મધમા આપવી, ધાતુકુષ્ટિને માટે ઘી સાકરમા આપવી, પ્રદર ઉપર ગાયના ધારોણુ દુધમા આપવી, વાયુમા તુળસીના રમ અને મધ સાકરમા આપવી, પિત્તક્રમ ઉપર આદુના રસ અને માકરમા આપવી રતાધળા ઉપર ઉંઘની તીડીઓ તુળમીના રસમા ધમી તેમા ભસ્મ નાખી અજન કરવુ, અગ્નિમન અને સુષ્કિ ભગ ઉપર પ્રવાહ ભસ્મ મધમા આપવી પિત્તરોગ અને જ્વર ઉપર આમગાના મુરખામા ઘી અને સાકર નાખી તેમા આપવી, કફ તથા મૂત્રકષ્ત ઉપર ચોખ્ખાના ધોવરામણુમા આપવી, ગભિણીની ઉલટી ઉપર તાદળખના રસમા આપવી, દાહ ઉપર વશલોચન અને સાકરમા

આપવી, ઉષ્ણતા, દાહ અને ઇદ્રિયની બળનરા ઉપર ચોખાના ધોવરા-
મણુમા મધ અને સાકર નાખી આપવી, આખોમાની ગરમી અને
શરીર ઉપરની સુકા ખસ ઉપર ઘી અને સાકરમા અથવા ધારોણુ
દૂધમા સાકર નાખી આપવી, મસ્તકશૂળ ઉપર બદામની ખીરમા આપવી,

ખીર કરવાની રીત:—જલ્દમ દસબાર લઘુ તેને ગરમ
પાણીમા પલાળી ગખી ઉપરના છોડા કાઢી કાપી નાખવી. પછી પારોર
ગાયનુ દુધ લઘુ તેમા બે તોલા સાકર નાખી દેવી અને તેમા વાલબાર
પ્રવાલ ભસ્મ નાખી આપવી એટલે મસ્તકશૂળ, પિત્તવિકાર અને નેત્ર
સંબંધી રોગ દૂર થઈ આખોને ઠંડક થશે અને શક્તિ વધશે પિત્તોદબવ
પાકુરોગ ઉપર પ્રવાલ ભસ્મ ઘી સાકરમા આપવી.

પથ્ય —સૂર્ય પિત્તકારક પદાર્થ વર્જ્ય છે.

માત્રા —ભસ્મ એક વાલ, વસત કુસુમાકર રસ ૧ રતીથી
૧ વાલ

પાપડીઓ ખારો (સંચોરો)

CARBONATE OF SODA

વર્ણન:—પાપડખારની ઉત્પત્તિ સિંધ અને કચ્છ દેશમા થાય
છે એનો રંગ ઘ્રેણો હોય છે.

ગુણ:—પાપડખાર ગુણોમા જવખારને મળતો છે.

ઉપયોગ —વાળા ઉપર પાપડખારનુ ચૂર્ણ ત્રણ માસા નવટાક
ફહીમા આપવુ એ પ્રમાણે દિવસમા ત્રણ ચાર વાર આપવુ. દિવસે
બોજન કરવુ નહિ, રાત્રે જમવુ એ પ્રમાણે એક દિવસ કરવુ.

બાળકોની સરસણી ઉપર જોળમા ચાગાની દાળ કરતા પછુ
ઓછો પાપડખાર નાખી તેમા જરાક દુધ નાગા પાવુ, તેથી ઉલટી
થશે આ ઓસડ બે ત્રણ માસના બાળકને આપવુ નહિ.

▼ પેટ દુખી—પીડા ઉપર લીંચુના રસમા પાપડખાર વાલ કિવા બે વાલ નાખી આપવો.

ગડમાળ અને ખરજવા ઉપર પાપડખાર અને કળીચૂનો એકઠો કરી લેપ કરવો જોથી કરી નનીન વિકાર જલદીથી દૂર થાય છે.

પારદ (પારે) MERCURY

વર્ણન—પારે એ આર્ય રસાયનમા સૌથી ઉત્તમ રસાયન ગણાય છે. તેનું નામ રસ છે અને જેમા તે આવે છે તે બધી બનાવટો રસાયનની ગણાય છે. સરકૃત વૈદ્યકારો જેવા પારાનો બહોળો ઉપયોગ કરે છે તેવો બીજો એક ધાતુનો કરના નથી પારે ખાણમાથી નીકળે છે પારામા ક્ષ્માઈ, સીસુ, મળ, અગ્નિ, ચાચદય અને વિષ એ અસહ્ય દોષ સ્વાભાવિકજ રહે છે પારે પ્રચાહી, વજનદાર અને ખાખી રંગના પદાર્થ છે તેમા તેજ બહુ થાય છે ભુખરા, પીળા કે કોળા રંગનો પારે અશુદ્ધ ગણાય છે પારાનું શોધન કર્યા સિવાય તેને ઉપયોગમા લેવો નહિ ઔષધની અદર તેનો ઉપયોગ કરવાને માટે તેમાથી તેમા મળેલી બીજી વસ્તુઓ કાઢી નાખવી જોઈએ.

શોધન:-પારાને શુદ્ધ કરવાને કોઈ જગ્યા અરાઢ, અને કોઈ જગ્યાએ આઠજ સસ્કાર કલા છે,

(૧) સ્વેદન (૨) મર્દન (૩) મૂર્છન (૪) ઉત્થાપન (૫) પાતન (૬) બોધન (૭) નિયમન (૮) ગગન ભક્ષણ (૯) સચારણ (૧૦) ગભ-કૃતિ (૧૧) બાહ્યકૃતિ (૧૨) સદીપન (૧૩) જ્વરણ (૧૪) આસ (૧૫) સારણ (૧૬) સક્રમણ (૧૭) વધનિધિ (૧૮) શરીર યોગ એ રીતે અરાઢ સસ્કાર છે.

પારદ સસ્કારમા વિશેષતઃ (૧) સ્વેદન (૨) મર્દન (૩) મૂર્ઠન (૪) ઉત્થાપન (૫) પાતન (૬) બોધન (૭) સયમન (૮) પ્રદીપન એ આદ્ય સસ્કારજ સર્વાત્મ ૭ માટે અત્રે એ આદ્યજ વિધાન આપવામા આવે છે

૧, સ્વેદન - મુદ, મગી લીંડીપીપર, રાન, મીનુ, હળદર, તિફા, આદ્ય, બળદાણા, ગંગી તાદગળે, સાટોડી, મરડાશીંગ, ચીનક અને નવમાગર એ સવ પદાર્થ પરાના પોડશાશ લઘુ ધાન્યાન્તમા વાટવા તથા કડક વડે વસ્ત્ર કિપર આગા ભર જાડો તેપ કરવો પછી તેમા પારો બાધી ધાન્યાન્તમા (જાડમા) દોનાયત્ર કરી એક નિમિષ ગાફરો એટલે ગૃહિત થાય છે

૨ મર્દન -લાત છટનુ ચૂળ, હળદર, ધૂરાગ, કામળાના ગળ્લ અને લીંમુના રસમા પાગને તથા દિવસ મુરી મર્દન કરવા એટલે નિર્મળ થાય છે તેને વસ્ત્રમા બાધી ગાડી વડે પાતન નાખવા

૩ મૂર્ઠન પાગના મગને ડુવાર નાસ ને ૭ અને તિફા દાડને શાત કરે છે અને ચીનકમા રિપનાશ કરે ૭ માટે પ્રયત્ન પૂરક મિશ્રિત પાગ એકકના રમગા ગાત સાત વખત મર્દન કરવો એટલે મૂર્ઠન થાય છે

૪ વાર, ચીનક ગાતી રાદ, રીંગણી, અને તિફાનો મદા કરી તમા તથા દિવસ પાગ મન કરવો એટલે સમ કચુમયી મળ થાય છે

૫ ઉત્થાપન પારને લીંમુના રસમા નાખી ગંગીમા ગળ્લી ઘુટવો તથા સુકાયા પછી ડમર ચત્રમા ઉર્વ પાતન કરવુ

૬ પાતન - (ઉર્વપાતન) તથા ભાગ પારો અને એક ભાગ રાદનુ ચૂર્ણ એ બન્નેને કિચિત લીંમુના રસમા નાખી ગોળો થાય ત્યા મુખી ઘુટવુ તથા ડમર ચત્રમા ચાર પહોર મધ્યમાગ્નિ આપવો અને યુક્તિએ ઉપરના વાગણુને લાગેલો પારો કાઢી લેવો (અધ પાતન)

પાગે, ત્રિકુળા, ચીત્રક, સરગયા, મીઠું અને ગરુ એ સર્વ એકઠા કરી ખરણ કરવા પારો તેમા મળી ગયા પછી ડમર વતના એ પાત્રો લઈ ઉપરના પાત્રને તેપ કરવા, નીચેના વામણુમા પાણી નાખવું તથા સધિ લેપ કરી જમીનમા પુરવું અને ઉપર અગ્નિ કરતા એટલે પારો નીચેના પાણીમા વામણુમા એકા થાય છે

(નિર્ધકપાત્રન એ મરખા બેમતા મોઢાની હાડતી વધ એકમા પારો અને એકમા પાણી ભરવું અને વાકી કરી જોડતી અને સધિમા લેપ કરી પાગે ભરેલા વામણુને નુકા ઉપર યુક્તિથી આડું મુકવું અને તેના નીચે અગ્નિ કરેલા એટલે પાગે પાણીમા પ્રવેશ કરશે

૬ એધન - પૂર્વોક્ત પ્રાગે મોઢેનો પાગે પદ થાય છે, એટલે તેના શક્તિ વધારવા માટે તેને ભજવન, સિધવ અને પાણીમા પચન કરેલા.

૭ નિઃચમન - મોગી મુગમવેલ (મર્પાક્ષી) આમલી, ચામળી કકોડી, ભાગેરા, નાગરમોથ અને ધાગના રમમા કિસા કાપ મા નક દિવસ મનગિત ઉપર પચન કરવાથી નિયમ તે સ્થિર થાય છે

૮ સદીપન - હીરાકની અને પચનવણુ લઈ તેના ઉપર ત્રણ ચાર લીખુનો રંગ નાખતા જવું, પછી સિધવના ગામડાને દેના તેમા મિધવયુક્ત પાગ નાખી તે ઉપર પચેલન મિધવ અને લીખુ વગાળ, તે ઉપર આદ્ય અગાળ માગી ચાપડતી પછી ગરુ, મરી ગરગતા એકે કડા સરગયાના પીચા તથા ટકયુષ્મારને એકત્ર લાગી માછમા મેગી તે કાછમા દેતાય ૧ રૂં વણુ વિસ પચન કરેલા એટલે તે પારાના જરણુ સગ્રારમા દીપન થાય છે

પારો શોધવાની ખરિજ રીત — અર્ધોગેર રાઈ અને અર્ધોગેર લસણના દાનરા ઉતારેલ કળીઓ સારી એ મુસ તૈયાર કરવા રાખને જેમ વધારે સારી રીતે વગાળ તેમ તે વધારે ચીકણ પડે છે માટે તે બન્નેને સારી પેઠે મેળાવી તેમાથી અર્ધે ઝાઝેરો થોદો લઈ તેનું એક

મુમ કરવું. બાકીના લોકોનું બીજું મુસ કરી એક મુસના પારો ભરવો ને ઉપર બીજું મુસ મૂકી તેને બરાબર મેળવી દેવું. આથી રાધ અને લસણના પોલા દડાની અદર પારો આવી જાય છે. પછી તે દડાને એક જગ્યાથીના કોરા કટકામાં બાંધી તે કટકાને છોડે તે બાર ઝીલે એવો જડો દોરો બાંધવો. બાદ એક માટીનું મોટું માટલું લઈ તેની અદર આઠશોર કાણુ ભરવી, માટીનું આઠશોર કાણુ નાખના આશરે અડધા ઉપરાળ ભરાય એવડું લેવું. પછી તે પારદવાળો દડો માટલામાં કાણથી ઉંચે રાખી તેના મોઢા બેસતી આવે એવી બીજી દોણી લઈ તે ઉપર સરખી બેસાડી દેવી. દોણી બેસાડતા તેના તળાના મંચમાં એક છેદ પાડવો, કે જેમાંથી પારદવાળી પોટલીએ બાંધેલો દોરો બહાર કાઢી શકાય, એક દાતણ તે છેદ આડું રાખી તે દાતણે પેલા દોરડાની સપ્ત ગાઠ વાળી રાખવી. આથી તે પોટલી અદર લટકી રહે છે અને નીચે પ્રજામાં પડવા પામતી નથી. પછી તેનું મોટું બધ કરી માથે માટી લગાડવાથી તેમજ દોણીના તળાના છેદ ઉપર બીજા દાતણ રાખ્યું હોય છે ત્યાં પણ માટી લગાડી દેવી કે જેથી વરાળ ત્યાંથી પલ્લનીક્રમ પામે નહિ ને નીચે ધીમો ધીમો તાપ આવવા, આથી કાણમાંથી વગળા જીવન થાય છે ને તેથી અદરનો પારો બહાય છે, આવી રીતે ઝીણો ઝીણો તાપ ત્રણ દિવસ સુધી આવવો, તાપ મિલકુલ આક્રમે કરવો નહિ, જે તાપ આક્રમે થયો ને વરાળનો જોસ ન થો તે તે આપણી કરેલી મુખમુદ્રાને ઉખેડી નાખશે. વળી પારદનું બોટનું કાણમાં બુડ રાખવું નહિ કારણકે આપણે પારદનું સંવદન કરવું છે, કાંઈ તેને કાણમાં ઉકાળવો નથી દેટલાક લોકો પારદની પોટલી ટાંગવા સાર ઉપર છેદ કરવાને બદલે બે પડબે બે છેદ કરે છે ને તે બેસડ દાતણ કાઢે છે, પણ આ નકામી કુદ છે, કારણકે વરાળ ન જાય તેટલા માટે પાછા તના મોઢા બધ કરવાની જરૂર પડે છે ત્રણ દિવસ પછી બ્યારે તે હાડનું એવી મેળે ટાંકુ થાય ત્યારે ઉતારી લેવું ને મુખમુદ્રા ઉખેડી

તેમાથી પોટતુ લઈ છોડતુ તે મુસની તળે એક સળી ખોસવાથી તેની અદરથી પારદ નીચે રાખેલા કામમા નીકળી આવશે આ પારદ ઘણું સ્વચ્છ અને ચક્રચક્રીત થએલો હોય છે. આગલા પારામા જે ધુળની કપોટી કે થર જેવું હતું તે દૂર થઈ ગયું હોય છે, તેમા ઘણાજ ચળકાટ હોય છે ને તેમા જંતવાથી આપણુ પ્રતિબિમ્બ સ્વચ્છ ગીતે દેખાય છે જેણે આવી રીતે સ્વેદન કરેલો પાગે નજરે જોયો છે તેનું મન માફી પૂરે છે કે હવે આ પાગે ખરેખરો સ્વચ્છ અને નિર્મળ થયો છે તે મુસની પોય કોમેડી જોતા તેની અદર પારદનો મેલ જામી ગએલો દેખાય છે આવી રીતે સ્વેદન કરેલા પારદનું પછી ચાર દિવસ સુધી મર્દન કરવું. પહેલું દિવસે કુવારના રસથી, બીજો દિવસે ચિત્રાના ક્વાથથી, ત્રીજો દિવસે કાકમાચીના રસથી, તથા ચોથે દિવસે ત્રિફળાના ક્વાથથી કુવારના લફરાની ઉપલી લીલી છાલ કાઢવાથી તેમાથી ઘેળો મરેદ સ્ફાટિક જેવા ગર્ભ નીકળે છે અને તેજ કુવારનો રસ છે. પાંચ ૭ કટકા આશરે ઇન્ડ્ર ઇન્ડ્રના હોય તો શેર એક પારામા પુરતા થઈ રહુ છે જ્યારે કુવારનો રસ પડે છે ત્યારે તરતજ એક રસ જે પારાનો પ્રવાહી હતો તેના છૂટા બારીક દાણા પડી જાય છે આ બધા દાણા ગુદ્ધ પારાના જેવા ચળકે છે અને દરેકની અદરથી પ્રતિબિમ્બ જણાઈ આવે છે કુવારના રસ અદર સારી પેઠે મર્દન કરવું, પછી જેમ જેમ કુવારનો રસ તેની અદરથી સુકાતો જાય છે તેમ તેમ તે દાણા પાછા ભળતા જાય છે અને પાછો બધો પાગે મળી જાય છે ચિત્રાના ક્વાથથી, કાકમાચીના રસથી તેમજ ત્રિફળાના ક્વાથના મર્દનથી પણ તેવીજ રીતે દાણા પડે છે અને તે શુદ્ધ થતા તે પાછી મળી જાય છે આવી રીતે મર્દન થએલા પારાને દાણથી ઘેરા નાખવો ત્યાર બાદ પારાને ગરમની અદર નાખી તેમા પારાથી ચરતું સિંધાવૂણ નાખવું અને તેને એક દિવસ લીંબુના રસમા ખસ કરવો પછી રાઈ લસણ અને

નવસાર એ બધી ચાંને પારાની બરાબર લઈ તેમને અને પારાને કમોદના વરાળના કાદામાં સાગી પેડે ઘુટવા અને જ્યારે તે સુકાઈ જાય ત્યારે તેની ચાનકી કરી અને તે ચાનકીને હીંગનો લેપ કરવો આ ચાનકીને એક હાડલીમાં મરી તે ઉપર મીઠું નાખવું ને તે હાડલીના મોઢા ઉપર બીજી દોણી મકા તેમને કપડ માટી કરવા તથા પહેાર સુધી ખૂબ આકરો તાપ આપવા ને ઉપર દોણી ઉપર ટાઢા પાણીના પોતા મુક્યે જવા તેથી તે દોણીની તળે પારો જમી રહેશે આ ગુદ્ધ થએલો પારો સર્વોત્તમ છે અને તે ઔષધમાં વપરાય છે

આ મિઠાઈ હીંગળાને લીંબુના રસમાં મર્દન કરી ઉંચે પાતન રીતિએ તેમાંથી પારો બેચવામાં આવે છે ઉપથી ગમ માટીના પ્યાલામાં પારાની બારીક કણીકાઓ જમી રહે છે તે ઉખેડી મર્દન કરવાથી પારાનો રમમય પદાર્થ મળી આવે છે આ પાંગે ગુદ્ધ છે અને આની રીતે ખચેના પારાની કુન ગુદ્ધિ કરની જોડી નથી હીંગળો એ પારદ અને ગધઙ્ગુ બધારણુ છે અને ત્યારે તમાથો પારદ ખચાઈ જાય છે ત્યારે તેને કેકાણે ગધક અગર બીજો તેની સાથે જો પદાર્થ મળેલો હોય છે તેની ગખ પડી રહે છે આ રાખ પણ વારા, ગુમડા ઉપર ચોપડાય છે

આની રીતે તૈયાર થયા તે ગુંધ પારો છે અને જ્યાં ગુંધ પાંગે વાપરવાનું લખ્યું હોય ત્યાં આ બેમાંથી એક રીતે ગુંધ કચેલો પારો લેવો

હીંગળોકમાંથી પારો કાઢવાની રીત — હીંગળોકને એક પહેાર લીંબુના રસમાં ખરત કરી કમઙ્ગત્રમાં નાખી નીચે ચાર પહેાર અસિ કરેના એટલે પારો ઉપર જઈ ચાટે છે તે પારો ગુંધ જાણવા તેને અપૂર્ણ કામમાં ચેજવા

ખનાવટ — ૧ પારદ ભરમ ૨ રસસિન્દર ૩ રમપર્પટિ ૪ પચા મન વર્પટિ ૫ ચિતામણિ ચતુર્મુખ ૬ સપ્ત શાક્ષીવટી ૭ વન્હિરસ ૮ ત્રિવિક્રમ રસ ૯ ગવિન કુટ કુશર

પારદ ભસ્મ — પારદ ભસ્મ કરવાની અંગેક રીત છે તેમાથી આગ ખાનગર અત્રે આપનામા આવે છે

(૧) શુદ્ધ કરેલો પારદ અને મધક બન્ને મમ બાગે મેળવી તેની કન્ઝાળી કરી આ કન્ઝાળીને કડાદમા ગેદી મારી તેથી શુદ્ધ પારદભસ્મ થાય છે આ કન્ઝાળી જ્યા પારદભસ્મ ચાલવાનું વખતુ હોય ત્યા નખરાય છે

(૨) વાઝણી કનડાના કદમા નાગરવેલના પાનનો રમ મુકી અને તેમા પાંચ મુકવો ખાકાનો ઢા ઉપર બેસાડી પારાના સપુમા મુકી સધિ લેપ કરી પુટ આપતા બસ્મ ભસ્મ થશે

(૩) પારો અને અન્ન વડના ચીકમા એ પહાર સુધી ખલ કરતા અને વડના કાકડાનો અમિ આપવાથી પારદ ભસ્મ થશે

(૪) ડડરી તુમડીના કન્ને કોતરી, પારો મુકવો અને ઉપર ખાકાનો ઢા બેસાડવો પારા બેગુ સ્ત્રી દુધ રેડત તેને સધિ લેપ કરી ગણના અગિયો સાતતર પચાસવાં પારાની ભસ્મ રશે.

(૫) ધાળા અધેડાના બીજ અને પુકર બીજ એનુ ચૂર્ણ કરી માગીની મપમા તળે ઉપર ચૂર્ણ મુકવુ અને વચ્ચે પારો મુકી ઉપર બીજ મપ ઉંચી પાડી સધિ લેપ કરી પુટઆપવાથી પાગની ભસ્મ થશે.

(૬) પારો કોરટના રમમા મેળવી તડકે રાખી ખન કરવો એટલે મન થાય છે તે સર્વ કામા ચોજવા

(૭) પારાને કલેગમા નાખી તળે દીપાગ્નિ કરવો અને આકડાના પાનના રસનો વારતર ચોવો આપના જડુ તેથી ત્રણ પ્રકરમા ભસ્મ થશે

(૮) પારામા ફટકડી, સિંધવ, અધેડાના મુળ એ પદાર્થ ક્રમ જલ્દીથી લઈ ચતુર્થાશ કાજ મેળવી છુટવુ એટલે બધ થાય છે. પછી

કમરે પત્રમા ચુલા ઉપર સુકી અડોરાત્ર હલકા અ. આપવો એટલે
ઉપરના માટલાને કપુર સરખી ભસ્મ ચોટગે તે લ. લેવી તે મર્વ
રોગ ઉપર આપવી અને વાજકરણુ યોગથી મપૂર્ણ કાર્ય કરશે અને
કાન્તિ તથા પુષ્ટિ આપશે

(૯) શુદ્ધ પારો એક ભાગ, વજનાગ ચતુર્થાશ, ગંધક અષ્ટમાશ,
એકત્ર ફી લીંચુના રસમા ખલ કરવો સુકાયા પછી ઘોરના દુધના ત્રણ
પટ આપવા પછી આડાના દુધના પુટ પારો ઘટ થતા મુઘી આપવા
અને થાગીમા મીઠું ભરી તેમા પેનો પારાનો ગોળો મરી ઉપર નટા
સુધી મીઠું ભરવું અને ઉપર ખીજી થાગી ઉધી પાડી સધિ સેપ કરી
ચુલા ઉપર ચાર પહોર અગ્નિ આપવો શીત થયા પછી શુદ્ધ મગ્મા
સંકેદ ઉપરના ઢાકણાને લાગેલા પારાની ભસ્મ કાઢી લેવી તે યોગસાદી
છે મર્વ રોગ ઉપર આપવી

(૧૦) લોદ પાત્રમા પારો અને નીચે ગંધક મરી તે નીચે ગાર
પહોર અગ્નિ કરવો અને તે ઉપર વારવાર ચોર અને આડાનું દુધ
નાખતા જવું અને ઘેરના લાડાના લુટાથી ઘુટતા જવું એટલે ભસ્મ
થશે તે એક ગુજ રોગોકન અનુપાનથી આપવી આ ભસ્મ કાન્તિ,
પુષ્ટિ, ખવ, કાર્ય અને અગ્નિને તથા છે

(૧૧) પારો, ગંધક, મગમાગ લઘુ ફુરકદના રસમા મર્મન કરી
ગજપુટ આપવાથી પીત્તવર્ણ ભસ્મ થશે તે વક્ત્રી અને પતિનનો
નાશ કરે છે

(૧૨) ગંધક, ધુમમાર, પારો તગોડ અને કુવારના રસમા ખલ
કરવો અને પુટ આપવો જેથી પાગની કાળી ભસ્મ થશે, એના ત્રિપ-
લમા એમ કહેવાય છે કે તે દેવતાને પણ દુર્લભ છે

પારદ ભસ્મની પરીક્ષા—મગ્ધો પારો તેજરહિત, હલકો,
અને અગ્નિ ઉપર ફી ઝાડો થતો તથા તેને મૃત જાણવો,

૨. રસ સિદ્ધર — એ પચ્ચ એક પારાની ખનાવટ છે શુદ્ધ ગંધક અને શુદ્ધ પારદ સમભાગે લગ્ન તેની કળ્લલી કરી અને તેને વડના કુપળીઆના રસમા ત્રણ દિવસ સુધી મર્દન કરવું. ત્યાર બાદ તેને અગન શીશીમા નાખી કપડ માટી ફરી વાનુકા યત્રની અદર આર કલાક સુધી પકડવું. આથી રીશીને ગમે ગતા ચગકના કપોટા જામી જમે તે રસ સિદ્ધર રસ સિદ્ધર ખનાવવાની યીજી રીત એ છે કે ૧૦૦૦ લીંબુના રસમા સુદ, મરી, પીપર, રાઈ, સામરકુણુ, ચીત્રક, હીંગ એ સર્વે ઓસડો નાખી દિન ૨૧ સુધી આ રસમા પાગને ખવ કરવો ત્યારે એ પરો શુદ્ધ થશે એ ગોધેયો પારો તોલા ૨૦ લઈ અને શેધેયો આમલ માગે ગંધક તોલા ૨૦ લઈ, અને નવમાર ટાંક, અને ફટકડી ટાંક એ લગ્ન જૂવેને દિન ૨ ખલવા પંડી અગન શીશીને કપડ માટી સાત દઈ એ રીશીમા ઓસડો ભરી, પંડી શીશીનું નેહા બધ કરી વાનુકા યત્રમા નીની મટી, તેને બફીપર ચઢાવી, નીચે હમશ મદ, મ'યમ અને મ'પ્પન અગ્નિ મમે એરી તરેહ અત્રીમ પહેરનો અગ્નિ દીધા પંડી ખેતાની મેળે દડો પડે એટલે શીશીને વાનુકા યત્રમાથી કાઢી લઈ પંડી નીનીમાથી એ રસસિદ્ધને કાઢી ગતી એક નિત્ય પાનની સાથે ખાય અને પથ્થથી ગેદે તે જુદા જુદા અનુપાત દ્વારા સત્રજા ગંગો એ વડે દૂર થાય કે નખ લાગે કે અને શરીર પુષ્ટ બને છે

૩. રસ પર્યટિ — શુદ્ધ પારદ અને શુદ્ધ ગંધકને સોડાની ન્દાર્ઝમા થી ભુગી તેમા ઉકાળવાં અને જ્યારે રમ થાય ત્યારે જાણુના ગોર ઉપર પાથરેલ કેળના પાન ઉપર તેને લાળો દેવો તે માથે કેળનું પાન મની જાણુનો ગોર નાખવો ફરે ત્યારે કાળા રંગના કપોટા જામી ગએલા માલમ પડશે-તેનું નામ રમપર્યટિ

૪ પચ્યામૃત પર્યટિ — શુદ્ધ ગંધક અને શુદ્ધ પારદ બન્ને ચચાર તોલા, બોહમરમ એ તોલા, અમ્રકમન્થ એક તોલા અને નામ્રમરમ

૧૧ તેવો- એને જરાગર ખરસમા મેળવી વેદાની પ્રદાનમા રમ કરી
તેને રમપર્ષટિની માફકજ દાળી દેવા જે તૈયાર થાય તેનું નામ
પચામૃત પર્ષટિ

૫ ચિન્તામણિ ચતુર્મુખ -ગસસિદુર ૨ તોના, અમ્મકમ્મ
૨ તોના, લોહભમ્મ ૧ તોનો અને સુવર્ણભમ્મ ૧૧ તોનો એ બધાને
કુવારના રસમા ખન કરી બધે ૪૬ ભાર ગોળી કરી

૬ સસશાદીવટી-ગુદ પારદ અને મધો બન્ને અર્ધા અર્ધો
તોનો. અક્ષકરો એક તોનો અને મધ દોઢ તોનો લખ ખુમ મદન
કરત પારદના બીંદુ અદમ્ય થયા પછી તેની ૧૧ રૂપીઆભારની
ગોળી કરી

૭ વનિહરસ-ગુદ પારદ ૪ ભાગ, ગુદ મધ, હળદર, અને
ત્રિકાળા એ દરેક ત્રણ ત્રણ ભાગ, સુદ, મરી, પીપર, દલીમુળ અને
૮૩ એ દરેક આઠ આઠ ભાગ એ બધાનું બારી ચૂર્ણ કરી તેમને
અરુણીના અને ભાગરાના ચમતી ભાવના દહ તેની એરડીઆ તેવમા
ગોળી કરી,

૮ ત્રિવિક્રમ રસ-ગુદ પારદ, ગુદ મધ અને તામ્રનરમ એ
દરેક સગળાને સત્ર તેને નગોડના રમતી ભાવના દહી અને તેના કક્કને
વાનખાય વમ્મ જરા તાપ આપવો

૯ ગણિત કુટુંબ કુટુંબ-પાન્દ ભમ્મ, મુવડ, લોહભમ્મ, તામ્ર-
ભમ્મ, ગુગળ, ત્રિકાળા, બનાન, લીમટો, રાત્ર અને શિંગાઇન એ બધી
ચીજોને અકેક ભાગ અને કરજ બીજ ૪૦ ને અમ્મકમ્મ એ બન્ને તે
બધાના સમગ્ર રજનથી ચચાર મણુ, તે બધાને જરાગર મેળવવા અને
તેની ધીમા ગોળીઓ કરી

ગુણુ-વૈરક શઓમા પારદ ભમ્મના ગુણો કલ્પનાતીત છે કેટલીક
વાર અનિશ્ચયોક્તિ પણ થયેલી છે છતાં ગોટલુ તો સ્વીકારવુજ પડે છે

૧. કે પારદભસ્મ એક સર્વોત્તમ ચમત્કારિક રસાયન છે આર્ય ઔષધમાં જેવો પરફનો બહોળો ઉપયોગ થાય છે તેવો બીજી એકે ધાતુનો ડર વામાં આવતો નથી મૂર્છિત પાગે રોગ નાશક છે પારદભસ્મ તારૂણ્ય, ખુદ્ધિ, રૂઠિ, પુઠિ અને કાન્તિ અર્પ છે “ પારદભસ્મ દેહગુદ્ધિ મારક અનેક વ્યાધિનાશન, પુષ્ટિર, મૃત્યુનાશક, કંપાયુમાર- મપૂર્ણ રોગ દૂર કરનાર અને ગજ વદમાનાશક છે “આ ભસ્મ નાગરોચના પાન સાથે લેવી એટલે સર્વજ્વ ગેગનો તાન થાય છે’ એવું જીટનાક ગાત્રપરોનું કહેવું છે પારદ રોચક અને પોષ્ટિક છે

પારદ ભસ્મ-ભક્ષણમાં-કાળ-પારદભસ્મ પ્રાત કાળમાં ભક્ષણ કરવું અને ગળેર થઈ પડી પચે કરવું પન્નુ ત્રણ પડેર જવ દેવ નહિ

પારદ ભસ્મ-ભક્ષણ પદ્ધતિ-પારદ ભસ્મ સેવન કરનારે ધી દુર, મગનુ ગેગામાણુ, હાગના ચોખાનો ભાત, મિયાણુણુ, ચુડ, કમળનું માળ, મોથ જેવા આગળનો જે કમેર હોય છે તે, ગરમળ, સાટેા ડીલી ભાણ, તાદાનની જાણ, ચક્કા ગટવો (મુમધમ બડોચી ભાણનામથી ઓગખાય છે) એ ચીનેનું સેવન કરવું વળી તૈલાબ્ધ્યગ સાથે સુખેાણુ જગથી મ્તાન પણુ શુમ્ધર છે વગણુ, કારેત અડક, મસુર, મીઠું, તણ, મામ, કાણ, કેળા, કડવા પદાર્થ કોણુ, કરમદા, ખોર વગેરેનો ત્યાગ કરવો

ઉપયોગ-પારદની અદર અનેક ગુણુ રહેલા છે અને તેથી તેનો તમામ રોગ ઉપર ઉપયોગ થઈ શકે છે પારો ચાર જુદા જુદા રૂપમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે પણુ તેનો ઉપયોગ બહુધા બે રીતેજ થાય છે ૧, પારદ કન્નગી અથવા કૃષ્ણભસ્મ ૨ રમચિન્દુર અથવા રક્તભસ્મ આ બે રીતેજ પાગનો ઘરો ખરો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ૩ શ્વેત ભસ્મ અથવા રસકપૂર પનાવયાની કણદૂટમાં વૈવો પાગ

નથી કાગલુ કે તે જગરમા તૈયાર મળે છે, તેનો ઉપયોગ તેના ખાસ વિષયમા આપવામા આવ્યો છે ૪ પીતલમ્મ - પારદ અને ગંધકની સમભાગ કઞ્જળીને સાત દ્વિમ્મ સુધી લેાય આમળાઅને હમ્તિગુડિના રસની ભાવના ૬૪ તેને મુસમા મૂકી વાતુકા યત્રની અદર બાર કલાક સુધી તાપ આપવો આથી તેની પીગી બસ્મ થાય છે આ બનાવટ પણ વૈદ્યો કરતા નથી તેમ વાપરતા નથી ઉપર જણાવી ગયા તેમ પારાનો મુખ્ય ઉપયોગ પારદ કઞ્જળીના અને રસસિન્દરના રૂપેજ કરવામા આવે છે

પ્રાચીની અદર હોએ રમ ન્હા છે અને તે ત્રણ પ્રકૃતિની જુદી જુદી અગર તેમાની કોઇ એની અગર તે ત્રણેની સયુક્તિ નિદ્રિતિને મટાડે છે તેજે ઝોમડોની આવે તેને મેળવવામા આવે તેને ઝોમડાના ગુણમા તે વૃદ્ધિ કરે છે

પારદ તમામ જાતના જ્વર ઉપર લાગુ પડે છે મનન અને સતન જગમા તે મારી પેડ લાગુ પડે છે પારદ કઞ્જળી વેચાથી જાડો સાફ આવે છે અને આશ્વ તાવ પેચો પડે છે એક ભાગ પારદ બસ્મને ત્રણ ભાગ આશ્મા મેળવી તેમાથી એક કે એ રતી માત્રા આપવાથી બળકાને એક એ દમ્ત સાફ આવે છે, પેટનો ભાર મટ છે અને સાંપાગલુ તાવ પેચો પડે છે નીન જ્વરને માટે જે જુના જુદા રસ નમ્દન પુસ્તકમા કહ્યા છે તેમા પારદ આવે છે તેમજ હર્ષ જ્વર ઉપર લાગુ પડતી તમામ પર્યટિઓમા પણ પારદ રહેત કે હર્ષ જ્વરની અદર દર્દાને કોન આપવાની જગ છે, જે ગુણ પારદમા સારી રીતે રહ્યો છે પારદની જે એ બનાવટો બહુધા વપરાય છે તેમા કઞ્જળી મુખ્ય વે કરીને ગોધક ગુણને માટે વપરાય છે અને રસસિન્દર ચૌદ્રિ ગણને માટે વપરાય છે હર્ષજ્વર જ્યારે નર્મ પણ અમુક ગ્થાનમા રહેલા થોડી રી નિદ્રિતિથી આવે છે ત્યારે કઞ્જળી સારુ કામ કરે જે આ લાહી વિકૃતિથી શરીરમા કાઠ બંદ લાગુતા થતી નથી

પણ જુદા જુદા ઉપદ્રવો જણાવ આવે છે કળ્મશી આ બધા ઉપદ્રવોને સારી રીતે દૂર કરે છે ત્યારે લોહી વિઘ્નિતી આપ્ત સરીર ગોપાલ જાય છે અને દિન-રાત્રિ ધન ધન જાય છે ત્યારે રસસિન્દુર બહુ માફક આવે છે કળ્મશી ગરીરના પિત્તાધિક્ય દોષનું શમન કરે છે, અને રસ સિન્દુર કફાધિક્ય દોષનું શમન કરે છે પૈત્તિક (પિત્તના) દોષનું શમન કરવાના તેના ગુણુમા વૃદ્ધિ થવા માટે કળ્મશી આવે સાર અને પિત્ત-શામક ચીજો મેળવાય છે અને કફાધિક્ય દોષ શમન કરવા માટે રસ સિન્દુર સાથે ખામ પૈત્તિક અને કફનાશક ચીજો મેળવવામા આવે છે વાતાધિક્ય દોષ ઉપર કળ્મશી અને રસસિન્દુર બંને જુદા જુદા રીતે અસર કરે છે અને વાતાધિક્ય દોષ નુશન કરવા માટે તે બંને નાવ ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ મળવાય છે ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ મેળવી આપવાથી વાત વ્યાધિની અદર પ્રથમ કળ્મશીથી દોષનું શામન થાય છે અને કળ્મશી આવે ત્યારે વાતહર અને ઉષ્ણ દવાઓ વાત પ્રકૃતિના શુદ્ધ પણ કીનાશને સનેજ કરી તેને તેના યોગ્ય પ્રમાણુમા લાવે છે રસસિન્દુર સાથે ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ આપવાથી વાત-વ્યાધિની અદર પ્રથમ રસસિન્દુરથી તેનો જ કાષ્ટ ક્ષીણતાનો નાવ હોય તે દૂર થાય છે અને જે પરમાણુ જતા રહ્યા હોય અગર ધરી ગયા હોય તે તેથી પાછા આવે છે અગર વધે છે, અને તેની માથે નેત્રી ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ પ્રથમ જતા રહેવા પણ પાછળથી રસસિન્દુર વડે પાછા આવે અને તેથી તેના શુદ્ધ પણ કીનાશને સનેજ કરે છે વાત પ્રકૃતિ યોગ્ય થવાનું પર આવે ગમનારી પ્રકૃતિ અને વાત વ્યાધિ એટલે નાનું, અને જ્ઞાનમ્થાનમા કેમકારથી થતા રોગ આ સિવાય સધિવા, નજજો, કાષ્ઠ પણ ભાગનું અકાષ જલુ, ગા, સ્નાન વિગેરે પણ વાત વ્યાધિમા ગણાય છે વાત વ્યાધિના તેના ચિન્હ ઉપ રથી બે વિભાગ થઈ શકે છે જે જે વાત વ્યાધિમા જકાષ્ટ જકુશૂળ, અને સોજો હોય ત્યાં કળ્મશી આવે ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ

અપાચ છે, અને જે વાતવ્યાધિમાં ખાસ મગજમાં કાંઈ દરકાર થએનો હોય છે અને ન્યા કપ, અને ગતિ મતિનો ભ્રમ પ્રાધાન્ય રૂપે રહેલા છે, ત્યા ઉષ્ણ અને વાતહર દવાઓ સાથે રસમિન્દુર કામનો છે કઞ્જળી વાત વ્યાધિમાં લોહીની સાથે મળેલા દુષ્ટ પદાર્થોને દૂર કરી કાયદો કર છે અને રસમિન્દુર ખામ મગજને પુષ્ટિ આપી કાયદો કરે છે

કઞ્જળી પિત્તાધિક્ય દોષ શમન કરનાર છે અને સારાં તરીકે ઉત્તીયાતાવમાં અને મળાવરોધવાળા તાવમાં સારો કાયદો કરે છે યજ્ઞ નુમા જ્યારે લોહીનો જમાવ થવા સંભવ છે ત્યારે કઞ્જળીનો યોગ્ય ઉપયોગ થનારી લોહીનો જમાવ થતો અટકે છે અને તેથી ત્યા પાક થતો નથી અને મુઝારાની ગાંઠ બધાતી નથી તીક્ષ્ણ સન્નિપાત જ્વરમાં પારદ કઞ્જળી ઘણું સાદું કામ કરે છે સન્નિપાત ઉપર લાગુ પડતા તમામ આર્ય રસાયનોમાં પારદ આવે છે અને તે તેની સાથે બીજી ધાતુ મેળવવામાં આવે છે પણ ત્યા મગજ તરીકે પારદજ્ઞ હોય છે તે વેગથી કમળો હોય છે ત્વક્દોષમાં હમેશા પિત્તાધિક્ય દોષ હોય છે તે તેથી પારદ કઞ્જળી ઘણી સારી માફક આવે છે, વાત રક્ત, કુષ્ઠ, શીતપિત્ત, ત્રિવિધિકા વિગેરે દરદોમાં પારદ ઉપયોગી છે ગનિતકુષ્ઠકુઠાર એ વાતરકન જેવા દુષ્ટ ત્વક્દોષ ઉપર ઘણું ઉત્તમ પ્રયોગ છે તે તેમાં પારદ કઞ્જળી રૂપે રહે છે ગડમાળા, વિશ્ફોટક અને ઉપદ્રવ નિવૃત્તિમાં પણ લોહીની અંદર કાંઈ દુષ્ટ પદાર્થ મળેનો હોય છે અને તેટલા માટે તે દરદોમાં કઞ્જળી ઘણી ઉપયોગી છે. યોગ્ય ધણા દિવસ પારદનું સેવન કરવાથી થએલ જમાવ, ત્રિદિ અગર ગંઠ પોચા પડે છે અને તે ભાગ પોતાની યોગ્ય ક્રિયા ધારણ કરે છે. જ્યારે દરદીનું શરીર માધારણ રીતે ઉત્તુ રહે છે ત્યારે કઞ્જળીવાળી ડોઢ પણ પિત્તગામક રસાયન માફક આવે છે ત્યાં એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જે પિત્તાધિક્ય દોષ ઊર્ણ રૂપે રહે છે તેમાં કઞ્જળી કાયદો કરે છે તીક્ષ્ણ પિત્તાધિક્ય દોષ જે કેવળ દાહ રૂપે દેખાય છે

તેમા કળ્મણા ઝમતી નથી, રસ સિન્દુરને માટે પણ એવોજ નિયમ છે કે જે લીળના ધીરે ધીરે થાય છે તેમા રસમિન્દુર કાયદો કંઈ છે, તીક્ષ્ણ યદમ, જેમા દર્મીનુ શરીર એકદમ લેવાઈ જાય છે ત્યા કેવળ ઉષ્ણ નીચે દવાઓજ કામ કરે છે. બાદ કળ્મણીમા શોધક માથે પૌષ્ટિક ગુણુ પણ રહેલા છે

રસમિન્દુર પોષ્ટિક ગુણુને માટે ધણો વપરાય છે ક્ષય, છર્ણ ઉધરસ, વીચર્યાવ, અત્યત લીણતા, નખળાઈ વિગેરેમા રસમિન્દુર અપાય છે લાયની અદર મૃગાક નામની બનાવટ ઘણી સરસ છે તેમા પણ રસમિન્દુર આવે છે જે કે ત્યા પારદ ભસ્મનો લેખ છે પણ ત્યા પારદભસ્મ કઢીળી રૂપે નાખવા કરતા રસમિન્દુર રૂપે વાપરની ઉત્તમ છે

પૂર્ણ અદ્રાદ્ય જે વીર્યસ્થાવ અને ધાતુપુષ્ટિને માટે વપરાય છે તેમા પારદ રસમિન્દુર રૂપે આવે છે. રસમિન્દુર વાજકર તરીકે બહુ ઉપયોગી છે

પેટમા ખાવાને માટે તમામ રોગોમા પારાનો ઉપયોગ કરવાનુ આર્ચ વૈદ્યકશાસ્ત્રમા લખેલ છે અને તેટલા માટે તેની અનેક બનાવટો તૈયાર રાખામા આવે છે જે બનાવટો ઉપર આપવામા આવી છે તેનો ઉપયોગ નીચે પ્રમાણે છે - રસ પર્પટિ અને પચ્યામૃત પર્પટિ છર્ણ રક્તાતિસાર અને સગ્રહણીની અદર કામના છે, પર્પટિ સાધારણ રીતે મશેક અતિસારમા ઘણુ સાર કામ કરે છે, પર્પટિઓ ખાધા ઉપર ધી દુધનો ખોરાક રાખવો. પચ્યામૃત પર્પટિ તેની શોધક અસર સિવાય ખામ પુષ્ટિને માટે પંચુ વપરાય છે. પર્પટિઓમા પારદ કળ્મણી રૂપે રહેલો છે. કળ્મણીમા પૌષ્ટિક ગુણુ છે પણ રસમિન્દુરની માફક તે "હુજ તેજદાર પૌષ્ટિક નથી. ચિન્તામણિ ચતુર્મુખમા પારદ રસમિન્દુર રૂપે રહેલ છે અને તેટલા માટે તે ખાસ પૌષ્ટિક છે, તેથી તે ક્ષય, છર્ણ ઉધરસ, અપરમાર અને મગજની નખળાઈમા ઘણુજ કામનુ છે.

સકપ વાત વ્યાધિ જેની અદર ગતિમતિનો ભ્રમ થએલો હોય છે તેવા દરદોમા ચિન્તામણિ ચતુર્મુખ વાપરવું ઉચિત છે, ઉપદશની અદર પારદ ખાસ ઉપયોગી છે અને તેથી તેની જુદી જુદી વિકૃતિ દ્વાન્ય છે કળ્લલી, રસકપૂર અને હિગૂલ એ ત્રણે રૂપમા પારદ ઉપદશ ઉપર વપરાય છે. જ્યારે કળ્લલી વાપરવી હોય છે ત્યારે તેની સમ શાલી-વટી નામની બનાવટ વાપરવી વધારે ઉત્તમ છે અને તે ચાલતી હોય ત્યાં સુધી ખાદ્ય ખારુ ખાવાનો પ્રતિબંધ છે. રસકપૂર અને હિગૂલ એ બંને પારદના ક્ષાર છે અને પારદ અને હિગૂલ વાપરવાથી પણ શરીરના ઉપર રસકપૂરના જેવીજ અસર થાય છે, માટે ઉપદશ ઉપર પારદના ઉપયોગને માટે રસકપૂરની પેઠેજ સમજવું વનિહરસ નામની બનાવટ જળદર ઉપર ખાસ ઉપયોગી છે પારદની શોધક દવા સાથે તેમા રેચક દવાઓ પણ મળેલી છે, તેથી તે જલદર ઉપર સારું કામ કરે છે ને એકથી બે વાલ માત્રમા બના પાણી સાથે અપાય છે જળદર ઉપર આ દવા ખાસ ઉપયોગી છે. ત્રિવિક્રમ રસ મૂત્ર વ્યાધિ ઉપર અને ગલિતકુષ્ઠકુઠાર વાતરકના ઉપર ઉત્તમ ઉપાય છે ત્રિવિક્રમ રસ ખીજોરાના ક્વાથમા અપાય છે અને તેથી પેશાબમા રેતી પડતી હોય તો તે બંધ થાય છે. બહાર લગાડવા તરીકે પારદ ત્વક્ દોષ ઉપર કામનો છે. પારદ કળ્લલી દાખવાથી ઉપદશનું ઘાર રજાય છે. એક ભાગ પારાને ત્રણ ભાગ સાદા મલમ સાથે લગાડવાથી કેટલીક ગાંઠો ગળી જાય છે દુષ્ટવૃણની આસપાસ જે સોજો રહે છે તે પારાનો મલમ લગાડવાથી હલકો પડે છે. ખસ, ખાજ, ત્રિચરિકા વિગેરે ત્વક્ દોષ ઉપર પારાનો મલમ ચોપડાય છે. ઉપદશની વિકૃતિમા બાળકોને જ્યારે પારદ ખવડાવવો યોગ્ય નથી લાગતો ત્યારે પારાનો મલમ બગલમા અને સ્થળના મૂળમાં ઘસવાથી પણ તેવોજ ફાયદો થાય છે. જે જે ખારીક જાતુઓ ત્વક્ દોષ ઉપડવાનું મૂળ કારણ થઈ પડે છે તેવા જાતુઓનો તેથી નાશ થાય છે. પારામાથામાં નાખવાથી 'જુનો' નાશ થાય છે.

પારદ ભસ્મના અનુપાનો - યક્તિ અનુસાર પારદ ભસ્મ ૧ થી ૪ ગુણ પર્યંત આપવી

પિત્ત ઉપર - પારદ ભસ્મ આમળાના ચૂર્ણ અને સાકરમા આપવી.

વાયુ ઉપર - પારદભસ્મ લીંડી પીપરમા આપવી

કફ ઉપર - પારદભસ્મ આદુના રસમા આપવી

તાવ ઉપર - પારદભસ્મ લીમડાના રસમા આપવી

રક્ત વિકાર ઉપર - પારદભસ્મ ચોખ્ખા મધમા આપવી

રૂધિર આવ અને અતિસાર ઉપર - પારદભસ્મ તાદાગ-
જમા આપવી

કાસ, ધાસ અને શૂળ ઉપર - પારદભસ્મ લીંડીપીપર, સુદ,
મરી અને ભારગાનૂના ચૂર્ણ તથા મધ સાથે આપવી

કમળો, પાંડુરોગ અને અગ્નિમાંથ ઉપર - પારદભસ્મ સુક,
મરી, પીપર ત્રિકા અને અરડુમીમા આપવી

મૂત્ર કૃચ્છ ઉપર - પારદ ભસ્મ સિંચાજીત, એલચી અને સાક-
રમા આપવી

સર્પ જયરો ઉપર - પારદભસ્મ સિંધવ, લવગ, કરીઆડુ, અને
હરડેના ચૂર્ણમા આપવી

ધાતુ વૃદ્ધિ માટે - પારદ ભસ્મ તાપુવમા અથવા ભોપકાળામાં
આપવી.

ઉલ્લટી નાશનાર્થ - પારદભસ્મ ભાગ અને અજમામા આપવી.

ઉદરરોગ ઉપર - સિંધવ, હળદર, ભાગ અને અજમાના ચૂર્ણમા
પારદભસ્મ આપવી.

કૃમિ ઉપર - પારદ ભસ્મ ચાર રાત્ર ખાખરાના ખીઆ અને
બમણા જોળમા આપવી.

સર્વ અતિસારો ઉપર પરદભ્રમ અગ્રીય, લવગ હિગજોક
અને ભાગમા આપરી,

અગ્નિમાંદ્ર ઉપર - પાગ્મભ્રમ મધ્ય અગ્નિમાં આપરી

પુષ્ટતાને માટે:- પારદભ્રમ ગજોના મત્તમા આપરી

પારદ ભ્રમ ભક્ષણ કરનાર માટે હિનકર વસ્તુઓ -
મિધવ, ધાણા, જીર, આદુ, તાદળાને, વેગણ પાણી, ધાણી ॥
પદ્મથ ઘઉં, જૂની ડાગરનો ભત, ગાયત્રી દુધ, ધી, દા, નદીનું ડોરા
વાસણમા ભરી રાખેલું તેમ તડકામા અને આદરણુમા રાખેલું પાણી,
મગની દાગ, મસ્તક ઉપર દાગ પાણીનું મિચન, દાક્ષ દાડમ તથા
અજીરનું પાણી

પારદ ભ્રમ ભક્ષણ કરનાર માટે વર્જ્ય વસ્તુઓ:- રોળું,
કાકડી, કારેલા, કાળીગડા, દેવડાગર, કેળા કળથી, અજગીનું તેલ, તલ,
અડદ, મસૂર છાશ ભાત, ખાટા તીખા, કડના પદાર્થ, મીઠું, પિત્તકારક
પદાર્થો ખેર, નાળીએર, કેરીઓ, જવખાં, સુઠ, મરગવો ભાગ, ગઢ
અને વાનુલ પદાર્થો

પારદાદિ લેપ.- ખમ ઉપર પાગે, ગધક, અને ધતુરાના બીયાને
તેલમા ખરલ કરી ચોપડવા સર્વવ્રણો ઉપર - પારો અને ગધકની કુર્જલી
૧ ભાગ મુરદાશીંગ ૧ ભાગ, અને કપીલો ૨ ભાગ અને કિચિ ૧ શેકેલું મોરચુયુ
એ એકત્ર કરી તેમા ચોપટજીનું ધીનાખી તે મલમરના પેલ ઉપર નાખી
વ્રણ ઉપર બેસાડવું એટલે અદરના જખમ સ્વચ્છ થઈ જશે નહોતો નાશ થાય છે

પારદાદિ લેપ - પુનશ્ચ-પારો, ગધક, હરતાળ, હિગજો- અને
મનશીલ, એ દરેક એકેક તોતો અને મુરદાશીંગ અને શખજીર એ
બન્ને તોલા એની બારીક કુર્જલી કરી તે તુળસીના રસમા ખરલ કરવી
અને તેની ગોળા કરી તે ગરમી ઉપર ગાયના ધીમા ધસી ચોપડી
એટલે તીવ્ર વ્રણને ભરી લાવે છે

પારદ-ભક્ષ્ય નુ દોષની શાંતિ:-પારાના દોષની શાંતિ માટે
નિવાના જરૂરો 'તિ'ન ઉપાય ભાગ્યેજ હશે ચોપડવામા મુળાના પાદડા
અને ચોપડ નરી પળ મુળાના પાદડાને સુકી તેનુ ચૂર્ણ આપનુ'

ઉપમાદ્વાર:-પાનના ઉત્તમોત્તમ ગુણો જોઇ ઇ સ ના લગભગ
છટ્ટા શતકન ડ્રોયાનાએ 'એશ્વર' નામનો સપ્રધાય પણુ ઉભો કર્યો એ
શૈવમાર્ગી છે પત્યબિ ॥ નાર્ગમા મોક્ષની વ્યવસ્થા કરી તે ઠીક છે
પરંતુ શરીરરૂપ માધન વિના તે સપાદન કરી શકાય નહિ માટે શરીરને
અમર કરાની રાત પ્રથમ સાધરી જોઇએ, એવો મત પ્રગટ કરી
તેમના દોષ નિર્ણય આ મત સ્થાપન કરેવો છે આ મતનો સિદ્ધાન્ત
એવો છે કે પારદાદિના વિધિરૂપ પાનાદિથી આ શરીરને અજરત્વ અને
અમરત્વની પ્રાપ્તિ શક્ય થકે છે પારદને મારવો, તેને મર્દિન કરવો
તેને બાધરૂપ વિગેર ક્રિયાઓનુ આ આ શાસ્ત્રમા સ્વરૂપ જણાવી તેને
ઉપયોગ બતાવ્યો છે, અને પારદના દર્શન બદાગુ, દાન અને પૂજનથી
પણુ અનેક ફળની પ્રાપ્તિ માનવામા આવી છે પારદના શિવલિંગનુ
મહાત્મ્ય કાશી વિગેરેના વિગ કરતા પણુ અધિક છે અને પારદની
નિદા કરનારને મહા પાતકી ગણે છે પોતાના મતના ટેકામા પારદ
એટલે જન અને રસો વેષ્ણુ એ શ્રુતિવાક્ય બતાવે છે અધ્યાત્મ વિદ્યાવાળા
આનો ગર્હ આધ્યાત્મિક રીતે કરી જીવનરૂપ જડ ધાતુને જ્ઞાનરૂપ
રસાયનથી બ્રહ્મરૂપ સુવર્ણ કરવુ એમ આ મતનુ તત્ત સમજાવે છે

પીતળ BRASS

વર્ણન:- પીતળ એ મિશ્રધાતુ છે અને તાલુ અને જસતના મિશ્રણથી બને છે પીતળ બે પ્રકારનું હોય છે રાજરીતી અને કાળ-
ડુંડી પીતળ તપાવી કાળમાં બોળવું એટલે રાત્રી થાય છે તેને ગજ-
રીતી સોના પીતળ કહે છે તથા કાળુ થાય છે તેને કાળતુડી કહે
છે બીજા પ્રકારનું પીતળ ઔષધ તરીકે વાપરવું નહિ

શોધન—(૧) પીતળના પતરા કરી તપાવવા તથા તેના ઢાશ,
કાંઈ, ગોમૂત્ર અને કળથીના કાઢામાં ત્રણ ત્રણ વાર ઘુસાવવા એટલે
શુદ્ધ થશે (૨) પીતળના પાતળા પતરા કરી તપાવી નિર્ગુડીના રસમાં
બાળકરેતુ ચૂર્ણ નાખી તેમાં બાફવા એટલે શુદ્ધ થશે

મારણુ—પીતળ અને કાસાતુ મારણુ તામા જેવું કરવું. તદુ-
પગન પીતળના પતરા પાતળા અને શુદ્ધ લઈ તેના સમાન ગંધક
આકાશના દૂધમાં ખરસ કરી તે પતરાને લેપ કરવો તથા કોડીઆમાં
માલી ગજપુટ આપવો એ પ્રમાણે બે પુટ વડે પીતળની ભસ્મ
થાય છે

ગુણુ—પીતળની ભસ્મ મહા, વાયુ, અર્શ, સગ્રહાણી, કફ, પાકુ
રાગ, શ્વાસ, ઉધરસ, કમળો અને શુળનો નાશ કરે છે

ફટકડી ALUM

વર્ણન—ફટકડી એ સોરઠ દેશના અરણ્યમાંની મૃત્તિકા છે. તેના
અકચકીત લફેદ કટકા આવે છે અને તે સ્વાદે ખાટી ને તમતમી હોય
છે ઔષધની અદર ફટકડી એમને એમ અગર ધુત્તરીને વપરાય છે

ફટકડી ફુલવવાની રીત—ફટકડીને ઊંછરા કામની અદર
મુકી નીચે તાપ આપવો આથી ફટકડીનો રસ થાય છે અને તે બચ્ચો

ચીકરાદાર હોય છે. 'હાન વાગ કાયનો' સામાન ચોટાડવા માટે આવી
 રીતે ફટકડીનો રમ કરી તેનો ઉપયોગ કરે છે અને તેથી કય સજ્જત
 ચોટી જાય છે, ફટકડી પુલાવવામાં આવી વધારે વખત તાપ આપવે
 પડે છે તેથી ફટકડીનો રમ થઈ તેની અદર શીજી થતા જાય છે અને
 ફટકડી ઉપનીને ઠામ આપુ ભરતી જાય છે આખરે જ્યારે શીજી
 આવતા બધ થાય અને કાઠ/પણ રસનો ભાગ ન રહે ત્યારે તેને ઉતારી
 લેવા પુલાવેય ફટકડી સફેદ રાખમસ્મ જેવી થાય છે અને હાથે
 ચોળવાથી તેનો બારીક બૂકો થઈ જાય છે ફટકડી પુલાવવાથી જટલી
 આપણે પુલાવવા મળી હોય તેનું ફક્ત અરંધુ વજન રહે છે બાકીનો
 પાણીનો ભાગ ઉડી જાય છે જો ફટકડી પુરેપુરી પાક્યા વગર ને તેની
 અદર રસનો ભાગ જતા ઉતારવામાં આવે તો તે ઠામ સાથે ચોટી
 જાય છે ને કદાપિ તેનું કપોટું ઉખડે છે તો પણ તેને ખાડવા વણી
 મહેનત પડે છે

ગુણુ-ચોટી તાજાન અને રક્ત સ્તબક.

ઉપયોગ-ઔષધમાં ફટકડી બે રીતે વપરાય છે, એક સ્વતઃ
 અને બીજી પુચરીને સાદી ફટકડી વાપરવા કરતા પુલાવેની
 ફટકડી વધારે ગુણુકારક છે. ઝાડા, અનિસાર, તથા જીજ્ઞાસિસાર
 માં કે જ્યાં લોહી પડતું હોય છે ત્યાં ફટકડી આપવાથી ફાયદો થાય
 છે ઉરદક્ષતમાં તથા બીજા કેટલાક ફેફસાના દરદમાં જ્યારે લોહી પડે
 છે તથા અતિથય લોહીના બડખા પડે છે ત્યારે બીજી યોગ્ય દવા સાથે
 ફટકડી અપાય છે, તેથી કફની બીજી વધારે ઉત્પત્તિ થતી બંધ થાય
 છે આ નિવાય મોટી ઉપરસમાં તથા ગળાના રતવામાં ફટકડી દીક છે.
 જ્યારે ગળાના રતવામાં અદર ગળા આડે લાત્ર પડ બંધાએતુ હોય
 છે ને તેથી દરદીનો શ્વાસ બહુજ બેચાય છે અને દરદી બહુજ બયબીન
 સ્થિતિમાં આવી ગએત્ર જણાય છે ત્યારે ચારવાલ ફટકડી પાણી સાથે
 આપવાથી દરદીને ઉલટી થાય છે ને ગળા આડુ જામેલુ જાણુ દૂટે

તે આ દરદ આગકોને થાત છે અને ફટકડી તેને માટે વજાજ અકસીંગ
ક્રિયા છે પેચોટી પડવાથી ઝડો સાદો કે રક્તમિશ્રિત થતો હોય
તેમજ પગટ લાગી હોય ત્યારે તથા ધુમવા અને કચર વિગેરેમા ફટ
કડીને જેળ સાથે અપાય છે. રક્તપિત્ત ગમેતો ઉર્ધ્વ અગર અગ્રિય
હોય તોપણ ફટકડી આપવી ગોચ છે, માટે મોઢામાથી, ફેફસામાથી,
સાજરીમાથી તથા અતરડામા અગર ગમે ત્યાંથી જોડી પડતુ હોય તા
પણ ફટકડી આપવાની ફાયદા થાય છે

ફટકડીનુ પાળી તથા પ્રજાવેની અથવા માદી ફટકડીનો ભુન
અહાર લગાડવાના કામમા ઘણો ઉપયોગી છે મોઢું આવી ગયુ હોય,
અવાળુમાથી બોહી પડતુ હોય તેમજ મોઢામા અગર જીભમા ધારા
પડી આવ્યા હોય અને તેની થુક બહુ વહેતુ હોય ત્યા-
ફટકડીના ડોગળા કરવા આપવાથી ફાયદો થાય છે મુખની અંદરના
દરદોમા ફટકડો ધણી મારી છે ને તેટલા માટે દાતના મજન તરીકે
તેનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે અને તેની અમર આખા મોઢામા
પહેાચે છે, તેથી દાત મજાપુત થાય છે અને દાતની પડખેથી અવાળુ
માથી નીળતુ બોહી જાય થાય છે. ફટકડી, ચાક, મોરચુયુ ટકળુ
વિગેરે મેળવી મજન કરુ હોય તો તે ઘણુ ફાયદાકારક નીવડે છે
પારો ખવડાવવાથી જ્યારે મોઢુ આવી જાય છે ને જીભ અવાળુ તથા
તાળવુ વિગેરે બેહદ નુશ્ત આવે છે ત્યારે તેના પાકતા ચિન્હ શાત
થયા પછી ફટકડીના ડોગળા ફાયદો કરે છે જ્યા સુધી પાક થતો
હોય અગર દરદનુ તીક્ષ્ણ જોર હોય ત્યા સુધી ફટકડી વાપરવી નહિ
તેથી તે ભાગ ઉત્તરો તણાય છે ને તેની અંદર દાહ ઉત્તરો નવે છે
જ્યારે તાવ વિગેરે કાષ્ઠ ન રહે ત્યારેજ ફટકડી વાપરવી શરુ કરવી
જેમ તે મોઢાના આગલા ભાગના રોગ ઉપર લાગુ પડે છે તેમ મોઢાના
ઉડા ભાગમા રહેલ મર્મસ્થાનના વરમમા પણ તેના ડોગળા ઉપયોગી
થઈ પડે છે કાકડો બહુ વધ્યો હોય અગર ચોરીઆના જીર્ણ વરમમા

અગર લાગનામા તે કાઝ પણ દ્વારા પડ્યા હોય ત્યારે અગર તે ભાગ ઉપર લેહીનો જમાવ થયાથી તે લાનચોગ થઈ આવ્યા હોય ત્યારે ફટકડીના કાગળા કરવા ધણા ઉત્તમ છે

નાકમાથી ચારવાર નમકોની ડુટી થોડી નીકળતુ હોય તો તેની ફટકડીના પાંગુની રીચની ગુણુ કહે છે આખના કેટલક ગાંઠિયા ફટકડી ધણી નરમ અનર કરે છે ફટકડી, રમાજન અને અરીણુ એ ત્રણે ચીજ સાથે મેળી પાપણુ ઉપર લગાડવાથી સોને હલકો પડે છે. સાધાન્યુર્ગતે ન્યારે આખ આવે છે ત્યારે ફટકડીનુ ટીપુ આખમા નખાય છે ન્યારે આખ ઉપર લોહી ચી આને છે અને ડોળો લાનચોગ થ આવે છે ત્યારે તેનુ ટીપુ આખમા નાખવાથી થોડી તુટે છે, નર જન્મેલા જાગડેને એપ લાગવાથી અખો એ દમ ડી આવે છે, પાપણુ મુઝ જન છે અને એ પાપણો માથે ભેળી ચી રહે છે તે જાગડ પોતાની આખો ઉઘાડી શકતુ નથી ઉઘા પાંગુ વડે તે પાપણને ધોલ ઉથલાવવાથી પાપણની અદરનો ભાગ લાનચોગ ને મુજેલો માવમ પડે છે આના જાગડેને ફટકડીનુ ટીપુ દિનમા ચાર છ અગર આડ વખત આખમા નાખવાથી ધણુ માર પગિશામ નીપડે છે મોટા માણુમેને પ્રમેહનો એપ અડવાથી આખ અત્યત મુઝ આવે છે અંો આખનો ડોળો ધણો મોટો વંચીને બહાર દેખાય છે તથા કૃષ્ણમડળને ધણી ઇજા પહોચેલી હોય છે- આવા દ દીને ફટકડીનુ ટીપુ ફાયદાકારક છે, ઓરી, માના, અછમડા વિગેરે આખો નીકળે છે ત્યારે કેટલીક વખતે આખ ઉડી આવે છે કૃષ્ણમડળને જો કાઝ પણ ઇજા પહોચી ન હોય તો ફટકડીનુ ટીપુ નાખવાથી ઉડેલી આખ ખેમી જાય છે ઉડેલી આખે ચડેલુ લોહી તોડવાને માટે ફટકડીની સાથે વખતો વખત અરીણુ નાખવામા આવે છે ગમે તે કારણથી આખમાથી બહુ પાંગુ ઝરતુ હોય ત્યા ફટકડીના ટીપા પડે છે.

કર્ણુસ્ત્રાવ એટલે કાનમાથી પર કે પાણી વહેતુ હોય તો કાનમા તેની પીચકારી માગવામા આવે છે કાનના અર્ધમા અગર તેની અંદરના કાનમા પણ તે તેજ રમાણે વપગાય છે

ચેનિપ્રદર, ગર્ભાશય પ્રદર તથા કમાકડના મુખમા હાન હોય તો ફટકડીની પીચકારી આપવી ચોખ્ખી છે અમાર્તવ તથા ગર્ભાશયમાથી જાળ્યા પછી જ્યારે બહુ થોડી વહે છે ત્યારે ફટકડીની પીચકારી અપાય છે સુસાડ પછીના અખન રગ્નસ્ત્રાવમા વખતે ફટકડીના પાણીની પીચકારી નમળી માલમ પડ તો ફટકડીના કટકે છેડ ગર્ભાશયમા રાખવાથા પારીક ધમીનીના તુટેલા મુખો આટલે છ પ્રદરની અંદર તેની પીચકારી નાખનાથા સફેદ સ્ત્રાવ બધ થાય છે પ્રદર અને આર્તવ વિગરની અંદર સ્ત્રીને પીચકારીની માથે માથાગળુ રીતે પૌષ્ટિક ગ્રાસ આપવાની જરૂર છે આ સિવાય તાળરી, ડીનનુ બહાર નીકળત તથા આમણની અંદર ફટકડીનુ પાણી ડાટવાથી તે અવયવો સ્પર્શતે પામે કે તથા પાતાની અસન સ્થિતિ ધરતુ કરે છે પ્રતીક વખતે સુસાડને લીધે ગર્ભાશય તથા ચેનિના કાગ દીકા થઈ જવાથો મેસતી અગર કઠતી વખતે જ્યારે પવનને ગતિ નમે છે ત્યારે તેમાથી અવાજ થાય છે તે અવાજ જનનેન્દ્રિય ગ્રાસ ફટકડીનુ પાણી છાટવાથી દૂર થાય છે દુષ્ટવૃણુ તથા ધારા ફટકડીના પાણીથી ધોવાય છે તેમજ દાંડ ઉપર ફટકડીનુ પાણી ચોપડાય છે ફટકડી પ્રસાવતી વખત તેમા લીંબુનો રમ નાખ્યો હોય તો તે દાંડ, બંડી, વિચર્યેકા વિગરે ઉપર મારી રીતે અમર કરે છે અરજવામા તથા બીજા ત્વક દોરની અંદર જ્યાર બહુ એક આવે છે ત્યારે ફટકડીના પાણીના પોતા મુકવાથી નેળ ની થાય છે

માત્રા-એમથી જે વાત પોતા તથા પીચકારી માટે પાનલાથો આના જાગ સુધી નટકડી તથા એક રતલ પાણી

ખીડલુણુ COMMON SALT

ખીડલુણુના ગુણુ-લઘુ, ઉષ્ણ, રચિકર, અમ્લિટીપક, દત્ત તથા વ્યવાથી છે, અને ગૂળ, વાયુ, મેહ, ગુદમ, અશ્મ, મસાવદ્મક વાયુ હ્રોગ, જડતા, કર અને દુકુનો નાશ કરે છે

ઉપયોગ-(૧) અશ્મને ગૂળ તથા વાયુ ઉપર ખીડલુણુ લીંધુના રસમા આપવું (૨) વાળા, ઉપર ચુનો અને ખીડલુણુ પાણીમા વાટી લેપ કરવો

ખોદાર LITHARGE

વજુન -ખોદાર એ સીસાનો દાર છે તેના ગાળીચકનની માફક જુખમ પીળા રંગના ખડીના જેવા વચનાર કરમ આવ છે બજારમા તે માધારણુ ચીજ છે

અનાવટ -૧ ખોદાર વિરેચ

૧ ખોદાર વિરેચન -ખોદાર મકરા ત્રણ ભાગ, વર્ગીઆલી ૩ ભાગ, મધક એ ભાગ, એળચી એક ભાગ એ ચારે ચીજોનુ ચાત્ર મરવું ગુણુ -રેચ અને રોપણુ

ઉપયોગ -માજકના જુથાખને માટ ખોદાર વપરાય છે જ્યારે પટમા ભાર રહ્યા હોય છે ત્યારે તેનો જુથાખ આપવાથી પેટ પાચુ પડે છે કેટલાક બાળકોને ઘૂળ ખાવાની ટેવ હાય છે અને તથી તેનુ પેટ કઠણુ થઈ રહે છે અને ખાધ શનુ તથી ને હાફ્યા કરે છે ખોદાર વિરેચન ચૂર્ણ એ વાલ માત્રથી ધાવણુમા અગર ગાયના દુધમા આપવાથી બાળકને રેચ લાગે છે અને જે ધુળ ખાધી હોય તે નીકળી જાય છે આવી રીતે ધુળ ખાવાવાળા બાળકના ખોદારના રેચ

પંચીના ઝાડા જોશો તે તે કાળા કાટોડા જેવા અને કુળ મિશ્રિત દેખાશે ધુળ ખાવાવાળા બાળકને માટે બોદાર એ વાણીજ ઉત્તમ દવા છે બહાર લગાડવામા તે ઠંડો છે ધારા તથા જખમ ઉતર તેને ૧૧ ૧ માટે કાનથી લગાડવામા આવે છે અને તેથી ડઠ તરત વળી આવે છે
માત્રા -બોદાર એક વાવ, બોદાર વિગેય ૧ જેથી તણુ રાત

મન:શીલ RED ARSENIC

વર્ણન -મન:શીલ એ મોમન અને ગવડનો તાર છે તેના લાન રંગના કટકા આવે છે ગાંડી થોડો તેને મીનમાર કહે છે તેમજ ગુજરાતના કેટલાક થોડો તેને મનમગ્નતા નામથી ઓળખે છે મન શીલ તણુ પ્રમારનો છે શામાગી, કમ્પીર અને દિખડા, ગરીબક નામનો મન:શીલ જે રક્તવણુનો હોય છે તે ત્રાક છે

શોધન -મન:શીલને લીંડુના અગર આદુના રમમા તેમજ મોમન ૧૧ અદર એક પહોળા લુટવાથી શુદ્ધ થાય છે

મન:શીલો જળમાગમ, અમથીઆ, લાગર અને આદા ૧ રમમા પચન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે

મન:શીલો ઝીણો વાટી ગાંડી હાથમા પનાળી એક પહોળા મુંડી ખન કરવો તેથી તે શુદ્ધ થયે

મન:શીલ શુદ્ધ થયો એટલે ઔષધમા વંચાય છે, પંચી તે ૧૧ ભસ્મ કરવાની કોઈપણ જાતની જરૂર નથી

બનાવટ -૧ ચડેશ્વર રસ ૨ શ્વાસુદાર ૩ મન:શીલાદિ વેગ ૪ મન:શીલાદિ ધૂમ્રાણ

૧ ચડેશ્વર રસ -શુદ્ધ મન:શીલ, શુદ્ધ પારો, શુદ્ધ ગધક અને ગુરુ ૧૭તાળ એ સર્વ રમમાજો લઈ તેને તગોડ અને આદુના

રમની ત્રણ ત્રણ બાવના દેરી ને તેની રતી રતી બારની જેળીઓ કરી

૨ ધ્યાસકુંઠર - મન ચીત્ર, વછનાગ, પાંગે ગંધ, ટમ્બુ એ દરેક શુદ્ધ કરેલ અકેડ બાગ, કાળા મરી માત બાગ તથા સુક અને લીંદી પીપર અને ત્રણ ત્રણ બગ એ અથા માયે મેળવી પાણી માથે ખુમ છુટત અને તેની અમે રતીમારની જેળીઓ રી

૩ મન શીલાદિ લેપ - મન શીત, પાંગે, મિદુર, ગધક, મરી છુ, સમહજર, દળા-ર અને આગા દળાદર એને સાથે મેળવી થીના ખુમ ખરત કરી તેનો મનમ ખનાવી રાખવો

૪ મન શીલાદિ કુમ્પાન - મન ચીત્ર, મરી, જટામાસી, નાગરમોથ અને કેરડની પાડ તથા ગોળ એ અને મમભાગે નાખી તેની ત્રણ ત્રણ વાલની બીડી કરી

ગુણ - જ્વરદન, કફદન અને ત્વકદોષ દર

ઉપયોગ - મન ચીત્રનો ત્વ દન તર્કિત આર્થ વૈદ્યોએ અદાગો ઉપયોગ કર્યો છે જેમ તાત્ર બરમ ત્રિમ જ્વરમા ધણી ઉપયોગી છે તેમ મન શીત સખ્ત આજુ ઉતાર તાત્રમા ધણુ વપરાય છે વમનો વખત જ્વરતી અદર તેનો યોગ પાન્દ અને હરતાળની સાથે કરવામા આવે છે સતત જ્વર અને સન્નિપાતે જ્વરની અદર મન ચીત્ર ધણુ કામ કરે છે. અડેચર રસ નામની ખનાવટની એક રતીમાર માત્રા લેવાથી સતત જ્વરમા મારો ફાયદો થાય છે તેમજ સન્નિપાતની બેમાનીમી અદર પણ તે અપાય છે જ્વરની અદર

* મન ચીત્ર, પાંગે, ગધક વિગેરે વસ્તુઓ શુદ્ધ કર્યા પછીજ વાપરવી, ગાંધીને લ્યા 'શુદ્ધ છે' એમ માનવી કોઇ પણ એક પદાર્થને શુદ્ધ કર્યા વિના ઉપયોગમા લાવવો નહિ આ પુસ્તકમા દર્શાવ્યા મુજબ ત્રિવિ પૂર્વક શુદ્ધ કરીનેજ પછી ઉપયોગમા લેવો અન્યથા જખ કાઢના છું જેવી જવાની ધારની રહેશે (ગુઓ પાને ૯૦)

મન શીલની અમર કેરી રીતે થાય છે અને તાવ કેરી ગીતે ઉતરે છે તે હજી નક્કી થઈ શકતું નથી તોપણ ચંડેશ્વર રમ નામની બનાવટ જ્વરની અદર જે ઘણો સારો ફાયદો કરે છે તે અમર મન શીલ કરતા પારદ અને વઢનાગની વધારે હોય એમ માનવાને કારણ મળી આવે છે. શ્વામ કુહાર નામની બનાવટનો જુદો કરી સુધવથી અગર મન શીલના ચૂર્ણને વજ્ર અને લસણના રસમા ઘુટી ભુકી તેનો જુદો સુધાડવાથી બેશુદ્ધિ ઉડી જાય છે તે મિવાય જ્વરથી જ્યારે સપ્નમાથુ દુખતુ હોયત્યારે તથા આધાશીશીની અદર પણ તે ચૂર્ણ બુવાડવામા આવે છે

મન શીલ ઉધરમની અદર તેમજ છાતીના દરદરી અદર બહુજ ઉપયોગી છે દમની અદર તે દવા ધણીજ વખણાય છે ઉધરમના જોરને લીધે છાતીનો થનો દુખાવો તેવી બધે થાય છે અને દમ એસે છે શ્વાસકુહાર નામની બનાવટ ખાવાથી તેમજ મન શીલ એકલાની ધુવાડી લેવાથી અગર મન શીલને ખીડીના રૂપમા ખીવાથી દમ એસી જાય છે. મન શીલાદિ ધૂમ્રપાન જે એક એક ખીડીમા ત્રણ ત્રણ વાવ પડે છે તે જરૂર પ્રમાણે અરંધ અગર આખી ખીડી ખીરી આથી ઉપડેયો દમ એની જાય છે તે મિવાય મન શીલ, ધતુરાના ડાડવા અને ત્રિકટુ એ-ત્રણે ચીજ મમભાગે લઈ તેની ખીડી કઠી એ કે ત્રણ દમ લેવાથી દમ એમી જાય છે. દમને મારે મન શીલ બહુ મારો ઉપાય છે

ત્વકદોષની અદર મન શીલ બહુજ લગાડવામા સારૂ છે જુદી જુદી જાતના કુષ્ઠ, ફફડ, ચિત્રી તથા ખીજ કેટલાક ત્વકદોષની અદર તે ઉપયોગી છે. જે જે ત્વકદોષની અદર ચામડીપર ચાઠા પડી જાય છે તે તે દેખાણે તેનો લેપ કરવાથી તે ચાઠાને રગ બદલાઈ ખરી ચામડીનો રગ દીઠામા આવે છે. કુલ્લના મર્દેદ ચાઠા, ચિત્રીના ચાઠા તથા કંગાળીઆ વિગેરે ફરદોની અદર તે લગાડવામા આવે છે ચાઠા માથે તેનું ધમણુ થવાથી તેના રગમા કેમ્હાર થાય છે અને તે ચાઠાની ઘાતો ચડેયો ભાગ ખવાઈ બરાબર ચામડીની મથાગીની સાથે તે ચાઠુ

મળી જતુ હોય તેમ લાગે છે ખસ, ખરજ વિગેરે દરદોમા પણ તે બીજી દવા સાથે વપરાય છે મન સીલાદિ લેપ ખમ્મ કરીને આ બન્ને દરદો ઉપર ઉપયોગી છે જે જે ત્વકદોષની અદર પડે નથી હોતું ત્યા ત્યા આ લેપ કારા પાણીમા વાગી ચોપડવો અને પડવાળા ત્વકદોષમા હમેશા ધી વગેરે પદાર્થ સાથે મેળવવો વિશેષમા ત્વકદોષની અદર રહેતા બાઈક કીટનો તે નાશ કરે છે, દદુ, ચિત્રી, કરોળીઆ વિગેરે ત્વકદોષ એક જાતના જતુને લીધે થાય છે અને તથી મન સીલ ઉપયોગી થઈ પડે છે જેમ મન સીલ ત્વકદોષના આક્રમે દૂર કરે છે તેમ આખની અદરના તેવા આક્રમોમા પણ તે ઉપયોગી છે જે હેતુથી તે કુટ ઉપર વપરાય છે તેજ હેતુથી તે નેન પુષ્પ ઉપર પણ લગાડવામા આવે છે.

વિશેષ, બોરડીના પાદ્મને મનસીલ ધમી ચોપડતું અને પાદ્મને ચવમમા અથવા હોઝમા નાળી પાવા એટલે શ્વામ, કામ, વિગેરે દૂર થાય છે.

મન સીલ અનુપાન - લીંડી પાંપર, લીંચડાની લીંચોળીની મોજ અને મનસીલ એ ત્રણેને કારેલીના પાનના રસ માથે ઘુગી ગોળી કરવી એ ગોળી ખાવાથી ત્રિદોષાન્તર મટે છે. મન સીલથી અર્ધભાગ કાળા મરીનુ ચૂર્ણ અને મરીના ચૂર્ણથી અર્ધભાગ સિંધવખાર એ બધાને એકત્ર ખવ કરી અજન કરાથી નેત્રના ધણુ રોગો મટે છે. મધ માથે અજન કરવાથી વીચરોગ, નિમિર અને કુતુ મટે છે. દહીંના પાણી સાથે અજન કરવાથી અર્ધુદ રોગ મટે છે. બારગ અને સુડ સાથે મન સીલનું સેવન કરાથી શ્વાસ રોગ મટે છે પીપરનું ચૂર્ણ મેળવી તે સાથે મન સીલ ખાવાથી ઉચ્ચરમ મટે છે.

અશુદ્ધ મન સીલ સેવન - અશુદ્ધ મન સીલ સેવન બાઈ નાશક, મળમધક, મત્રરોગ, શંકરા અને મુત્રકૃન્ધને ઉત્પેન કરનાર છે એ દોષની શાનિકરવા માટે માયના દુધમા મધ મેળવી ત્રણ દિવસ તે દુધ પીવું.

મીઠું COMMON SALT

વર્ણન—મીઠું આપણા હૃદયના ઉપયોગનો પદાર્થ છે તે સમુદ્રના પાણીમાંથી ઉત્તર થાય છે મીઠા સિવાય મનુષ્યને ચાલે નહિ. મીઠું ન મળે તો અગતિ થાય અને તેથીજ કહેવન છે કે 'મીઠા વગરનો માણસ કંઈ કામનો નહિ' મીઠાથી નર્વ પદાર્થમાં સ્વાદ આવે છે

ગુણ—ચિપ્ત, હૃદય, અગ્નિદીપ, બેફક, વાળને ઘેળા કરનાર, અવિદાહક, યજ્ઞ, ખાગર, ગ્નિધ, શળનાશક, વાતનાશ અને સ્વાદ છે

ઉપયોગ—ઉચ્ચી થઈ કફ અને પિત્ત પડવા માટે મહેન મીઠું દસ તોલા ગરમ પાણીમાં નાખી આપવું ઉતાર ધો અને આન મરેગ અને કોલેરાનો ઉપદ્રવ ન થવા માટે જમવામાં મીઠું વધારે ખાવા માટે આપવું અવાળું સૂખ્યા હોય તો મીઠાના ગાગડા વડે મુઝેલા અવાળું ફેડી પછી ટુલાવેલી ફટકડીની ભણી ઘાળવી, માપાડી લાગી હોય તો હાલુ પાણીમાં મીઠાનો ગાગડો મુખમાં રાખવા આપવો વિમરુવર ઉપર ઉના પાણીમાં મીઠું ઉકાળી આપવું વાળા, ઉચ્ચ ત્રણ તોલા મીઠું આટામાં નાખી તેની એક ચેપલી શેકાને માઝે ખાવી અને આખી રાત જાગવું એટલે વાળો મળી જાય છે

મુલતાની માટી CLAY

એ માટી પ્રજ્જયમાં ઉત્પન્ન થાય છે એનો રંગ પીળો હોય છે એ રંગના ઉપયોગમાં આવે છે

ઉપયોગ—માનકની કુટ્ટી મુઝ આવી હોય તો મુલતાની માટી ૧૫ કંદો અગ્નિમાં તપાવી લાય કરી બહાર કાઢવા અને તે ઉપર ગાળવું દૈન નાખવું, એટલે તે કકામાંથી વરાળ નીકળે છે, તે વરાળ વડે

ફૂટીને શેઠ આપવો એમ દિવસમા એ વાર કરવું ગર્ભિણીને અધુરા માસે રજોદર્શન થાય તે ઉપર મુનનાની માટી ૧ તોલામા ન તોલા પાણી નાખી રાત્રે કાચના વામણના પનાળી રાખી પ્રાતઃકાળે માટી તેજ પાણીમા બરાબર મેળવી કપડથી ગાળી લેવી પછી તેમા થોડી છરાતી ભૂંડી નાખી આપવી. કેળી ખસ ઉપર-મનનાની માટી દહીંમા અથવા ગેપરાના તેલમા ખરણ કરી લગાવવી

મેતી PEARL

વર્ણન-મેતી ઘણી જુદી જુદી જાતના થાય છે સાધારણ મેતી જે આપણે વાપરીએ છીએ તે દરીઆના અદર શરદ મઠુમા તરતી છીપોમા વરમાદના મિદુ જાતની જવાથી થાય છે ઔષધમા વગર વીધેતા એમને એમ મેતી વાપરવામા ગેઠ જાતની હરકત નથી કેટલાક વેંઘા મેતીને અભાવે છીપો તથા કડા વાપરે છે, પરંતુ મેતીના ગુણ કરતા એના ગુણ ઓછા હોય છે તે મિયાવ હાથીના માથામાથી તેમજ સર્પની ફેણમાથી મેતી નીજે છે પણ આના મેતી કવચિતજ મળી આવે છે, તેથી ઔષધમા તેનો ઉપયોગ થતો નથી.

શોધન તથા ખાણ-મેતીને જવતા ૥ રસમા દેવાયતથી તણુ કતાક સુત્રી ઉકાડવા. તે સિવાય મેતીને તપાવી ફૂવારના રસમા કડા કરવાથી તથા ત્રિફળના ક્વાથમા ખણ કરી ગજપુટ દેવાથી તેની શુદ્ધ ભરમ થાય છે. મેતીને અમ્લવર્ગમા, કાષ્ઠ, લીંબુનો રસ, ગૌમુત્ર તથા દુધમા શુદ્ધ કરી શકાય છે.

બીજાં-૧ પિતાકરસ ૨ મુક્તા પચામૃત ૩ મૌકિક ભરમ

૧ પિતાંક રસ-જયફળ જવત્રી, જટામાસી, કુષ્ઠ, તાલીસ-પત્ર, શુદ્ધ વછત ૧, શુદ્ધ મત્ક ૧૧ તથા શુદ્ધ સુવર્ણ માક્ષિક, લોહ

ભસ્મ, અને અબ્રક્મસ્મ એ બંધી ચીને સમભાગે લેવી અને તે બધાની બરાબર શુદ્ધ મોતીની ભસ્મ લઈ પાણીથી ખુબ ધુતી બાંધે રતીની ગોળી કરવી.

૨ મુક્તા પંચામૃત રસ - મોતી એક ભાગ, પ્રવાણ ચાર ભાગ, બગ બે ભાગ, શખ એક ભાગ, છીપ એક ભાગ તથા કરીઆતુ એક ભાગ લઈ તેને વિદારી કદના રસમાં, અને શતાવરીના રસની અદર અને કુવારના રસમાં બે પ્રહર ખત્ત કરવું અને તેને મૃદુ અગ્નિના પાચ પુટ દેવા.

૩ મૌકિતક ભસ્મ - મનાવટ ઉપર અપાછ ગઈ છે

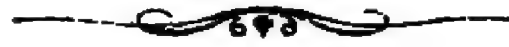
ગુણ - શૈષ્ઠિક, ધાતુપૌષ્ટિક, પિત્તશામક, ચતુષ્પ

ઉપયોગ - મોતી કમઢૌવતીને માટે પ્રવાણની પેઠે બહુ વપરાય છે સુવર્ણમાલિની વસત નામની બનાવટમાં સાચા મોતી આવે છે અને તે શુભાન્વરમાં સારો ફાયદો કરે છે. પિત્તાકરસથી પિત્ત કમી થાય છે. મોતી શીતવીર્ય છે અને તેથી જ્યાં પિત્તનો પ્રકોપ જણાય ત્યાં તે અપાય છે યદૃતના શુભ વ્યાધિને લીધે તેમજ જ્યાં પિત્તનું બધારણ અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે ત્યાં દરદીને વખતે વખત ઉણુપૂર જવર આવે છે તેવા દરદીને મોતી ઘણું ફાયદા કારક છે પિત્તાકરસની અદર અબ્રક, લોહ અને માલિક રહેવા છે તે બધા રીત વીર્ય હોવાથી સહેજસાજ તપી આવતા નાવની અદર આ બનાવટ ફાયદાકારક છે આ પિત્તાકરસને કેટલાક વૈદો પિત્તમણુ ગમ પણ કહે છે અને તેથી તમેલુ લોહી ઠંડુ થાય છે અને આખની અદરની હમેશ રહેતી પીળાશ દૂર થાય છે. અણુ, કમળો, હલીમક તથા બીજા કેટલાક યદૃતના વ્યાધિ તેથી નાશ પામે છે, યદૃતના શુભ વ્યાધિમાં તેમજ રક્તપિત્ત, અર્સ અને બડબામાં લોહી પડતું હોય છે ત્યારે મોતી આપ વાને મજબુત બલામણુ કરવામાં આવે છે. મોતી ખાવાથી મગજની

અદરની ગરમી શાત થાય છે શુદ્ધોષ તથા ધાતુપુષ્ટિને મટે તે બહુ વપરાય છે

મેતી આખના દરદ ઉપર અત્યંત ઉપયોગી છે જે જુદી જુદી જાતના સુરમાઓની અદર મેતી પડે છે તે આખે આજવાથી હડક થાય છે અને આખ ઉપરની થડી ગએલી ગરમી દૂર થાય છે જ્યારે ગરમાઇથી કરીને આખે ઝાખ આવે છે અને જોવામા ફેર પડે છે ત્યારે શુદ્ધ મેતીનો સુરમો આજવાથી વધારે સાર દેખાય છે. પિત્ત પ્રકૃતિ હોવાને લીધે કેટલાક દરદીઓની આખો હમેશા બળી રહે છે તેને મેતીનો સુરમો આજવાથી હડક થાય છે શુદ્ધ મેતીનો સુરમો હમેશાં આજવાની કેટલાક માણસોને ટેવ હોય છે

માત્રા - પિતાદરસ બે રનિબાર, મુક્તા પચામૃત ૨૫ એક વાલ, મૌકિતક ભમ્મ એક વાલ

મોરથુથુ SULPHATE OF COPPER

વર્ણન - મોરથુથુ એ ત્રાખાનો ક્ષાર છે તેના આસમાની રંગના કટકા આવે છે. તે બળરમા ધણો માધારણ હોવાથી તેની વધારે હડકી-કન લખવાની જરૂર નથી.

શોષન - ઔષધની અદર વાપરવાને માટે મોરથુથુને શુદ્ધ કરવાની જરૂર છે મોરથુથુને ધી અને મધની અદર કાલરી કુત્રડીની અદર તાપ દેવો પછી તેને ત્રણ દિવસ સુધી કાજમા મર્દન કરી તડકે સુકવી નાખવો

મોરથુથુની બરાબર બીલાડીની ત્રિશ્ણ લાઇ તેમા મધ અને ટકણુ-ખાર નાખી ખસ કરવો અને શરાવ સપુટમા ધાલી ગજપુટ આપવો આ પ્રમાણે ત્રણ પુટ આપવાથી શુદ્ધ અને વાતિ, બ્રાનિ વર્જિત થાય છે.

વળી મોરથુથાને આમ્નવગમા નાખી તેલથો સિચન કરવું અને ઘોડાના મત્રમા એક દિવસ દોઢાપત્રથી રચન કરવું એટલે શુદ્ધ થાય છે બીજાડી અને પારેવાની હુમાર વિષ્ટા મોરથુથા બરોબર લઈ, મોરથુથાના દમમા ભાગે ટકણખાત લઈ એ બધાને એકત્ર ખત કરી માટીના સરાવ મપુરમા ત્રાલી કાપડ મારી કરી અડાયા ગણાનો હવગે અગ્નિ આપવો પછી બહાર માટી ફરી દહીંમા ખતી એ પ્રમાણે પુટ આપવો, પછી મધમા ખતી પુટ આપવો એ પ્રમાણે મારદથાનો શુદ્ધિ થશે

બનાવટ - ૧ પ્રલાવેનો મોરથુથુ ૨ ગ્રહણી કપાટ રસ ૩ ગર્ભ વિલાસ રસ

૧ કુલાવેલો મોરથુથુ - મોરથુથુને તોડાના વડકમા મૂકી નીચે ખૂબ તાપ કરવો જેમ જેમ મોરથુથુને તાપ લાગતો જાય છે તેમ તેમ તેનો રંગ બદલાઈ ભુખરો થઈ જાય ૩ કુલાવેન મોરથુથુ વજનમા ઓછો થાય છે

૨ ગ્રહણી કપાટ રસ - શુદ્ધ મોરથુથુ, શુદ્ધ હરતાળા, ગુદ્ધ પારદ, લોહભસ્મ, મુવર્તમાક્ષિક ભસ્મ, ગુરુ ટકણ, અને શુદ્ધ ગવક એ દરેક અડેક ભાગ અને ગખભસ્મ ત્રણ ભાગ એ બધાને લીંપુના રસમા ખલ કરી તે ફવાના વેદાને જરા નેન્વો

૩ ગર્ભવિલાસ રસ - ગુરુ પારદ ગુદ્ધ ગધક, શુદ્ધ મોરથુથુ દરેક સમભાગે લઈ ત્રણ દિવસ નુકી લ પુના રસમા ખત કરી તેમા અડેક ભાગ જીર, કાળી જીરી, લીંટી પીપર, મરી અને સુડનુ અખ નાખી તે બધાને બરાબર મેળવી તેની વાત વાતની ગોળી કરવી

ગુણ - પૌષ્ટિક, રતબન, વાનિષ્ઠ અને રોપણ

મોરથુથુ વાપરતી વખતે રાખવી જોતી સાવચેતી - વાપરતી વખતે મોરથુથુ ને હા હપરાત દેવાનું નોં તેથી ઉલટી થાય છે, ત્રાણ ને આપણે ભસ્મ કરી વાપરીએ છીએ તેમા ત્રાંબા સાથે ગધકનો

સજ્જેગ થવાની કેટલોય ભાગ મોરથુયુ થઈ જતા છે જે વેરાથી ઘણી વખત ઉતરી થાય છે તે વધારે મોરથુયુ વેરાય તો ઝબકે કાકડો ચડપટે છે, ગળામા ચગડો પડે છે અને જરૂર નથા શ્વાસ નક્ષિપ્તના નેષ્ઠમ પિડનો ક્ષોભ થાય જે જે મોરથુયુ વચ્ચે વેરાય તો તેને અટકાવવા માટે ધી પાતુ અગર હડનો રમ આપવા આથી તે મર્મથ્યા ન । નેષ્ઠમપિડનો ક્ષોભ થતા નથી તે તેમા ક્રિયા પડતા અટકે છે

ઉપયોગ - મોરથુયુ ઉતરી જગતમા માટ વેળા ઉપયોગી છે કેટલી વખતે કાંઈ જેર અપાઈ ગયું હોય એવો સ. થાય છે ત્યારે મોરથુયુ આપવાથી એકદમ ઉતરી થાય છે વળી ઉતરી જગતમા બીજી દવાઓથી જેમ દરદી નિષ્ફળ થઈ નય છે તેમ મોરથુયુથી થતા નથી કારણકે તે ઉષ્ણવીર્ય છે વિપરી તે કે દરદી એ નાથ થઈ ગયો હોય તો પણ મોરથુયુ અમર કરે છે । તેટલા માટે તે જન ખાણી સાથે અપાય છે

જીવ અનિમાર, રક્તઅનિમાર અને મત્રાદણ્ણીની અદર મોરથુયુ વચ્ચે ઉપયોગી છે ગ્રહણીકપાગમ અનિમાર ઉપર ઘણો પ્રશસ્ત છે તે ક્ષયના સખ્ત ગ્રાહી પણ મોકે છે એક રતી મારથુયુ, એક રતી અરીણુ એક રતી ગળોમત્ત અને એક વાન જગતમા માથે મેળી તુલસીના રસમા ચાગ ગોળી રતી એક ગોળી સવાર સજ આપવાથી મત્રદણ્ણી અને ક્ષયના ગ્રાહમા ઘણો ગાગે કાયદો થા । જે તેમજ તે અરધી ગોળી સવારે નથા અરધી ગોળી સજ આપવાથી જાળમેના જીલ્લું અતિસાર જેમા ઘણી ગ્રાહી ને રત ગન દાનો ઉપયોગ નિષ્ફળ ગયો હોય છે તેમા ઘણો કાયદો થા । જે અનિમારની સાથે થતી પેટચૂક પણ તેનેલીધે એમે છે નથા કેટલાય ગુહમ પણ દમાય કે ગ્નપિત્તમા પણ પડતાનોહીના પ્રવાહને તે અટકાવે છે બાદ એ દવામા તેની અસ્તિ અપાય છે. પ્રદર, જીર્ણપ્રમેહ, નાકમાથી લોહીનુ પડુ નિગરે દરદોમા તેની પીચ કારી કાઢકારક છે

ગર્ભિણી સ્ત્રીના તેમજ સુવાતી સ્ત્રીના ઉદર વ્યાધિમા મોરથુથુ ધણો ઉપયોગી છે ગર્ભિણી સ્ત્રીના પેશુજામા તથા અજીર્ણમા તે વપરાય છે ગર્ભવિલાસ રસ ઉર્દે સૂતિકા વિનોદરસ એ બાબતમા બહુ વપરાય છે ગમે તે કારણથી સૂતિકાની ઉદરવ્યાધિ થઇ હોય, પેટ મોટું ગ્રહી ગયું હોય અગર ગર્ભાશય ગાફયાઇને લીધે યોગ્ય સક્રિયને વામ્યુ ન હોય તો આ સૂતિકા વિનોદરસ લેવો યોગ્ય છે

૧૫૧ વ્યાધિમા મોરથુથુ ધણો સરસ છે તે મગજને પુષ્ટિ આપનાર છે અપરમાર, હિસ્ટીરીઆ અને મગજની ઉપર તે બહુ વપરાય છે. ૧/૪ રતીમાર માત્રાથી જો તે લાખા વખત સુધી લેવામા આવે તો અચૂક તેથી ફાયદો દેખાવક સમજ છે જસત ભસ્મ બે ભાગ ગુલ્ફ મોરથુથુ એક ભાગ, રૌપ્ય ભસ્મ એક ભાગ, ગળોસત્વ બે ભાગ, એ પ્રમાણે મેળવી તેને વેપ્પડના રમમા ત્રણ દિવસ સુધી ખસી અગ્રધા વાસની ગોળી કરી દિવસમા મે વખત લેવાથી અપરમાર આત્માની મુદતમા ફેર પડે છે અને તે દરફની શરઆતમાજ આ કમ જારી રાખવામા આવે તો આ દર્દ વખતે અટકે છે ઉંમા દરોગની અદર પણ મોરથુથુ આપવું યોગ્ય છે મોરથુથુ લેવાથી કુષ્ઠા બહુ લાગે છે અને મગજના ઉપર તેની પીઞ્જિક અસર થવાથી મનિ ભ્રમ દખાય છે

બહાર લગાડવામા મોરથુથુ ધણો ઉપયોગી છે અને અક્ષિરોગમા મોરથુથુ અતિ ઉત્તમ ઉપાય છે અભિષ્પદની અદર તીક્ષ્ણ ચિન્હ જ્ઞાન થયા પછી મોરથુથુનું ટીપુ નખાય છે તેથી આવ બધ થાય છે તથા રતાશ કપાય છે બ્યારે આખમા ખીલ પડે છે ત્યારે જરૂર પ્રમાણે દરરોજ અગર એક બે દિવસને આતરે ખીલ ઉપર મોરથુથુનો કટકો ફેરવવાથી ખીલ હલકા પડે છે તેમજ કૃષ્ણમડળના રક્તજન્ય પુષ્પની અદર અને કેટલીક વખતે સાહા સ્વેત પુષ્પની અદર મોરથુથુના ટીપા નખાય છે. ઘણું કરીને આ દરદોનું મૂળ કારણ ખીજ

હોય છે, જે મોરચુથી થી મટે છે અને તેથી પુષ્પ વિગેરે તેના ઉપદ્રવે પશુ શાત થાય છે. રતનજોતની સળીઓ જે જુદા જુદા રંગની આવે છે અને આખમા અજાય છે તેમા પશુ મોરચુ છે એક ભાગ મોરચુ. એક ભાગ ફટકડી અને એક ભાગ સુરોખાર એ ત્રણ ચીજ ભેગી કરી તાપ આપગો એટલે તેનો રસ થશે, તેની અદર તે ત્રણેના વજનથી પચાસમા ભાગનુ કપુર નાખવુ અને તેની સળીઓ કરવી. આ સળીઓને રતનજોતની સળીઓ કરે છે તે પાપશુ ઉથલાવી દિવસમા આશરે બે ત્રણ વખત ફરવચી ખીલ ધસાઈ જાય છે અન્યત્ર એટલે આખમાથી ગંભ તે કારણથી પાણી બહુ ઝરે છે તેનુ મુખ્ય કારણ ધણુ કરીને ખીલ હોય છે માટે તે દરદમા પશુ મોરચુનુ કટકો ફેરવાય છે અને તેના ટીપા આખમા પડે છે બાળકોની આંખો ઉઠે છે તેમજ પ્રમેહનો ચેપ અડવાથી જે અક્ષિપાક થાય છે, તેમા મોરચુનુ કટકો ફેરવે ચોખ્ખ છે આ સિવાય ખીજ કેટલીક વર્તિની અદર મોરચુ આવે છે જે પુષ્પ ઉપર સારો ફાયદો કરે છે આખના ખુણામાંથી કૃષ્ણભાગ તરફ થતી માસત્રુદિ ઉર્ફે વેગમા પશુ મોરચુના ટીપા પડે છે એક રતીનાર મોરચુને બે તોના પાણીમા નાખી તેના ટીપા બનાવવા નાના બાળકોને ચેપ અડવાથી બચારે આખો ઉઠી આવે છે તેમજ શીળો, ઓરી વિગેરે આખની અદર જ્યારે આખ ઉઠી આવે છે ત્યારે વરમના સમ્પત ચિન્હ શાત થયા પછી મોરચુના ટીપા ન ખાય છે.

આ સિવાય મોરચુ ત્વફોપની અદર ધણુ વપરાય છે તેનો ગુણુ સ્તબ્ધ હોવાને કીધે ખસ, ખરજતુ, દાદર વિગેરેમા જ્યારે કોઈ-પણ ભાગ કચકચનો હોય છે ત્યારે ચોખ્ખ પદાર્થ સાથે મોરચુની ચોખ્ખ કરવામા આવે છે ખસને માટે જે મધકાદિ લેય છે તેમા પશુ મોરચુનું મુખ્ય ભાગ છે તેમજ ઉપર જે જુદા જુદા મલમો બનાવવામાં આવે છે તેમા ધણુ કરી પારો, ધતુરો અને મોરચુ ન ખાય છે

માધાગણુ રીતે મો યુગ્મને પાણીમાં નખી તે પાણી
અન્યતા જાગ ઉતર રેડવાથી રસી રુઝ મારી નય છે અને
કઝ જલનીથી આરે છે માથાની ઉત્તરી ઉપર તેમજ ગુડા ઉપર મોઝ
યુગ્મગો મનમ સડ કામ કરે છે જ્યારે શરીરના કોઈપણ ભાગ ઉપર
મોઝા ધારા પડે છે તેમજ કેટલાક જણો રઝ ઉપર આનતાજ નથો
અને જારી રહે છે અને ત્રણ દુષ્ટ રૂપ ધાન્ય કરે છે ત્યારે મોન્યુયુનો
કુટ્ટો અડવાથી અમર તેના પાણી વડે ત્રતાતન કરવાથી ઝળુની
દુટના દૂર થાય છે જ્યારે કાગીખાગ (અન્નેટી નાફ્ટમ) લગાડવાથી
ખગતરા ઘણી થાય છે ત્યારે મોરયુયુનો કકડ લગાડવો યોગ્ય છે, તેથી
ખળતન ચોડી થાય છે ઉપ-શના ધામા મોન્યુયુને પ્રવારી તેને મમ
ભાગ ગોપીચદન સાથે મેળવી તેનો ઉમેગ દેવાય છે જો આ ઉમેરો
દામવાથી કદાપિ તે ધારામાં ખળતરા થાય તો તેમાં ગોપીચદનો ભાગ
વધરો કેટલીક વખત આ ઉમેરામાં ગોપીચદનને બદલે ગેર પડે છે
તથી ખળતરા મિલકુલ થતી નથી તે દડક થાય છે વિઝેટકની અદર
જ્યારે આખા શરીર ઉપર ધારા પડી આવે છે, દાઢી વિગેરેનો બધા
ભાગ મડી જાય છે અને તે ઉપર બધું કચડ્યે છે ત્યારે મોરયુયુના
પાણીથી તે ભાગ ઘોવા જોઈએ દરેક કચકચતા ભાગને મોરયુયુના
પાણીથી માફ કરવા કહેવું છે આદ મોરયુયુના પાણીને તેમ સાથે
મેળવી શરીર ઉપર આપડવામાં ચિત્રી ઘણીજ જલદીથી મટે છે

મુખપાકની અદર મોરયુયુના પાણીના કોગળા કરના ઘણાજ
ફાયદાકારક છે શ્રમ, અનાશુ, તથા તાગવા ઉપર જ્યારે ધારા પડે છે
અને પર નીકળ્યા કરે છે ત્યારે મોરયુયુના પાણીના કોગળા કરવા
ઘણાજ યોગ્ય છે મોરયુયુની સાથે ખીન કેટલાક સ્તબન તથા ક્ષાર
હર પદાર્થો મેળવી તેનો ઉમેગ ધારા પર લગાડવાથી કઝ તરત આવે
છે તે જુદી જુદી જાતના દાતના મજનમાં વપરાય છે મજનને
માટે સાધારણ રીતે કુલાવેલ મોરયુયુ પગદ કરવામાં આવે છે.

હત મજન બનાવવાની રીત -કુલાવેલ મોગ્યુથુ એક ભાગ, કુલાવેલ ટકણુ એ ભાગ, કુલાવેલ ફટકડી ત્રણ ભાગ અને ચાક ચાક ભાગ આ પ્રમાણે મજન બનાવી દરરોજ દાને લગાડવાથી સાગે કાયદો થાય છે તેથી દાન સર્જીડ બને છે, મોદાની જારી ફર થાય છે અને અનાગુ પોચા પડી તેમથી લોહી નીન્ગતુ રોય તે તે પશુ બધ થાય છે કેટલાક લોકો આ મજનની ચાવ કાચો અને કાટાળા માયુ પશુ ભેળાવે છે ગજાની અદર પડેલા ધારામા મોગ્યુથુના પાણીના કાગળ કરના અપાય છે આગકોને જ્યારે અડધું થાય છે ત્યારે અને તેને જ્યારે ધાવણુ માકક નથી આવતુ ત્યારે કેટલીક વખત મોદાની અદર થુનીઆ ઉપડી આવે છે. કુમળા બાળને માટે જેમ બો તેમ શાન કિપાય કરવા જોઈએ અને તે પ્રમાણે કાચો મજનની અદર મેળવી લગાડાય છે અને કદાપિ યુલા બહુ જોરમા હોય અને કાયદો ન થાય તો પછી મોગ્યુથુ લગાડવાથી કાયદો થાય છે આદ મોગ્યુથુના પાણીની પીચકારી બીજા સ્તમન પદાર્થોની પેઠે પ્રમેદ અને પ્રગ ઉપર વપરાય છે ગુજરાત ઉપર પણ તેનું પાણી જરાય છે બગદર અને અમુદના વાગમા પણ મોગ્યુથુના કટકા લગાડવા કહ્યું છે વિછીના ત્રિય ઉપર મોગ્યુથુ દહીમા ઘસી ચોપડતુ

માત્રા -પૌષ્ટિક અને સ્તમન તરીકે પાથી અરવી રતી, ઉવડી માટે એક વાત, આખની એદર નાખવા માટે એક રતી મોગ્યુથુ અને બે તેના પાણી બીજા ત્રણ ઉપર એક વાતે એક તોંતો પાણી

રસકપૂર * SUBMURIATE OF MERCURY

વર્ણન - રસકપૂર એ પારાનો ક્ષાર છે આપણો જન્મરનો રસક-
પૂર સાધારણ રીતે ઘણોજ અગુદ્ધ આવે છે અને તેથી તે વાપરતા
ઘણીજ સમાજ રાખી પડે છે રસકપૂર એ મહા ઝડી પદાર્થ છે
અને કેટલાક હકીમોના હાથથી તેો ગેરકાર્યોગ થવાને લીધે વગુદ્ધ
મૃત્યુ નીપજે છે રસકપૂર મુખધની અન્ન અનાવવામા આવે છે તેના
સફે- અને જરા પીળી ઝાખાણ વગુ વજનનારુ દુઃખ આવે છે તેનો
સ્વાદ ઘણો તમનમીઓ આ મત્ર ચઢેડી પડે તેો છે રસકપૂરની
અનાવટ વિષે જેથી તણુ જુન જુન મન નિવટસાગાએ આપ્યા છે
પણુ માધારણ રીતે દેગી વેંચા રસકપૂર હાથે અનાવતા નહી પણ
અન્નરનો વાપરે છે

શુદ્ધિ:-પારો, ફટકડો, અને દીગાની એ સમભાગ તથા રીસાશ
નવમાગર ખલમા નાખી ખગ્ગ કર્યો અને કુચાગના રમની બાવના
આપરી પછી ડમરે યત્રમા ક્રમ પ્રમાણે મોટો અગ્નિ મળમારી
પચન કરવુ, એટલે શુદ્ધ રસકપૂર થાય છે એક તોથો અગુદ્ધ રસકપૂર
લઘુ એક ગ્રેગ ગાયના વીમા તેને પચન કરવુ પછી કાઢી ખરવ કરી
નાખવુ એ એક કિવા એ ગુજા નવા ગોળમા આપવુ

અનાવટ - ૧ કેશરાદિ ગુટિકા

૧ કેશરાદિ ગુટિકા - કેશર, રસકપૂર, માકર, મુખડ, લવિંગ, જાવત્રી
સમભાગે લઘુ મગ જેવડી ગોળી કરી

* રસકપૂર ઉડે ત્યારે એ બચકર દયા કરનારુ છે, માટે એ
દવા દેખાદેખીથી વાપરવા જેવી નથી અગુદ્ધ રસકપૂરથી કોઠ, સન્ધિ-
વાત, અને કફાન્કિ રોગ થાય છે, જેની શ તે બેસના છાણુ પાણી
સાકર સાથે પીવાથી થાય છે અત્રા ઘાણુને પાણી સાથે વાગી માકર
નાખીને પીવાથી પણ અન્નપૂરન નિ રથો મુકન થવાય છે.

ગુણ - શોધક, ઉપદેશ વિં વમક

રસકપૂરની ઝેરી અસર - મુળ્ય હવાફાની અન્ન જે ઝેરી પદાર્થો વેચવાનો સાધારણ રીતે પ્રતિભંધ છે તે ઝેરી પદાર્થોના લીરટમા રસકપૂર દાખલ કરવામા આવ્યો છે, રસકપૂરની ઝેરી અસર બે રીતે થાય છે એક તીક્ષ્ણ અમર અને બીજી જીર્ણ અમર તીક્ષ્ણ અસરની અદર રસકપૂરનો ધણો મોટો ભાગ લેવાય છે અને આન્મદ ના કરવાવાળાઓ તેનું સેવન વધારે કરીને કરે છે, ખુન કરવાના હુકમો રસકપૂરનો ઉપયોગ થઇ શકેના ધણો મુશ્કેલ છે કરણકે તે મોદામા વેવાથી ધણુ ઉમ, દાહકારક અને ગળામા ચરેડી પડે તેનું છે અને તેથી વેનાર માણુમને ખમર પડ્યા વિના રહેતી નથી

રસકપૂરનાં ઝેરી ચિન્હો - જ્યારે રસકપૂરની બહુ મોટી માત્રા લેવામા આવી હોય ત્યારે લેનાર માણુસને તેનો ઉમ આન્મદ નથા ગળાની અદર દાહ જણાય છે અને ગળે મુઝ આવતી હોય તેમ તેને જણાય છે તેથી ડોક પેટ નુની બળતરા થયા કરે છે થોડી મીઠિમા થેની અદર દુખાવો થાય છે અને પેટ ઉપર હાથ મુકી શકાતો નથી દરદીને મોગ આવે છે, નરતજ ઉલટી થાય છે અને ઉલટીની અદર લોહી પડે છે તેમજ મખત ઝાડો થઇ આવે છે અને તેમા પણ લોહી પડે છે, નાડી ઝલક અને અનિયમિત થાય છે, દરદી મુઝાય છે આમ ઘુટાય છે, હાડકા ધગા પડી જાય છે અને આખો ઉડી ઉતરી મએલ જણાય છે, શરીર પરસેવો વગે છે, ડીલ કંડુ થનુ જાય છે, હાથપગમાંથી ધૂન છુટે છે, કેટલીક વખતે પગમા ગોટલી ચડે છે, પેશાબ બધ થાય છે, મોદુ, શીકુ પડી જાય છે અને દરદી બેબાન થઇ થોડા થોડા વખતમા ગુજરી જાય છે એક વાત રસ કપૂર મોટા માણુમને મૃત્યુ કરના માટે બમ છે,

રસકપૂરનાં જીર્ણ ઝેરી ચિન્હ - જ્યારે ઉપદેશને માટે અને શીરમને માટે આગણુ વેચો રસકપૂર વાપરે છે અને તેઓ માત્રાની

જૂઝ કરે છે અગર તે વાપરતી વખત દરદીની યોગ્ય સમાજ નથી રાખના ત્યારેજ રમકપૂરના જીર્ણ કેરી ચિન્હ માત્રમ પડે છે અને આપણામા માંચાચુ રીતે થોડા તેો રમકપૂર કુટી નીચ્છે કહે છે જ્યારે રમકપૂર દરદીને ખવડાવના હોય ત્યારે જે વખત દરદીની યોગ્ય સમાજ લેલી નેહએ અને રમકપૂરની અમર શરીર ઉપર થઇ છે એમ માનગ પડ કે તમનજ તેનો ઉપયોગ બધ કરવો નેહએ જ્યારે રમકપૂર આવી રીતે ખવડાવનામા આરે છે ત્યારે તેનુ ચિન્હ પહેલુ વહેનુ એ દેખાય છે કે મોદાની અદર થુક ઘણુ વધે છે જે ચાર કે આઠ દિવસ રમકપૂર આપ્યા પછી આ ચિન્હ દેખાઇ રહે છે અવાગુ સૂજી આવે છે તે તે પોચા પડી તેમાથી લોહી નીકળે છે તથા શ્વામ ગધાય છે જે આટલેથીજ ચેતી તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવામા ન આવે અને રમકપૂર વચારે અચાય તો ગજાની ગાડો સૂજી આવે છે, જીવ સૂજી જાડી થઇ જાય છે, મેદુ આવી જાય છે, આખો ચરંગે સુજેવો જણાય છે અને દાન બધા મડાને પડી જાય છે કેટલીક વખત તેની અમનથી બીજા ભાગના હાડકામા પચુ મળો પેમે કે વણુ કરી આવી રિથિતિમા દરદી થોડા ત્રિમરફી ગુજરી જાય છે અને તે કદાપિ ને જીવે છે તો તેની અમર કેટલાક વર્ષ સુધી અગર જીવે પર્વત તેને ભાગવવી પડે છે કેટલાકને જીવે પર્વત દાત જમવ રહે છે, તેમનાથી બરાબર ચલાવુ નથી તેમજ મર્યા કે ગરમ ચીજ પણુ ખવાતી નથી કેટલાકને છાતીમા દાહ અને લીમ થાય છે અને બાપામા લાહી પડે છે વળી કેટલાક ઉદરગેગના ભોગ થઇ પડ છે અને જરા ગરમ ચીજ ખાવાથી તેમને થોડીખડ જાડો થઇ આવે છે એન્ને પેશાવમા દાહ થાય છે તો બીજાના હાડકા વળી જાય છે અને ત્રીજાને રખતોરખત પેટ પીડ કપડ છે

ઉપાય જ્યાર તીલાજ રમકપૂરના કેરી ચિન્હો માત્રમ પડ ત્યારે દ દીને ચાંબગદાર ચાંને આપતા નકળી પાવો જીવામ તેવાથી અગર

તેને પાણીમાં નાખી સાકર સાથે પીવાથી તેમજ ઇસખગુલને પાણીમાં નાખી પલાળીને તે પીવાથી સારો ફાયદો થાય છે, જીલું ઝેરી અસર દૂર કરવા માટે એકદમ રસકપુરનો ઉપયોગ બધ કવો જોઈએ મદું અને મોઢાની અદરના તમામ ભાગો ગરમ પાણીથી એકદમ સાફ કરવા. મીઠું અને ગરમ ચીજનો ઉપયોગ તદ્દન બંધ રાખવો અને યોગ્ય ઉપાય વડે વરમના સખ્ત ચિન્હ શાન થયા પછી મોરચુથ અને ફટકડીના પાણીના ડોગળા કરવા સખ્ત પાકના ચિન્હ શાત થવા માટે વરમ શાત થવાની યોગ્ય ચિકિત્સા કરી મોઢા ઉપર ઉના પાણીનો શેક કરવો ઉના ડોગળા કરવા ને તદ્દન સગો ગર્ભેલ દાન કાઢી નાખવા પરનો ભાગ સાફ કરવો તેમજ અદર ખાવાને માટે અહીંની સાથે ખીજી શીતળ અને પેટનો દાહ શમન થાય એવી દવા આપી જોઈએ

ઉપયોગ—જે જે દરદો ઉપર પારો ઉપયોગી થઈ પડે છે તેને દરદો ઉપર રસકપુર વાપરવો યોગ્ય છે ઉપદ્રવની દરેક વ્યાધિમાં રસકપુર અપાય છે ઉપદ્રવ એટલે ગરમી અગર આદી જે પુટી નીકળે છે તમા રસકપુર એક અકસીર ઇલાજ છે. શરીરમાં થએલ અદા રસકપુરના સેવનથી રજાય છે હાડકાની અફરતુ દુખતુ ને સાધાની પીડા તેમજ કેટલાક દુષ્ટ વૃણુ જે ઘણા લામા વખત સુતી ચાલે છે અને રુઝાના નથી તથા જુદા જુદા ભાગમાં સજો કરી ઠેક હાડકા સુધી ઉતરી જાય છે તેના દરદોમાં કેશરાદિ ગોળી આપવી યોગ્ય છે, ઉપદ્રવને લીધે ખરી પડના વાળ અને ચામડીની ઉપર પુટી નીકળતા ફેડલા અને અથીની અદર રસકપુર ખાવા અપાય છે તે સિવાય દાઢી ઉપર સજો, ટેટલીક જાળના મુખપાક, તાળવાતુ સડતુ, નાકતુ બેસી જતુ, જુદી જુદી ગાઠોતુ ઉપડતુ, વૃષણતુ સ્ત્રી આવતુ તેમજ પુકના મસા વિગેરે દરેક ઉપદ્રવગ્રન્ય વ્યાધિમાં કેશરાદિ અગર રસકપુર અપાય છે. એક ભાગ રસકપુર અને એક ભાગ નવસારને નવસે સાઠ ભાગ પાણીમાં મેળવી, તે પાણીમાંથી જરૂર પ્રમાણે દિવસમાં એક, બે અગર

ત્રણ વખત એ આનીથી પાવલા ભાર પાણીની માત્રા બે ચાર માસ સુધી લેવાથી શરીરે ડુટી નીકળતી ગરમી દબાય છે, ઉપદેશને માટે જ્યારે રસકપૂર વાપરવાનો હોય ત્યારે તે ઘણી લાખી મુદત સુધી વાપરવો જોઈએ અને તે વાપરતી વખતે વચમા થોડા ઘણા દ્વિસ તેનો ઉપયોગ બધ પણુ કરવો જોઈએ આખ, દાન, નાક, દાન ઉપર ગરમીથી થએલી વિકૃતિને તે દૂર કરે છે, ઉપદેશની અદર જેમ રસક પૂર ખવાય છે તેમજ ઉપદેશથી પડેલા ધારામા તેના પાણીનુ પ્રક્ષાલન ઘણુ ઉત્તમ છે ગભીર ગુમડાની અદર પણુ રસકપૂરનો ઉપયોગ કરવા કહેલ છે લવાની અદર બારીક ઝેરી તંતુઓ જે ફરે છે અને જે કાપકૂપ કરેલા ભાગ ઉપર અડવાથી અમુક જાતનો ઝેરી સળો ઉત્પન્ન કરે છે તે જાતુઓનો ગમકપૂર નાશ કરે છે હાથપગ વિગેરે કેટલાક અવયવોને કાપ્યા પછી જ્યારે કઝ નથી આવતી અને સળો થયા કરે છે ત્યારે ઝેરી જાતુઓનો ગમર ઉપદેશનો શક પડે છે એક ભાગ રસકપૂરને સા ભાગ પાણી સાથે મેળવી તે પાણી વડે જખમ ધોવાથી રુઝ ઘણી જલ્દીથી વળી આવે છે જ્યારે શરીરના સાધા બધા ઝલધ જાય છે સાગે શરાદિ ગોળી આપવાથી સાધા છૂટે છે શીરગ વ્યાધિ જે ઉપદેશને બંદ છે અને જે ઉપદેશનુ એક સખ્ત રૂપ છે તેની અદર રસકપૂર વણો પ્રગત્ત છે રસકપૂરથી 'જૂ' નો એકદમ નાશ થાય છે ત્વજાપની અદર તે ફાયદો કરે છે તેમજ તેના ટીપા કેટલીક વખત આધિમન્ય રોગની અદર આખમા પણુ નાખવામા આવે છે.

માત્રા - રસકપૂરની ૧ ૧૬ થી ૧ ૪ ઘઉંભાગ, કેશરાદિની એકથી ચાર ગોળી

પૃથ્થ - રેંચ, મરચુ, મીઠુ વગેરે ખાતુ નહિ જ્યા સુધી કેશરાદિ કે રસકપૂરનાં ૧૦ પણુ જનારટ આનતી હોય ત્યા સુધી દાને હમેશાં મળવું જોઈએ તે મોટું સાફ રાખવું

રૂપું SILVER

વર્ણન-રૂપુ દરરોજના વપરાશની ધાતુ છે. દ્વા તરીકે તેની ભ્રમ ઉપયોગી છે સોનાની માફક તેનો પણ વરક થાય છે.

શોધન તથા મારણુ-રૂપાના ખારીક પતરા કરી અમિ ઉપર તપાવી તેને તેલમા, કાચમા, ગૌમૂત્રમા ને કળથીના ક્વાથમા ત્રણ ત્રણ વખત બોળવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે, પછી એક ભાગ હરતાળ લઈ તેને લીંમુના રસમા ઘુટી તેથી ત્રણ ગણું રૂપુ લઈ તેના માથે હરતાળનો વેપ કરી તેને મુમની અદર મૂકી તેનું મોઢું બંધ કરી તેને ત્રીસ અડાયા બાણાનો તાપ દેવો આ પ્રમાણે ચૈદ વખત તાપ દેવાથી શુદ્ધ રૌપ્ય ભસ્મ થાય છે

બનાવટ:-૧ રૌપ્ય ભસ્મ ૨. વાતગળાકુશ

રૌપ્ય ભસ્મ -આની બનાવટ ઉપર અપાત્ર ગઈ છે.

વાતગળાકુશ-શુદ્ધ પારદ, અબ્રક ભસ્મ, લોહ ભસ્મ, સુવર્ણ ભસ્મ, તામ્ર ભસ્મ, રૌપ્ય ભસ્મ, શુદ્ધ હરતાળ, શુદ્ધ ગધક સુદ, ધાણા ચીકણામુળ, કાયફળની છાલ કાકડાશીંગી, વછનાગ, પીંપર, મરી એ બધા અલેક ભાગ અને હરડા બે ભાગ એ બધાને બગાવ મેજરી તેને નગોડ અને મુડીના રસમા અલેક દિવસ ઘુટી તેની નાને રતીમાર ગોળી કરવી

ગુણુ -પૌષ્ટિક તથા વાંતહર

ઉપયોગ-રૂપાની ભસ્મ સોનાની માફક પૌષ્ટિક ગણાય છે પણ તેટલી તે અસરશરક નથી વિવિધ પ્રકારના વાતવ્યાધિ ઉપર તે બહુજ અપાય છે નાગાઈ, અપમ્માર, હીમ્ત્રીરીઆ તેમજ મગજના બીજા જીર્ણ રોગ ઉપર રૂપુ પ્રગટ છે તે લેવાથી આશ્લેષ આવવાની મુન્ન લગાય છે તેમજ તે રક્તપિત અને અર્શા ઉપાયમા આવે છે લાપજીર્ણ

ઉધરસ, પાહુ વિગેરે દરદોમાં રૌપ્ય ભસ્મ વપરાય છે. જીર્ણપ્રમેહ તથા પ્લીહના વ્યાધિમાં તે ઘણો સારો ઉપાય છે રૌપ્યભસ્મ શીતવીર્ય છે તેથી તે પિત્તના પ્રકોપને શાત કરે છે વાતગળકુશ જુદી જુદી જાતના વાત વ્યાધિ ઉપર અપાય છે.

અનુપાન:-દાહયતો હોય તો સાકરમાં આપવું, વાત અને પિત્ત ઉપર ત્રિકુળામાં, પ્રમેહ ઉપર તજ, તમાલપત્ર અને એળચીમાં, પિત્ત ત્રિકારોમાં આમળાના મુરખ્યામાં, શતાવરીમાં લીધાથી જળ, વીર્ય વધે છે અને ભુખ પણ સારી લાગે છે. એલચીદાણા સાકર અને ધીમાં આપવાથી ઉન્માદ, શિરોરોગ, પ્રમેહ, જ્વર, પિત્ત, ગરમીના સર્વ રોગ દૂરથઈ પુષ્ટતા પ્રાપ્ત થશે

માત્રા:-રૌપ્ય ભસ્મ ૧/૧૬ થી ૧/૪ ઘઉંમાર, વાતગળકુશ ૨ રતીમાર.

પથ્ય —સોનું ખાવા કરતા રૂપું ખાવામાં વધારે સમાજ રાખવાની જરૂર પડે છે તેલ, મરચુ, હોંગ, ગરમ ચીજ તથા મીઠાની સખ્ત મનાઈ કરવામાં આવે છે

રૌપ્ય માક્ષિક

વર્જન —જેમ સોનામખીના પીળા ચક્રચક્રતા કટકા આવે છે તેમ રૂપામખીના ઘોળા કટકા આવે છે

શોધન તથા મારણ —રૂપામખી ૧ મુખ ઝીણી ખાડી કપડે ચાળી તેનો ખારીક ભુકો કરી તેને ૧૦ : રાખવો પછી તે ભૂકાને લોંબુના રસમાં ઘુટી સખ્ત તડકામાં એક દિવસ સુધી સુકવવો આથી તેની શુદ્ધિ થાય છે કેટલાક વૈદો તેને લોંબુના રસમાં નાખી ખુબ ઘુટી તડકે સુકવવાને બદલે નીચે ખુબ તાપ આપે છે અને બ્યારે

લાલ પાકે ત્યા સુધી હલાવે છે આ બેગાથી ગમે તે રીતથી શુદ્ધ કરેલી રૌપ્યમાક્ષિક કામ લાગે છે, કારણકે શેકવાથી તેનો ગુણ્ય ભસ્મ જેવો થઈ જાય છે તોપણ તેની ભસ્મ બનાવવાનો ખીજો રસ્તો એવો છે કે લોંબુના રસમા ઘૂટી તડકે સુકવી શુદ્ધ કરેલ રૂપામખીને કળથીના કવાથની ભાવના દષ્ટ શરાવ સપુટમા નાખી ગજપુટનો તાપ દેવો

રૂપામખીને શુદ્ધ કરવાની એક આ પણુ રીત છે કે રૂપામખીને એક દિવસ સુધી વાઝણી કકોડી, મરડાશીંગ અને લોંબુના રસમા વાટી આકરા તડકામા સુકવવી.

ગુણુ-વિશેષત-પૌષ્ટિક, તેનુ સેવન કરવાથી પ્રમેહ, કુષ્ઠ, કૃમિ, સોજો, પાકુ, અપસ્માર અને અસ્મરીનો નાશ થાય છે એમ કહેલુ છે.

ઉપયોગ-તેના ગુણુ સુવર્ણમાક્ષિકને મળતા છે તોપણ સુવર્ણ-માક્ષિક જેટલી દવામા વપરાતી નથી એ રૂપાનો ક્ષાર છે પ્રમેહ, કુષ્ઠ, માકુ તથા અપસ્માર વિગેરે દરદોમા વપરાય છે,

માત્રા-શુદ્ધ રૌપ્ય માક્ષિકની અથવા તેની ભસ્મ એકથી બે વાલ.

લવણુ COMMON SALTS

વર્ણન-લવણુ આઠ જાતના થાય છે. ૧ સિંધવ અથવા સિંધા-લૂણુ ૨ સમુદ્રમીઠા અથવા સાધારણુ મીઠુ ૩ ખીડ લોણુ અથવા ખીટ લવણુ અથવા વડાગર મીઠુ ૪ સોવર્ચલ એટલે સંચળ ૫ સાખર. ૬ જે મારવાડની અદર એક તળાવની અદર જામે છે તે. ૬ એદમિદ ૭ ગુટિકા ૮ પાશુજ. આમાના પહેલા પાંચને પચલવણુ અથવા લવણુ પચક કહે છે. જ્યારે કોઈ પણ જાતનું મીઠુ ન મળતુ હોય ત્યારે તેના અભાવમા સિંધાલૂણુ લેવાનો ચાલ છે.

૧. સિંધવ અથવા સિંધાલુણુ -એ સિંધુ નદીની તરફ થાય છે. પન્નખમા ખીવડાની ખાણોમાથી એ ધણુ નીકળે છે, સિંધુ નદીના ખારા પાણીમા આ મીઠું ક્યા પણુ જમી રહેલુ હોય છે. એ તણુ જાતનું થાય છે. ૧ ધોળુ ૨ રાતુ અને ૩ પાસાવાળુ- સિંધાલુણુ બધે મળી આવે છે તેને ભાગવાથી સરખા ચપટા કપોટા ઉખડી આવે છે. જે સફેદ સિંધાલુણુ મળે છે તે હવાની અદરના પાણીના ભાગને લીધે કરીને જમી ગએલુ સિંધાલુણુ હોય તેનું દેખાય છે. તેની અદર પાણીનો ભાગ વધારે રહેલો હોય છે.

૨ સમુદ્રમીઠ:-આપણે જે મીઠું સાધારણુ રીતે વાપરીએ છીએ તે સમુદ્રમીઠ છે દરીઆના પાણીમાથી તડકાને લીધે જમી ગએલુ તે મીઠુ છે. અપવાસની વખતે અને જ્યારે મીઠુ નથી ખવાલુ ત્યારે તેને બદલે સિંધાલુણુ વાપરવામા કોઇ પણુ જાતની હરકત નથી.

૩ ખીડલોણુ -એ વડાગર મીઠુ છે તે આમળાના પાણીની અદર મીઠાને ઉકાળવાથી બને છે.

૪ સચળ.-સચળને કાલાનીમક પણુ કહે છે અને મરાઠી લોકો તેને પાદેલુણુ કહે છે.

૫ સાંખરમીઠ -એ અજમેરની પાસે એક સાખર નામે તળાવ છે તેનુ જમાવેલુ મીઠુ છે.

૬ ઝૌદુલિઠ -એ એક જાતની ખારી ભોયમાથી ઉપસી આવી જમી રહેલું મીઠું છે.

૭ ગુટિકા:-એ મીઠુ હાલમા મળતુ મુશ્કેલ છે. પણુ મીઠાને ઉકાળવાથી તેની ગાંડીઓ બધાઇ જાય છે અને તેથી તેને ગુટિકા નામનું મીઠું કહે છે.

૮ પાંચુજ -ખારી ભોયમાથી આ મીઠુ નીકળે છે અને તે ધૂળ સાથે મળેલું હોય છે તેથી તેને પાંચુજ કહે છે.

બનાવટ:-૧ ભાસ્કર લવણ ચૂર્ણ ૨ સોમાગ્નિ મુખરસ.

૧ ભાસ્કર લવણ ચૂર્ણ -મીઠું બત્રીસ તોલા અને સચળ ૨૦ તોલા, બીડલવણ, સિંધાલુણ, ધાણા, પીપળીમૂળ, કાળીજીરી, તાલીસપત્ર, નાગકેસર, તમાલપત્ર, આમ્લવેતસ એ દરેક આઠ આઠ તોલા તજ એળચી બધે તોલા એ બધાને ભેગા કરી ચૂર્ણ કરવું.

૨ સોમાગ્નિ મુખરસ -પચ લવણ સમભાગે લઈ તેને આદના રસની પદર દિવસ સુધી ભાવના દેવી અને તેની ચણાના નેવડી ગોળી કરવી

ગુણ -દીપન, સારક, વાતહર અને વાન્તિકારક

ઉપયોગ -આ બધા લવણોના ગુણ મળતા છે અને તેનો ઉપયોગ પણ મળતો છે તેમજ એક બીજાના અભાવમા એક બીજાને વાપર્યા હોય તો તેમા ઝાઝો ફેર પડતો નથી અજીર્ણના જીદા જીદા ઉપમા આ બધા લવણો વપરાય છે. તેથી પેટથુળ મટે છે તથા આદ-રામા અને પેટચૂકમા ફાયદો થાય છે. પાચનશક્તિને માટે સિંધાલુણ અને બીડલવણ એ બીજા હુણ કરતા ચડીઆતા છે અને તેથી તે અજીર્ણની અદર અપાય છે તે આપ્તાથી અપાનવાયુનો મોક્ષ થાય છે અને ક્રુધા લાગે છે તથા રચિ ઉત્પન્ન થાય છે બડેલની વૃદ્ધિમા ને ઉદરરોગમા તેમની યોજના મુખ્ય છે. સમુદ્ર લવણ અથવા સાધારણ મીઠું એ વધારે કરીને સારક છે અને સચળની અદર બધા લવણ કરતાં અપાન વાયુનો મોક્ષ કરવાનો ગુણ વધારે રહેલો છે; જેથી આવી રીતે પચ લવણનો સંજોગ ભેગો કરવાથી ઝડો સાદ આવે છે, પવન છુટે છે, પેટ ચડેલુ હલકુ પડે છે અને અનાજનું પૂરેપૂરું પાચન થાય છે. મીઠાને તેમજ સિંધાલુણને ઉષ્ણોદક સાથે પીવાથી ઉત્તરી થાય છે અને તેથી પિત્ત શાત થાય છે તેમજ લવણનો ઉપયોગ ઝડા વાટે પણ પિત્તને મુક્ત કરે છે. પિત્તના ગુહ્ય ઉપર

લવણ સાધાણુ રીતે વપરાય છે આ દેશની અદર મીઠાના પોતા જખમ ઉપર મૂકવામા આવે છે અને તેથી રક્તસ્રાવ જલદીથી બંધ થાય છે મીઠાના પાણીના પોતા મૂકવા એ સાદા પાણી કરના ફરદીને વધારે દુઃખદાયક છે

કોલેરાની અદર લવણનો ઉપયોગ ઘણા જુના વખતથી કરવામા આવે છે થોડી માત્રામા લવણ ભાસ્કર ચૂર્ણ આપવાથી ઉલટી દબાય છે અને ઝાડામા કેર પડે છે તે સિવાય સિંધાલુણથી સિદ્ધ કરેલુ તેલ ચોળ્યુ કે તરત કોલેરાની 'સમ્પત' ગોટલી દબાય છે મિંધાલુણ અને કુર્નીજન સમભાગે લઈ તેને તેલમા ટકડાવવા અને તે તેલ ચોળવાના ઉપયોગમા લેવુ અગર મિંધાલુણ અને કુર્નીજન લઈ તેથી ચોળાવુ મીઠુ તેલ નાખી માહે ચોળાવણી ડાસ નાખી, 'ગમનો ભાગ' બળી જતા ફક્ત તેલનો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉતાવળુ આ તેલ ચોળવાથી કોલેરાની ગોટલી બેસી જાય છે, સાદી કળનર દબાય છે અને કોઈપણ ભાગમા શૂળ કે વેદના થતી હોય તો તે ઉપર ચોપડવાથી ફાયદો થાય છે તે સિવાય આ તેલ ઉરસ્તમ અથવા બીજા માધા ઝત્તાઈ ગયા હોય તે ઉપર ચોળવાથી સાધા છુટા થાય છે જ્યારે કોઈપણ જખમ થવાથી અગર મોટુ વૃથુ થવાથી તે ભાગ ડઝતી વખતે સકોઆઈને ટુકો થઈ જાય છે, અને વળતો નથી ત્યારે પાચ પદર દિવસ તે ભાગ ઉપર સિંધાલુણનો કટકો રાખવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે, કટિશૂળ અને કટિગૃહ કેટલીક વખતે અજીર્ણની વિકૃતિમાથી થઈ આવે છે તેમજ કેટલીક અજીર્ણની વિકૃતિ આમ વાતની વિકૃતિમાથી ચોળખવી પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, ત્યારે લવણભાસ્કરનું ચૂર્ણ આપવું ચોખ્ખ છે આમ વાતની અદર તે અપાય છે. પ્લીહોદર અને યકૃતાદરની અંદર સચળ બીજા ક્ષાર કરતા વધારે સારો ફાયદો કરે છે, સાધારણ રીતે કેટલાક ભાગની અદરની પીડા ઉપર તેમજ કેટલીક ગાંઠો ઉપર મીઠાની ખીર ચોપડવાનો રિવાજ આ દેશમા ચાલે છે અને તેથી ફાયદો થાય છે.

મીઠાના પાણીને દુધાણુ ઘોવાથી તેનો સડો દૂર થાય છે અને રૂઝતરન આપે છે આંખના કુલાની અદર અને આખના ખીલની અદર તેમજ અભિ-
ખ્યદની અદર વડાગગ મીઠાને છાસના ટીપા સાથે વાટી તેનું ભરણુ
ભરવાથી આખના કાળાભાગ ઉપર પડેલા વાવલા દૂર થાય છે કૃષ્ણ
મડળના ક્ષતના પૂર્વ ચિન્હ તરીકે કૃષ્ણમડળ ઉપર કેટલીક વખતે
ઘોળા ઘોળા ટપકા દેખાય છે જેત્રણુ ભગણુ આજવાથી આખ સાફ
થાય છે મિઠાલૂણુનું કકડાવેલ તેલ કર્ણશૂળમા પડે છે તેમજ તે તેલ
ક્ષતની આસપાસના ભાગમા ચમકા નીકળતા હોય તે ઉપર પણ ચોપડાય છે.

માત્રા—જવણુ ભાન્કર ચૂર્ણ પાથી અરઘો તોલો, સોભાગિ મુખરમ
એકથી બે ગોળા

લોહ IRON

સઘળી ધાતુઓમા સુવર્ણ અતિમૂલ્ય મનાય છે પણ તીક્ષ્ણ
લોહ, ગજવેલ આદિની બનાવેલી વસ્તુની જે કીંમત ઉપજે છે તેવી
સુવર્ણની કદિ ઉપજી શકશે નહિ એક રતલ ગજવેલના ખીસામા
ગખવાના ધડીઆળ બનાવવા માટેના જે બાલ બનાવવામા આવે છે
તેની કીંમત રૂ. ૧૦૦૦૦ દશ હજાર ઉપજે છે

૧ રકથી રાજ સુધી લોહુ સર્વના ઉપયોગની ચીજ છે
૨ લોહના અનેક યત્રો તેમ વિદ્યુતની હજારો શોધો લોહના પ્રતાપેજ
થઈ શકી છે

૩ શરીર—રચનામા પણ પરમાત્માએ લોહુ મુકેલું છે. શરીરનો આધાર
રક્તપર છે અને રક્તમા પણ લોહુ રહેલું છે

૪ માતાના દુધમા પણ પ્રભુએ લોહનો અણ મુકેલો છે

૫ લોહીમા લોહાનુ પ્રમાણુ વધારે હોવાથી રહેરા ઉપર અને શરીરકીર લાલી વધારે હોય છે અને ઓછુ હોય તો રહેરાશીકક્રોઅને નિસ્તેજ બની જાય છે.

૬ શરીરમા રક્તમા રહેલા લોહ અને લોહમાથી બનતા બીજા કારોને લીધેજ પ્રાણવાયુ (OXYGEN) ચૂસાય છે

૭ શરીરમા રહેલા લોહના પ્રમાણુને લીધેજ સાધાઓ મજબુત અને તાકાતવાળા બની રહે છે.

૮ આંતરડાના સ્નાયુઓના પરમાણુમા લોહની ખોટ પડે તો તે કામકરવા અશક્ત બની અતિસાર અને સગ્રહણી ઉત્પન્ન કરે છે.

૯ સાર એ છે કે લોહની ખોટ પડવાથી ઢીલા અને નિર્બળ પડેલા સ્નાયુઓના અણુઓની જગ્યાએ પુન ખોટપુરી પાડવામા આવે છે, જગ્યાએ રક્તવાહિનીઓના તંતુઓને ખુટતુ લોહ પુરુ પાડવામા આવે છે ત્યારે તેઓ સક્રિયાઇને પોતાની મૂળ હાલતમા આવવાથી તેમાં જરૂર જેટલુજ માઈ શકે છે. અને તેથી સોજ અને તે સાથેના જરૂર બંધ થાય છે.

લોહુ ત્રણ જુદા જુદા રૂપથી ઔષધમા વપરાય છે ૧ કાન્ત લોહ જેમાથી ભસ્મ બને છે ૨ લોહક્રીટ જેમાથી મકુર થાય છે તે અને ૩ લોહના જુદા જુદા કાર. ઔષધની અદર ખર લોહુ તેમજ ગંજવેલ વપરાય છે અને સાધારણ રીતે વૈદો ઘોડા છાપની ગંજવેલમાથી લોહભસ્મ બનાવે છે. ઘોડા છાપની ગંજવેલમાથી લોહભસ્મ બનાવવામા આવી હોય અગર ખરા લોહમાથી લોહભસ્મ બનાવવામા આવે તો પણ તેમના ગુણમા કાંઈ ફેર નથી તે બંનેના ગુણ એક સરખાજ છે. મકુર બનાવવાને માટે જેમ બને તેમ જુના કટોડા લેવા. ઓછામા ઓછા બે હજાર વરસ ઉપરાંતના કટોડા હોય તો સાર. એ ન મળવાથી કેટલાક સો વર્ષના કટોડા પણ વાપરે છે.

શોધન તથા મારણ - ઘોડા છાની ગળવેલ અમર ખરું લોહું લઈ તેના પાતળા પતરા કરવા અને તે પતરાને તપાવી સાત સાત વખત તેલમા, હાશમા, ગૌમૂત્રમા અને કળથીના ક્વાથમા બોળવાં. લોહના પતરાને તપાવી આ પદાર્થની અદર બોળતી વખતે તેઓ તદ્દન ઠરી જાય છે. તેલ, હાશ વિગેરે ચુસી શકાય તેટલો પ્રવાહી પદાર્થ ચુસી લે ત્યાં સુધી તેમને તે પ્રવાહીમા રહેવા દેવા. તપાવેલ પતરાને ઝમોળી તરત ઠાઠી લેવા નહિ કારણ કે તેથી તેઓ પૂરેપૂરા પ્રવાહી પદાર્થ ચુસી શક્તા નથી અને તેથી પૂરેપૂરા શુદ્ધ થતા નથી. ગૌમૂત્ર અને કળથીના ક્વાથમા બોળતી વખતે બહુ સંભાળ રાખવાની જરૂર નથી પણ તેલમા અને હાશમા બોળતી વખતે વૈદે સંભાળ રાખવી જોઈએ. હાશમા પતંગ બોળવાથી હાશ એકદમ ઉભરાય છે અને બધી હાશ ઢોળાઈ જાય છે માટે તેને પહોળા કામમા રાખવી અને જેમ જોઈએ તેમ હાશ લેવી. એક સામગ્રી બધી હાશની અંદર પતરા બોળવાથી તે બધી હાશ ઉડી પડે છે તેલની અદર પતરાં બોળતી વખતે તેમાથી એકદમ ધુમાડાના ગોટગોટા નીકળે છે. આ ધુમાડો નુકસાનકારક છે માટે વૈદે તે ધુમાડો લેવો નહિં. નુકસાનકારક થઈને તેમા કાંઈ ઝેરી અસર રહી નથી પણ તેની ઉંચ દુર્ગંધીને લીધે માથુ ચડી આવવા સંભવ રહે છે. વળી એક બે વખત પતરા બોળ્યા પછી તેલ પાકી જાય છે અને પછી તપેલ પતરાં તેમા બોળતી વખતે તેમાથી એકદમ ભડકો થાય છે અને બહુ તેલ એકદમ બળવા માડે છે. આમ થાય કે વૈદે એકદમ તે ઉપર બીજી વાસણ લાંબી દેવું. અદર પવન નહિં જવાથી ભડકો એકદમ ઠરી જશે. જો આ સંભાળ રાખવામા નથી આવતી તો વખતે છાપરાં સુધી ગળ પહોંચી જાય છે, માટે જ્યારે તે બળવા માડે કે તેની અંદર બીજી કંચું તેલ રેડી દેવું જોઈએ. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચારે ચીજમા બોળવાથી લોહ શુદ્ધ થાય છે. તે શુદ્ધ થએલ પતરાંને કાનસથી ધસી ઝીંચી

ભૂંડો કરવો. આ શુદ્ધ ભુકાના વજનથી તેમા ખારમા ભાગનો હોંગજો નાખવો ને પછી કુવારના રસમા એ પહોર મર્દન કરવું. ત્યાર બાદ શરાવ સપુટ કરી કપડમાટી લગાડી ગજપુટમા ડુકી દેવુ આવી રીતે સાત વખત કરવુ આઠમો પુટ દેતી વખતે હોંગજો ન નાખવો ને ફક્ત કુવારના રમથી ખલ કરી શરાવસપુટની અદર ગજપુટ આપવો પોતાની મેજે જ્યારે હકુ પડી જાય ત્યારે ખરલમા કાઢી ખૂમ ઘુટવુ, જે તૈયાર થાય તેનુ નામ લોહભસ્મ શુદ્ધ લોહભસ્મની નિશાની એ છે કે પાણીમા નાખવાથી તે તરે છે અને માથે ધડેનો ઘણો નાખીએ તો તેપણુ ખુડતો નથી જો લોહ ભસ્મ પાણીની અદર ખુડી જાય તો સમજવુ કે તેની અદરકાચુ લોહુ રહી ગયુ છે આ મારણુની રીત આ દેશની અદર સુપ્રસિદ્ધ છે અને આ દેશના વૈદો એજ રીતે લોહ ભસ્મ બનાવે છે કેટલાક વૈદોનો મત એમ પડે છે કે શુદ્ધ લોહના ભુકાની અદર હોંગજો ન નાખતા ફક્ત કુવારના રમની ભાવના દઇ શરાવસપુટ કરવાથી લોહ ભસ્મ તૈયાર થાય છે

બીજી રીત એવી છે કે પોલાદનુ ચૂર્ણ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે, ચાર તોલા, સુરોખાર ચારતોલા, અને આસન ચારતોલા લઇ તેને કુવારના રસમા એક દિવસ ખલ કરવુ પછી એરડાના પાનમા તે ગોળો મુકી તેને કપડમાટી કરી ગજપુટ આપવો અને પછી આપોઆપ ટાહુ થવાદેવુ પછી બહાર કાઢી જોવાથી સિદ્ધરના જેવો રંગ માલમ પડશે અને તે પાણી ઉપર તરે તો સારી ભસ્મ થઇ છે એમ સમજવુ

ત્રીજીરીત એવી છે કે દાડમના પાનનો રસ કાઢી તેમા લોહનુ ચૂર્ણ મેળવી સાત દિવસ તડકામા રાખવુ દરરોજ દાડમનો રસ નવો લેવો સાત દિવસ પછી તેનાજ રસમા ખલ કરી ગજપુટ આપવો, એવા બે ગજપુટ આપવાથી શુદ્ધ લોહ ભસ્મ પાણી ઉપર તરે એવી થશે.

ચોથી રીત એવી છે કે ગાયના દહીંમા લાદાનુ ચૂર્ણ નાખી
દહીં સુકાતા સુધી તેમનુ તેમ રાખી મુકવુ પછી ચૂર્ણ કાઢી લેવુ
અને તે ચૂર્ણને ત્રિકુળાના પ્રદામા ખસ કરી ગજપુટ આપવો એવા
બે ગજપુટ આપવાથી પાણી ઉપર તરે તેવી ભસ્મ થશે

બનાવટ.—૧ મડુર, ૨ લોહભસ્મ, ૩ મડુરવટિ, ૪ આમ્લ-
કાદિ લોહ, ૫ ગુડમડુર, ૬ લોહાસવ, ૭ પ્રદ્યારિ પોહ, ૮ ક્ષેદ્ર

૧. મડુર—જોદાના જુનામા જુના કાટોડા લઈ તેને ખુબ
તપાવી સાત વખત ગામૂતમા ઓળવાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે શુદ્ધ
લોહકાટના ખારીક ચૂર્ણને ત્રિકુળાના ક્વાથમા ખસ કરી શરાવસપુટ
દેવાથી શુદ્ધ મડુર થાય છે શુદ્ધ મડુર પણ લોહભસ્મની માફક
વપરાય છે

૨. લોહભસ્મ:—બનાવટો ઉપર અપાઇ ગઇ છે

૩. મડુર વટિ—શુદ્ધ મડુર એક ભાગ, ગળો સત્ત એક
ભાગ, અને દિગાળક બે ભાગ એ પ્રમાણે મેળવી તેની વાત વાતની
ગોળી કરવી

૪ આમ્લકાદિ લોહ—આમળા ને લીંડો પીપર મન્ને અકેક
ભાગ, માકર બે ભાગ, લોહ ચાર ભાગ, એ ચારે ચીજને બરાબર
મેળવવી.

૫. ગુડમડુર—ગોળ, આમળા ને હીમજ એ દરેક અકેક
ભાગ અને શુદ્ધ મડુર ત્રણ ભાગ, એને ઘી અને મધની સાથે
મેળવી રાખવા.

૬. લોહાસવ:—શુદ્ધ લોહનો ઝેર, (ભસ્મ) ત્રિકુળાનુ ચૂર્ણ,
લીંડો પીપર, મરી, અજમો, વાવડીંગ, અને ચિત્રક એ દરેક બત્રીસ
તોલા લઈ તેનું ખારીક ચૂર્ણ કરી તેને પાચસો બાર તોલા મધ,
આઠસા તોલા ગોળ, અને ૪૦૯૬ તોલા પણીમા નાખી રાખી મુકવું

અને તે ઠામની મુખમુદ્રા એક માસ સુધી અંધ રાખવી. આથી ઉત્તમ પ્રકારનું લોહાસવ તૈયાર થાય છે

૭. પ્રદરારિ લોહ —કડાછાલ ચારસો તોલા લઈ તેની અંદર ૪૦૯૬ તોલા પાણી નાખવું અને ઉકાળતા જ્યારે થોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે તે પાણીને ગળી લેવું અને ફરી તાપપર મૂકીને પાછું ધાડું કરવું અને તેમા નીચે પ્રમાણે વીજો નાખવી —મોચરસ, મજીઠ, કાળી પાટ, બીલા, મોચ, અનિવિપની કળી, અબ્બક બરમ અને લેહ બરમ એ દરેક આઠ આઠ તોલા જે તૈયાર થાય તે પ્રદરારિ લોહ

૮. કલેફ —તોલાનો ભૂકો જે તોલા, કેરીની ગોટલી પાચ તોલા, હગડા જે તોલા આમળા જે તોલા, બહેડા એક તોથો એ બધા એસડને એકઠા પાણીની અદર ધુટી એક ગત સુધી લોઢાના ઠામની અદર રાખી મૂકવા

ગુચ્છ —ગુચ્છબોધક અને પૌષ્ટિક

ઉપયોગ —તેનું લોહીને સુધારે છે અને તેના લાઘવ રક્ત કણનો વચારા કરે છે લોહીની અદર આવ્યા રક્તકણો હમેશા રહેલા છે જ્યારે નિયાત રમાગુથી આ મિદુઓ એવજ થાય છે ત્યારે શરીર પીળું અને નુકસાન જે છે અને તે દરમિયાન પાડુગેગ કહે છે લોખંડની દવા લેવાથી એકા થતી ગએના રક્તમિદુઓ વધે છે અને આપણે જોઈએ છીએ કે યેડા દિવસમા ગજવેલ જ્યારે મનુરનુ સેવન કરવાથી દિકાશ મટે છે દરદી જાતયોગ થાય છે તેના હોઠની અદરનો ભાગ અને પાપણના અદરના ભાગ દિકાશ છોડી રક્તતા ધારણ કરે છે, દરદીમા કૈવત અને ગતિ વધેના દેખાય છે અને તેથી નયનામ દૂર થાય છે સ્નાયુ તથા મેજમ પિડનું મનુરનુ ચોખ્ખું લોહી આવવાથી મજામુન થાય છે અને તેમની શિથિલતા જતી રહે છે તે ઉત્તમ પૌષ્ટિક દવા છે અને જ્યાં જ્યાં પુષ્ટિની સાથે રક્તદોષ સુધારવાની

જરૂર હોય ત્યા ત્યા લોહ અપાય છે બેહદ નબળાઈ થઈ ગએલ તમામ દરદની અદર બોદુ પ્રસરત છે. તમામ પૌષ્ટિક દવાઓમા લોદુ સૌથી ઉત્તમ તેમજ સોજી દવા છે. તેથી તે સાધારણ નબળાઈ, પાડુ, શુર્ણજ્વર, ક્ષય, યકૃતોદર, પ્લીહોદર, સોમરોગ, વાતરોગ, ત્વકરોગ, વિગેરેમા ધાતુ ઉપયોગી છે જેમ માદા માણસને તે માફક આવે છે તેમ તદુરસ્ત માણસોને પણ લોખડની દવા લેવાથી સારો ફાયદો થાય છે, જેમ શુર્ણ રોગ તેમ લોડુને ઉપયોગ વધારે ફાયદો કરે છે તીક્ષ્ણ રોગમા લોખડ આપવું યોગ્ય નથી તેથી ઉત્તરો તાવ વધારે આવે છે શુર્ણ રોગની અદર શરીર હમેશા ધસાઈ જાય છે, લોહી ઓછું અને ફિક્કું થઈ જાય છે અને શરીર અત્યંત ક્ષીણ જણાય છે, આવા દરદીને ગજરેવનો ઉપયોગ ઇશ્વરી બક્ષીસ તુલ્ય છે

ધણા દિવસનો વિષમ જ્વર ઉતરી ગયા પછી તથા શુર્ણજ્વર આવનો હોય ત્યારે તેમજ તે ઉતર્યા પછી કેટલાકને યકૃત અને બડેલ વધેલા રહે છે ત્યારે લોહાશ્વ અગર મહુરવટિ આપવાથી તાવ જતો રહે છે અને યકૃત તથા પ્લીહની વૃદ્ધિ હલકી પડે છે સતત, એકાદિક (એક દિવસનો) દ્રાક્ષિક, આદિક અને ચાતુર્થિક વિગેરે વિષમજ્વર પછી હમેશા બડેલ વેગીજ દેખાય છે અને કેટલીક વખત જમણી બાજુના યકૃત પણ વધે છે માટે આવા વિષમજ્વર મટ્યા પછી થોડા ધણા દિવસ સુધી થોડનો ઉપયોગ કરવો જરૂરનો કહેવું છે “રોહીતક લોહ” નામની બાવુટ છે તે ખામ આની ઉંદર વૃદ્ધિ ઉપર લાયક પડે છે. રક્ત ગેયડો ખામ યકૃતના રોગ ઉપર બહુ સારો છે અને તે અપયવોના કેટલાક ગુણને તે દૂર કરે છે તથા ત્યા જમાવ થએલા લોહીને તોડે છે અને રક્તકણ વધારી આખી આખા શરીરને પુષ્ટિ આપે છે આવા દરદીના હાથ પગના માસના થોચા પોચા પડી ગએલ તથા લડખડના દેખાય છે જે લોહના યોગ્ય સેવનથી દૂર અને મજબુત થાય છે તેમજ દર્દીનું શરીર ફેરવેલ જેવું હોય તો તે પણ સાર

થાય છે હલીમક, કમળા ત્રિગેરેમા લોહ અપાય છે, પિત્તનો આવ કરનાર અને સારક દવાનો ઉપયોગ પહેલ વહેલો કરવો પછી આ દરદમા લોહ આપવું ઘટે છે.

અર્શ, સગ્રહણી, અતિસાર, રક્તાતિસાર તથા રક્તપિત્ત ત્રિગેરે દરદોમા દેખીતો લોહીનો ક્ષય થાય છે બેહદ લોહી જવાથી શરીર મા એકદમ ફિકાશ અને નિસ્તેજપણુ આવે છે, જઠરાગ્નિ મદ થઇ જાય છે અને શરીર કમકૌવત થવાથી હાથે પગે સોજા ચડે છે તેમજ આખે પણ થેથર જેવું જણાય છે આ ઠેકાણે દગ્ગને અટકાવવાના યોગ્ય ઉપાયની સાથે લોહભસ્મ તેમજ દીપન અને પાચન દવાઓ વાપરવી જોઈએ આમ કરવાથી થોડા દિવસમા આપણે દરદીને સુધરેના દેખીએ છીએ. આ દરેક દરદની અદર સાધારણ રીતે પિત્તનો પ્રકોપ હોય છે, આમલક્યાદિ લોહ રક્તપિત્તમા ધણુ ઉપયોગી છે બડખામા લોહી પડે ત્યારે આ દવા ધણુ સાર કામ કરે છે ઉરક્ષન અને તબોળીયા ખેનની અદર લોહ અચુક અપાય છે અર્શ સિવાયના તમામ દરદમા લોહી પડતું હોય તેવા દરદની અદર લોહની સાથે અરીણુ મેળવણુ થઇ શકે છે આકડાના રવજડા, અરીણુ અને લોહ ભસ્મ સમભાગે મેળવી અરધા વાલની માત્રા સાનોપલાદિ ચૂર્ણમા અગર ધીની અદર આ રવાથી લોહીના બડખા પડતા અટકે છે. રક્ત-મૂત્રતા અગર પેશાબમા લાહોનો ભાગ જે જાય છે તેમા પણ લોહ કાયરો કરે છે રક્ત પડતું હોય તેવા રોગની અદર લોહની ખીજ ખનાવટો કરતા આમલક્યાદિ લોહ વધારે ઉપયોગી છે.

૫૬મા (Consumption) ગમે તે જાતને હોય પણ લોહ આપવું ઉચિત છે. તે દવાથી તેનો ડર્બુજનર અટકે છે, લુખ લાગે છે અને શરીરમા કૌવત આવે છે. જે બડખામા લોહી પડતું હોય તો તે પણ અટકે છે. અને શરીરમા રકુરતી વધારે જણાય છે. લોહની દવા સાથે ખીજ પાચન દીપન દવા પણ અપાય છે ને ધણુ

દિવસ સુધી લોહનો ક્રમ જારી રાખવો પડે છે લોહ સાથે સોનું, અબ્રક વિગેરે બીજી પૌષ્ટિક ચીજો મેળવવાથી તેની અસરમા વધારો થાય છે, આવા યોગથી યક્ષ્માની અદરનુ શરીર ગળવુ અટકે છે યક્ષ્મા મિવાય બીજા ગમે તે કારણથી જીર્ણીકર આવતો હોય ત્યારે પણ લોહમય કાયદો કરે છે ધાતુક્ષય, મજ્જા ક્ષય, વિગેરે ગમે તે ભાગમા ક્ષયની અસર પહોંચી હોય તો પણ લોહ સાધ કરે છે, બીજી ધાતુઓની પેઠે લોહની પણ પર્પટી થાય છે ને તે ક્ષયમા ધણી સારી છે

મગજ વ્યાધિમા લોહ અપાય છે અપસ્માર, મગજની નબળાઈ, જુદી જુદી જાતના જીર્ણ વ્યાધિ તેમજ નબળાઈને લીધે મગજની અદર ચક્રી આવરી વખતો વખત આમે અધારા આવી જવા તથા માથાના દુખાવા વિગેરેમા લોહ અપાય છે નબળા અને નાજુક માણુગોના મગજમા લોહી ઓછુ હોય છે અગર મગજ ખાલી પડી ગયુ હોય છે આવા દરદીને પ્રથમે જામ થાય છે તે પોતે અગર તેના હાથમાની કામપણુ ચીજ સશયથી પડી જાય છે. આવા દરદીને અધૂર લોહ અર્થુ જોડે કમરમા દુખાવો, પગની કળતર પક્ષધાત, અર્ધાગવાયુ, ગૃધ્રસી તથા સાધાની નબળાઈ વિગેરેમા લોહ પ્રશસ્ત છે હૃદયગ અને મૂત્રપિડના વ્યાધિમા લોહ બહુ અપાય છે, હૃદયગની અદર લોહને કુકુભજ્જની છલના કાચની સાથે મેળવવામા આવે છે મૂત્રપિડના વ્યાધિમા તેમજ હૃદયગની અદર ધણુ કરીને શોધ હોય છે, દરદીના શરીરમા મિત્રકુલ તાકાત રહેતી નથી, મહેનત કરવાને માટે તેનુ વનજુ થતુ નથી અને દરદી હમેશા દેકરેલ લાગે છે આમાના ધણાં ખરા ચિન્હો લોહથી દર્શાય છે.

સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ કર્મ અવધનોના રાગમા લોહ અકસીર ઉપાય છે. જ્યારે અત્યલ નિષ્પલાલસથી અગર હાથ રસથી નપુસકપણુ આવે છે, પીર્યોનો ક્ષય જાઝ બનેલો હોય છે અને

તે અવયવની શક્તિ ઘણી નબળી પડી ગએલી હોય છે ત્યારે
 અહ્યર્થવ્રતની સાથે લોહનો ઉપયોગ સર્વોત્તમ છે વીર્યસ્ત્રાવ ઘણા
 દિવસ સુધી લોહ લેવાથી અટકે છે લોહ પર્પટી જે બીજી સાધારણ
 પર્પટીઓની માફક બનાવવામાં આવે છે તે અને પચામૃત પર્પટી
 આ દરદને માટે બહુ કરીને વપરાય છે વીર્યસ્ત્રાવ અને અત્યંત રતિ-
 વિલાસ એ ક્ષીણતાના મુખ્ય કારણો છે તેથી કમરમાં દુખાવો થાય
 છે પગમાં તુટ થાય છે અને દરદીના શરીરનું ધીરે ધીરે શોષણ
 થતું જાય છે લોહ આ બધું નુકશાન અટકાવવા સમર્થ છે, નાબૂક
 બાધાની સ્ત્રીઓને સાધારણ રીતે પ્રદરનો રોગ થાય છે, જે મહુરતુ
 સેવન કરવાથી દબાય છે આરી સ્ત્રીના હોઠ બહુ ઘા કાળા રહે છે,
 મહેનત કરવાથી નામ ચડી આવે છે કાતુ અનિયમિત રીતે દેખાય
 છે અગર તે ઘોડુ આવે છે યા તો તેમાં પીડા થાય છે તેમ જ નમ-
 બાધને લીધે કેટલીક વખતે તદન બધું થઈ જાય છે આ બધા દરદો
 લોહના સેવનથી મમાય છે પ્રદરાદિ લોહની બનાવટ સ્ત્રીઓના પ્રદર
 રોગની અદ્ય ખસૂમ કરીને ઉપયોગી છે સ્ત્રીઓને જનનેદ્રિય મારફત
 જ્વેન અગર રક્ત પાણી અગર ગમે તે પડતું હોય ત્યારે લોહ ઉપ-
 યોગી છે કેટલીક વખત સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયમાંથી ઉત્તુ કાઢાવતું પાણી
 નીકળે છે અને તે ઘણાજ લાંબા વખત સુધી ટકે છે તથા તેમને
 કટિશૂળ તથા માથાનું દુખતું બહુ પીડે છે આ બધા દરદો શરીરમાં
 કૌંચત આવવાથી દૂર થાય છે, જેને માટે લોહની યોજના કર્યા વિના
 છુટકો નથી નબળાઇના ચિન્હ તરીકે બાળકને તેમજ મોટા માણસોને બહુ
 મુશ્કેલી જણાય છે ને તેટલા માટે લોહનું સેવન કરવાનું કહેવામાં આવે છે
 મધુપ્રમેહ અને પેશાબમાં બ્યારે સાદર પડતી હોય ત્યારે લોહ અપાય છે.
 જુદી જુદી જાતના ત્વક્કોષની અદર લોહી સુધારવાની અવશ્ય જરૂર
 છે. માતા, ઓગી તેમજ બીજા કેટલી જાતના ઓખા પછી શરીરનું
 લોહી બગડી ગએલું હોય છે. શરીરની અદર જુદા જુદા ગુમડાં

કુટી આવે છે તેમજ વિચરિયા કુષ્ઠ,ખરજ વિગેરે દરદોની અદર લોહી સુધારવાની અને પુષ્ટિ વધારવાની અવસ્ય જરૂર છે વિદ્રધિ, ગલગડ અપચી, ગડમાળ વિગેરે દરદોમા લોહી સુધારવા સારુ કાચનાર ગુમળ સાયે લોહ યા મડુરની કોષ પણ ખનાવટ લેવામા આવે છે લોહી સુધારવાને માટે લોહ વગર ખીજો એકે સારો ઉપાય નથી જીર્ણપ્રમેહ અને છાતીના ઘડકામા લોખડથી સાર થાય છે. લોખડ કેશ રગવાને માટે અતિ ઉપયોગી છે જુદી જુદી જાતના ક્ષેદ્ર જે આવે છે તેમાના ઘણા ખરામા લોહ રહેલુ છે જે ક્ષેદ્રની ખનાવટ ઉપર આપેલ છે તે ક્ષેદ્ર પાણીમા વાટી લગાડવાથી સફેદ વાળ કાઠા બને છે.

લોહલસરમનાં અનુપાનો -એક અથવા બે ગુળભાર, પ્રમાણે

- (૧) શૂન ઉપર હોંગ તથા ધીમા મેળવી આપવી
- (૨) જીર્ણજ્વર ઉપર મધ અને લોંડી પીપર સાયે આપવી
- (૩) વાયુ ઉપર લસણ અને ધીમા આપવી
- (૪) શ્વાસ ઉપર સુક, મરી, લોંડી પીપર અને મધમા આપવી.
- (૫) ઠંડાઈ ઉપર મરી અને ખાવાના પાનમા આપવી
- (૬) પ્રમેહ ઉપર ત્રિફળા અને ખડી સાકરમા આપવી.
- (૭) ત્રિદોષ ઉપર આદનો રસ અને મધમા આપવી
- (૮) વાતજ્વર ઉપર ધીમા આપવી.
- (૯) પિત્તજ્વર ઉપર મધમા આપવી.
- (૧૦) કફ પિત્ત ઉપર આદનો રસમા આપવી.
- (૧૧) એસી પ્રકારના વાયુ ઉપર તગોડેના રસમા આપવી.
- (૧૨) વાત ઉપર સુકમા આપવી.
- (૧૩) પિત્ત ઉપર સાકરમા આપવી.
- (૧૪) કફ ઉપર મધ અને લોંડી પીપરમા આપવી.
- (૧૫) સધિરોગ ઉપર તજ, એલચી અને તમાલપત્રમા આપવી.

- (૧૬) પ્રમેહ અને વલીપલિત ઉપર ત્રિકળામા આપવી
 (૧૭) ગ્લતપિત્ત ઉપર ખડી સાકરમા આપવી
 (૧૮) બળવૃદ્ધિ ઉપર સાટોડી અને ગાયના દુધમા આપવી
 (૧૯) પાડુરોગ ઉપર સાટોડીના રસમા આપવી
 (૨૦) વીસ પ્રમેહ ઉપર હળદર, લીંડી પીપર અને મધમા આપવી.
 (૨૧) મુત્રકૃમ્મ ઉપર શિલાજીતમા આપવી
 (૨૨) પચકાસ ઉપર અરકુસી, લીંડી પીપર, દ્રાક્ષ અને મધમા આપવી.
 (૨૩) અગ્નિમાઘ ઉપર તામુત્ર [પાન] મા આપવી.
 (૨૪) સર્વ રોગ ઉપર ત્રિકળા અને મધમા આપવી.

અશુદ્ધ લોહ ખાવાથી થએલ દોષનું નિવારણ—એળચીના ચૂર્ણને મધ અને ખાડ સાથે સેવન કરવાથી અથવા નસોતર અને સિંધવનું ચૂર્ણ ગરમ પાણી માથે સેવવાથી અથવા મધ કે સાકર સાથે સફેદ ધરોના રસનું સેવન કરવાથી અશુદ્ધ લોહીથી ઉત્પન્ન થએલ દોષ નાશ પામે છે

અગમા લોહીથી વિકાર થયો હોય તો અગથીઆના રસમા વાવ ડોંગ વાડી અગથીઆનાજ રસમા આપવા અને ઘણીવાર સુધી તડકામા બેસવું એટલે દોષ નાશ થશે. અબ્રક્મરમ વાવડોંગના ચૂર્ણ સાથે વાવડોંગનાજ રસમા લેવાથી લોહથી ઉત્પન્ન થએલ શુળનો જલ્દીથી નાશ કરે છે લોહવિકારથી કૃમિ ઉત્પન્ન થયા હોય તો ગરમાળાનો ગોળ લેવો, રેત થરા માટે કે દુધ પીવું અને આપધ બંધ કરવું.

માત્રા:—લોહભસ્મ ૧ રતીથી ૧ વાલ, મકુર ૧ થી ૨ વાલ, મકુવટિ ૨ થી ૪ વાલ, લોહાસવ ૪ તોલા, પ્રહરારિ લોહ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો. ગૂડમકુ ૦૧૧ તોલાભાર, આમલક્યાદિ લોહ ૧ થી ૨ વાલ.

લોખંડ લેતી વખતે રાખવી જોઈતી સાવચેતી - લોહની દવા લેતી વખતે ઝાડો કમજ થાય છે અને તે કાળા રંગનો ઉતરે છે જ્યારે એ ઝાડો ધણું કાળો ઉતરે ત્યારે થોડા દિવસને માટે લોહ બંધ ગણવું જ્યા સુધી લોહનું સેવન કરવું હોય ત્યા સુધી ખાટી ચીજ ખાવી નહિ તેમજ મીઠાનો ઉપયોગ બધ રાખવો ખીજ પૌષ્ટિક પ્રયોગની પેઠે લોહભરમ પણ ૧૫-૨૦ દિવસ સુધી આપવી અને પાછી બંધ રાખવી અને પાછી શરૂ કરી તીક્ષ્ણ વરમની અદર તેમજ જે શરીરે હુષ્ટ પુષ્ટ હોય તેવા દરદીને લોખંડ આપવું નહિ

શિલાજીત

વર્ણન - ગ્રીષ્મકાળમા પર્વત ઉપર મોટી મોટી શિલાઓ હોય છે તે તાપ વડે ઘણી તપી જાય છે ત્યારે તેમાથી રસ ઝરી એકઠો થાય છે તેને શિલાજીત કહે છે શિલાજીત બે પ્રકારનું છે એક પર્વતોત્પન્ન તથા બીજું ખારી ભૂમિમા માટી અને પાણીના સયોગથી થાય છે તે શિલાજીતને માટે લોકોમા તરેહવાર ગપ ચાલે છે. પન્નખી લોકો તે આ પ્રદેશમા લાવે છે. તેને વિષે એવું કહેવામા આવે છે કે તે એક જાતની રાત્રી ચીકણી માટી છે. કેટલાકોનો એવો મત છે કે પર્વત ઉપર પડેલી શિલાઓનો તે રસ છે ખરો શિલાજીત કવચિતજ મળી આવે છે સાધારણ રીતે બજારમા આપણે કૃત્રિમ શિલાજીત જોઈએ છીએ શિલાજીતની પરીક્ષા માટે એમ કહેવામા આવ્યું છે કે જો શિલાજીત ખરો હોય તો તે ઘેરા લાલ રંગનો હોય છે અને તેની અંદર જરા કાળા રંગની ઝાઈ પડતી જણાય છે. તેને દેવતા ઉપર સુકવાથી ધુમાડો નીકળતો નથી અને તેની સુગંધી ગૌમૂત્રના જેવી છે. પાણીમા નાખવાથી તેની શેડો કુટે છે.

શિલાજીતની શુદ્ધિ—શિલાજીતને ગાયના દુધમાં, ત્રિફળાના કાઢમાં તથા ભાંગરાના રસમાં ખુબ મર્દન કરવું અને તેને અકેક દિવસ સુકવવું, તૈયાર થાય તે શુદ્ધ શિલાજીત. શિલાજીતને શુદ્ધ કરવાની બીજી રીત એવી છે કે શિલાજીતને ઠંડા પાણીથી ઘોતું ત્યાર બાદ લોઢાના કામમાં તે ખુડે એટલું ગરમ પાણી નાખવું અને શિલાજીતને હાથે વતી આ ઉના પાણીમાં ખૂબ ચોળવું પછી તે કામને તડકે મૂકી દેવું આથી પાણીમાંથી શીણ વળી તર પાણી ઉપર જામી રહેશે તર ઉતારી લેવી ને જ્યાં સુધી આવી તર ઉપર આવ્યા કરે ત્યાં સુધી તે કામ તડકામાં રાખવું અને તર કાઢતા જવું અને તેની અદર ગરમ પાણી નાખતા જવું એકદમ વધારે પાણી ન નાખવું કારણ કે તેમ કરવાથી શીણ ઉપર ચડતા નથી ને શિલાજીત હાથ આવતો નથી શુદ્ધ શિલાજીતનો ભાગ પાણીમાં તરની પેડે ઉપર તરી આવે છે નીચે જે રંગડો રહે છે તેમાં ધુળ અને માટીનો ભાગ રહી જાય છે રંગડો ફેંકી આવવો શિલાજીતની જે તર એકલી થઈ હોય તેને તડકે સુકવવી. આવી રીતે શુદ્ધ થએલ શિલાજીતને ત્રિફળાની, ભાંગરાની અને ગૌમૂત્રની ભાવના દેવી

બનાવટ:-૧. યોગગજ ૨ ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા

શિલાજીત મુળથીજ મૂત્રરોગને માટે પ્રસિદ્ધ છે. તે પેશાબની બળતરા શાત કરે છે તથા તેની વૃદ્ધિ કરે છે. ઉનવા, તણુખીઓ, પ્રમેહ, મૂત્રકૃચ્છ, અશ્મરી તથા બીજા કેટલાક દરદોમાં મૂત્રની વૃદ્ધિ કરી રોગને શાત કરવો હોય ત્યારે શિલાજીત અપાય છે. ચંદ્રપ્રભા ગુટિકા મૂત્રરોગને માટે બહુ સારી છે તેમજ ગરમ પ્રકૃતિને લીધે થએલા પિત્ત પ્રકોપને ને શમાવે છે પ્રમેહ તથા ગરમીની અસરને લીધે જ્યારે લોહી બગડેલું હોય છે ત્યારે લોહી સુધા તો માટે ઘણા વખત સુધી ચંદ્રપ્રભાની યોજના કરવામાં આવે છે કેટલીક વખત ચંદ્રપ્રભાની સાથે બંગ વિગેરે ધાતુઓ અપાય છે ગરમીને લીધે શરી-

રમા જે કાઠ કોડના, ગુમડા વિગેરે થયા હોય તેને ચદ્રપ્રભા સુધારે છે જે ઝીણી ઝીણી રસી અને આવ પુરૂષની જનનેન્દ્રિયમાથી નીકળે છે તે શિલાજીત એકલાના અગર ચદ્રપ્રભાના સેવનથી દુર થાય છે શીત, પિત્ત, ઉર્દા, કુષ્ઠ, સિંધ (ચિત્રી) વાનરકન વિગેરે તમામ ત્વક દોષની અદર ચદ્રપ્રભા ફાયદો કરે છે ત્વચાના જીર્ણ વ્યાધિની અદર શરીરનું શોધન કરવાની જરૂર છે અને મૂત્રવ ઉપચાર શોધન વિધિની અદર આની જાય છે તેથી ચદ્રપ્રભા જીર્ણ ત્વકદોષમા સારી પેઠે ઉપ-યોગી થઈ પડે છે વીર્ય આવ, કમ કૌવતી, કટિશુળ, શરીરમા નખ-ખામ રહેવી, નપુસકત્વ વિગેરે દરદમા કૌવતને અને મરદાઇને માટે લોકો દૂધની સાથે શિલાજીત પીએ છે તેથી તમામ જાતના શુક્રદોષ દૂખાય છે તે વૃષ્ય અને ધાતુને એતવનારી દવા ગણાય છે શિલાજીતની પૌષ્ટિક અમરનો લોકોમા ધણો મોહ છે અને તેટલા માટે ધણા લોકો તે લઇને પોતાના વરમા રાખે છે અને પ્રસંગે તેનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રદર તથા ઋતુ દોષને તે સુધારે છે તથા સ્ત્રીના દૂષિત થએલ ગર્ભા-ગયનુ શિલાજીત શોધન કરે છે શિલાજીત પુષ્ટિને માટે સ્ત્રીના કરતા પુરુષને વધારે યોગ્ય છે તેથી જઠરાગ્નિ પ્રગળ થાય છે શિલાજીત હિંદરમ, ક્ષય અને શ્વાસના રોગમા પણ બહુ વપરાય છે તે મગજને કૌશલ આપે છે અને જૂદી જૂદી જાતના વાત રોગ ઉપર અપાય છે. યોગરાજ એ કૌવતને માટે તથા શોધક દવા તરીકે ઉપયોગમા આવે છે યોગરાજ અને યોગરાજ ગુગળ એ બન્નેની બનાવટ તદ્દન જુદી છે યોગરાજ ગુગળની બનાવટ ગુગળના પ્રકરણમા બતાવવામા આવી

૪ યોગરાજ ગુગળ -ચિત્રકમુળ પીપળીમુળ,અજમો, વરીઆળી. વાવડીંગ, જીરૂ, દેવદાર, ચવક, એળચી, મિવાલૂણ, રાસના, કુર્લોજન, ગોખરૂં, ધાણા, હરડા, બેડા, આમળા, નાગરમોથ, સુક, મરી, પીપર, વાળો, જવખાર, તજ, તમાલપત્ર અને તાલીસપત્ર એ સર્વ ચીજો સમ ભાગે લઈ તે બધી દવાઓ બરાબર ગુગળ નાખી તેની અદર ધી

છે યોગરાજ લેવાથી જ્વર દૂર થાય છે અર્શ અને મૂત્ર વ્યાધિમાં તે બહુધા અપાય છે ચદ્રપ્રભાની બનાવટ તેની અદરની ચીજો ઉપરથી વધારે કરીને પિત્ત શામક છે તેથી શુભ્ર જ્વરની અદર થએલા હલીમક, કમળા વિગેરે દરદોમાં તે અપાય છે, જેથી પિત્તનો આગ વધે છે અને શરીર, આખ તથા હોડની પી ૧૫ કમળી થાય છે શિલાજીતને તેની પૌષ્ટિક અસરને માટે શુભ્ર જ્વરની અદર લોડની સાથે આપવું યોગ્ય છે.

શિલાજીતના અનુપાનો - શુદ્ધ શિલાજીત ૧ થી ૨ રતીમાર આપવો

(૧) મૂત્રકૃચ્છ, મૂત્રાવરોધ, પ્રમેહ અને ક્ષય ઉપર શિલાજીત એળચી અને લીંડો પીપરમાં એક મામ ભજાય કરાવવું

(૨) મૂત્રકૃચ્છ ઉપર શિલાજીત એક ચણેડી ભાર ચાર નોકા ઠડા પાણીમાં ઓગાળી તેમાં નેટનુંજ ગાયનું દુધ, અને માકર નાખી આપવું અથવા શિલાજીત, લાકડા પાપાણુ ભેદ, લીંડો પીપર અને એળચી દાણાનું ચૂર્ણ પાણી સાથે અથવા ચોખાના ઘોવગમણ સાથે ફિવા ગોળ સાથે ખાવા આપવું એટલે મૂત્રકૃચ્છથી પીડાતા માનવને જરૂર આરામ થશે

(૩) કુભ કમળા ઉપર શિલાજીત ગૌમત્રમાં પાવું

(૪) મૂત્રાધાત વિગેરે મત્રરોગ ઉપર શુદ્ધ શિલાજીત, સાકર અને કપૂર એકત્ર કરી ખાવા આપવું

(૫) અસ્મરી (પથરી) અને અસ્મરી યુક્ત મત્રકૃચ્છ ઉપર શિલાજીત મધમાં આપવું

નાખી ખુબ હલાવવું અને એક દિવસ રાખી મુકવું જે તૈયાર થાય તે યોગરાજ ગુગળ અસ્થિરોગ, ગળગડ વિદ્રવિ, અપચી, દુષ્ટવૃક્ષ, ભગદર, નાસુર તેમજ બરડાની કમાનના રોગની અદર યોગરાજ ગુગળ સરસ છે. માત્રા ૦૧ તોલો, અનુપાન ગોળી મધમાં આપવી

(૬) પ્રમેદ અને પ્રદર ઉપર શિતાબ્રત મધમા અથવા દૂધ સાકરમા આપવું

માતા - ગુદ શિતાબ્રત એકથી બે રતી, યોગરાજ બે આનાથી પાવના ભાગ, ચંદ્રપ્રમા બે વાન

શંખ CONCH SHELL

વર્ણન - શંખની ઉત્પત્તિ સમુદ્રમા થાય છે વામાવર્ત અને દક્ષિણાવર્ત એમ બે જાતના શંખમા દક્ષિણાવર્ત શંખ સારો ગણાય છે, શંખભસ્મ : પણ એક જાતનો ચુનો છે જેમ ઘોળી કાકરીમાથો થાય છે તેમ શંખને જાળવાથી પણ ચુનો થાય છે માટે શંખ ભસ્મના મથાળા નીચે ચુના વિશે પણ હકીકત સમજવી ઔષધ તરીકે કળી ચુનો વપરાય છે મકનાઇ પાપાણુને ભઠ્ઠીમા નાખી પકવવાથી કળી ચુનો તૈયાર થાય છે તેમજ શંખ, કોડી તથા બીજી જાતની છીપો જાળવાથી પણ ચુનો તૈયાર થાય છે જે ચીજનો ચુનો કરવામા આવ્યો હોય તે ચીજ પ્રમાણે સસ્કૃતમા શંખભસ્મ, કપદિકે ભસ્મ. શુક્રિત ભસ્મ અને શંખુ ભસ્મ વિગેરે નામો આપેલા છે

શોધન તથા મારણ - શંખને લીંબુના ગસની અદર દોલા-યત્રથી બે ચાર કલાક રાખવાથી શુદ્ધ થાય છે પછી તેને મૂસમા નાખી તેનું મેદુ બંધ કરી બાળી રાખી મૂકવો, અથવા શુદ્ધ થએલા શંખના કકડ કોનસાના દેવતામા લાવ થાય ત્યાં સુધી તપાવી લીંબુના રમમા ઝમોળા તથા બારીક ખલ કરી રાખવા.

બનાવટ - ૧ શંખ ભસ્મ ૨. અગ્નિ કુમાર રમ ૩ શંખવટિ ૪ ચક્રોદ્યારતિ ૫ કળી ચુનાનું પાણી

૧ શંખભસ્મ - આની બનાવટ ઉપર અષાઠ ગણ છે,

૨ અગ્નિકુમાર રસ - શુદ્ધ ટકણ, શુદ્ધ પારો અને શુદ્ધ ગધક એ ત્રણે અકેક ભાગ, શુદ્ધ વછનાગ, કોડી ભસ્મ તથા શંખ-ભસ્મ એ ત્રણે ત્રણ ભાગ અને મરી આઠ ભાગ-એ સઘળાને લોંચુના રસમાં ૧૨ કલાક સુધી ખસ કરી તેની ગોળી વાસ વાસની વાળવી

૩. શંખવટિ - આમલીની છાલની રાખ ૪ તોલા અને પચ્ચ લવણ ચાર તોલા મેળવી ખરલની અદર લોંચુના રસમાં ભોંજવી ગખવા પછી ૪ તોલા શંખના કડકા લઈ હાથે ઝીણો બુકો થાય ત્યાં સુધી અગ્નિમાં તપાવી આગલા લોંચુના રસમાં નાખી તે મરે ચીમતુ મર્દન કરી તેમાં હોંગ, મરી, સુક અને પીપર એ દરેક અકેક તોલો નાખી તેમાં શુદ્ધ ગધક, શુદ્ધ વછનાગ તથા શુદ્ધ પારો દરેક પાપા તોલો નાખવા અને એ બધાને સાથે મેળવવા ત્યાર પાછ ખરલમાં નાખી તેનું ખુબ મર્દન કરતું પછી તેની ખોરના ઠળીઆ જેવડી ગોળીઓ કરવી

૪ ચદ્રોદય વર્તિ - શંખનાભી, બેહુડાનો ગર હરડા, મન શીલ, પીપર, મરી, કડ તથા વજ એ સઘળાને સમ ભાગે લઈ તેને બકરાના દુધમાં બારીક વાટી તેની જવના જેવડી જડાઈની લામી વાટ કરવી.

૫ કળીચુનાનું પાણી - એક ભાગ કળીચુનો અને એકસો સાઠ ભાગ સાદું પાણી કળીચુનાને પાણીમાં ડોહ તે પાણી આઠરી ગહે ત્યારે ઉપરથી નીતારી લેવું

ગુણ - વાતહર, પાચક, રોપણ તથા દબક

ઉપયોગ - શંખભસ્મ અણર્ણુને માટે ઉત્તમ દવા છે. જ્યારે મોળ આવે છે અગર ખાટા ખાટા ઘચરકા આવી દાંત અખાઈ જાય છે તેમજ પેટ ચડી આવી આવરો થઈ આવ્યો હોય છે ત્યારે શંખની કોષપણ બનાવટ લેવાથી ફાયદો થાય છે શંખવટિની એક અગર

જે ગોળી લેવાથી તેમજ અગ્નિકુમારરસ વાલ માત્રામા લેવાથી પેટચુક એકદમ બેસી જાય છે જ્યારે જઠરાગ્નિની અદર અમ્લરસની ઘણી વૃદ્ધિ થઈ હોય છે અને તેથી ઉલટી તથા ઝાડો થયા કરે છે તથા દહીં જેવા ગોઠટાવાળો ઝાડો ઉતરે છે ત્યારે કળીચૂનો અગર શખની કોઈપણ બનાવટ લેવાથી ફાયદો થાય છે બાળકોને જ્યારે દુધ માફક નથી આવતું અગર અજીર્ણની અદર ઉલટી કરી દુધ કાઢી નાખે છે ત્યારે જે ભાગ દુધ અને એક ભાગ કળી ચૂનાનું પાણી નાખી તે દૂધ બાળકને પાવું હોય તો તે પચે છે અને પેટમા છમે છે મોટા માણસોને પણ જમ્યા પછી થતી ઉલટી દમાવવાને માટે કળી ચૂનાનું પાણી આપવું યોગ્ય છે. જમ્યા પછી ૨-૪ કલાક પેટમા દુખાવાનો ભાવ જણાય છે અને તેથી પેટના જુદા જુદા ભાગમા તેગજ વાસામા શૂળ નીકળે છે તથા વખતો વખત ઝાડે જવાની ખણસ થાય છે ત્યારે શખવટીની ગોળી ઘણી અસરકારક નીવડે છે ત્રિપૃથ્વિકા અથવા કોલેરામા શખવટી એ ઘણો સારો ઉપાય છે તેથી કાઠ અજીર્ણનો અશ રહી ગયો હોય તો તે તરત દૂર થાય છે તેમજ તે ઉષ્ણ વીર્ય છે તે યકૃતોદર તથા પ્લીહોદર ઉપર સારું કામ કરે છે તથા હેડકી બેસાડવાને માટે અપાય છે અર્શ અને સગ્રહણીની મદાગ્નિને તે દૂર કરે છે તથા જઠરાગ્નિને તે પ્રદીપ્ત કરે છે. શખ ભસ્મ લીંચુના રસમા પ્લીહોદર તથા ગુદ્મોદર ઉપર અપાય છે

અજીર્ણની વિકૃતિ . સિવાય દેશીવૈદ્યો શખનો ખીજ દરદોમા ખાત્તાને માટે ઉપયોગ કરતા નથી પણ બહાર લગાડવાને માટે તેઓ તેનો બહુ ઉપયોગ કરે છે. જે જે ત્વક્દોષની અદર ઘણી ચેળ આવતી હોય તે ઉપર કળી ચૂનાના પાણીના પોતા મુકવાથી ચેળ શાત થાય છે તથા રુઝ જલદી આવે છે તે અંદરના પરુ વિગેરેથી કચકચતા ભાગને શુષ્કતા આપે છે અગ્નિથી બળેલા ભાગ ઉપર ફડ ફાલ્લાની ચામડી ઉખડી જઈ ઉપલો ભાગ આજો થઈ જાય છે ત્યારે કળી ચૂનાનું

પાણી અને અળસીનું તેલ સમ ભાગે મેળવી તેને હલાવી તેમા કપડું બોળી તે બળેલા ભાગ ઉપર મુકવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. તેથી દાહનું શમન થાય, અદર હવાનો ભાગ પેસી શકતો નથી સળો થવાનું કારણ દૂર થાય છે અને રૂઝ જલદીથી આવે છે, અન્નગત્તિકા નામનો જે ક્ષુદ્ર તાફદોષ છે તેની ફેડલી પોચી પડવાને માટે છીપનો ચુનો અને ફટકડી કોઇ દ્વાર સાથે વારવાર મેળવવી લગાડવામા આવે છે

દબક તરીકે કળીચૂનો, સાજીખાર અને મૂળાના દ્વારનો લેપ પાણીમા વાટી લગાડવાથી નાના મસા ખરી પડે છે તથા મોટી ગાંઠો અર્ધુદ વિગેરે ગળી પોચા પડી જાય છે કેટલીક વખતે આ લેપ સાથે મોરચુચું અને ટકણ નાખવામા આવે છે કળીચૂનો ચોપડવાથી વાળ ખરી પડે છે અને તે લગાડવાની રીત એવી છે કે કળીચૂનો અને હરતાળ સમભાગે લઇ પાણીમા નાખી ગરમ કરી તેનો વાળવાળા ભાગ ઉપર લેપ કરવો આથી વાળ તરતજ ખરી પડે છે હરતાળ પાવલામાગ, કળીચૂનો દોઢ રૂપીઆભાર અને પલાશનો દ્વાર એઘા રૂપીઆભાર એ સવળાને આકડાના છીરની અદર ખલ કરી વાળ ઉપર લગાડવાથી વાળ ખરી પડે છે બાગવાના કામમા તેમજ વાળ ખેરવાના કામમા કળી ચૂનાને બદલે કેટલાક સાદો ચુનો પણ વાપરે છે કળી ચૂનો ને નવસાર બન્ને સમભાગે ભેગા કરી તે સુધવાથી છીંકો આવે છે અને તેથી માથું દુખતું મટે છે

આખના રોગની અદર શખ એમને એમ વપરાય છે. ચક્ષુસ્થ વતિની અદર શખનાલી એમને એમ કામ લાગે છે તે આજવાથી આખનું તાગ્નું પુલું કપાય છે તથા ઝામરની અદર આખે આવતું અધારુ દૂર થાય છે તેમજ તેના શ્વેત પડની ઉપર થતી માસની વૃદ્ધિ કપાય છે

શખભસ્મનાં અનુપાનો -શખભસ્મ ૧ વાલ આપવી

૧ શૂળ ઉપર ધી તોલો અરધો અને એક ચણાઈ ભાર શેકેલી હીંગમા બે રતીભાર શખભસ્મ આપવી.

૨ અજીર્ણ ઉપર શખભસ્મ લીંબુના રસમા સાકર નાખી તેમા આપવી.
૩ ઉધ્વરુ ઉપર શખભસ્મ એક ગુળમાર પાનમા આપવી
૪ ત્રિદોષ ગૂળ ઉપર શખભસ્મ, સિંધવ, હીંગ અને ત્રિકટુ
ચૂર્ણ ગરમ પાણીમા આપવું

૫ પ્લીહોદર ઉપર સાગ પાકેલા લીંબુના રસમા શખભસ્મ ૯-૧૦
માસા નાખી તે પાની એટલે કાચમા જેની વધેલી પ્લીહનો નાશ થશે

૬ આમાનિનાર ઉપર નયકળનું ચૂર્ણ અરધો માસો, ધી અરધો
તોલો, એમા બે ગુળમાર શખભસ્મ આપવી

• ૭ સત્રિપાત સગ્રહણી ઉપર શખભસ્મ અને સિંધવ ત્રણ માસા
પર્યન્ત મંદ્રમા આપવું એટલે કંટુ સગ્રહણીનો પણ નાશ થશે

માનક-શખભસ્મ ૧ વાલ, શખચટ્ટી ૧ થી ૨ ગોળી, અગ્નિકુમાર
રસ એકથી બે વાલ, કળી ચૂનાનું પાણી ૧થી ૧૦ રૂપીઆમાર.

શખજીરુ A SPECIES OF STEATITES

વર્ણન-શખજીરુ સૌ કોઈએ જોયું હશે તેના ઘોળા ભુખરા
રંગના અને ચિમશવાળા કટકા આવે છે એ અતિશય મુદુ હોય છે

બનાવટ-શખજીરુનો લેપ

શખજીરુનો લેપ-શખજીરુ ૫ ભાગ, કાચો એક ભાગ એ
બન્ને સાથે મેળવી તેનો ધીની અદર લેપ કરવો.

બુણ્ણ-સ્તબન અને રક્ત સ્તબક

ઉપચોગ-શખજીરુ એ ક્ષેબક પદાર્થ છે અને તેટલા માટે
કેટલાક વંદો તે બને ત્યાં સુધી ખાવાને માટે નથી વાપરતા. અતિશય
રક્તાતિસાર, અત્યાર્તવ તથા ગમે તે ભાગમાથી લોહી પડતું હોય ત્યારે

તે અપાય છે તેની ક્ષોભક અમર ન જણાય તેટલા માટે તે ખાડ અગર દુધના તરની અદર અપાય છે ઉપદશના ટણુની અંદર તેમજ ' બીજા કોઈ ભાગની અદર ઘાડ પડ્યું હોય ત્યારે તેનો લેપ લગાડવાથી સારુ થાય છે તેથી રસીનો ભાગ સુકાઈ જાય છે અને રુઝ જલદી આવે છે કાથનો અને શખજરાનો જે ઉમેરો ઉપર બતાવ્યો છે તે ઉપદશને માટે ઘણો સારો છે શખજર ૨ તોલા ગેર ૧ તોલો, રાળ ૧ તોલો, મુરદામીગ ૧ તોલો, મીણુ ૩ તોળ અને ઘી ૫ તોલા લઈ પહેલા મીણુ અને ઘી કઢી પડી તેમા બાકીના ઔપવો નાખી વ્રણને પાણીથી ઘેઈ નાખી, તેનાપર પડી લગાડી માથામા ખોડો થયો હોય તો શખજર, ચીકણી સોપારી અને ઘોળા કાથાની ભુખી માખણમા ખરલ કરી ચોપડી કાન વહેતો હોય અને કાનમા દાક થતો હોય તો શખજર તથા ઘોળા કાથાની વસ્ત્રગાળ ભુખી કરીને માખણની પરાશમા નાખી તે કાનમા નાખતુ મુખરોગ ઉપર શખજરાનુ ચૂર્ણ માખણમા કાલવી મ્હોડામા ચોપડવાથી મુખરોગ સારો થાય છે, અથવા ગેરુ અને શખજરાનુ ચૂર્ણ આપતુ અટકાવ ઘણો દેખાતો હોય તો તે ઉપર શખજર અને પાપાણુ ભેદતુ ચૂર્ણ દુધમા આપતુ.

સાજખાર NATRON

વર્ણન — સાજખાર પંજગની અદર બને છે અહીં બજારમા તેના કાળા કટકા આવે છે અને તેના ઉપર મીકાનો તર જમી રહેલો હોય છે જેની રીતે માટીના વામણમા આપણે મીકુ રાખીએ તો એક બે ચોમાસા પછી માટીના દાખ ઉપર મીકાનો થગ બહાર જમશે દેખાય છે તેમ સાજખારના કાળા કટકા ઉપર મીકાનો ખાર જમી ગએલો હોય છે તેને ભાગના અદરથી કાળો બળી ગએલ ભાગ નીકળે છે તથા અદર ડેકાણે ડેકાણે ઘોળા ઘોળા ટપકા હોય છે. પંજ-

અની અદર ખાત્રી માત્રીની ભોય ઉપર કેટલીક જાના ઝાડો ઉગે છે તે ઝાડોને કાપી મૂકવી છ શીટ ઉડી અને ત્રણ પુટ પહોળા ભટ્ટીમા બાળવામા આને છે ભટ્ટીની અદર મ્હો બધ ત્રણ ચાર ઉંધા ઘડા મૂકેલા હોય જે અને તેના ઉપલા ત્રણ ભાગોમા ખારીક જિંદ પાડેલ હોય છે, જેમ જેમ ઝાડવા બળતા જાય છે તેમ તેમ તેમાથી રસ નીકળે છે તે ઘડાની અદર પડી જામનો જાય છે આ સાજીખાર કહેવાય છે, અને તે મે થી ઉંચો ગણાય છે આ રસ ઘડાની અદર પડે છે તેથી તેને લોટા સાજીખાર કહે છે, ભટ્ટીની અદર બજેલા લાકડાં, ધૂળનો ભાગ, તથા થોડોક રસ ઉપર રહે છે તે સાદો સાજીખાર છે અને ઘણો દુલકો છે

ખનાવટ— સર્જિકાદિ ચૂર્ણ.

૧ સર્જિકાદિ ચૂર્ણ —સાજીખાર ૧ ભાગ, જવખાર ૧ ભાગ અને પચ લવણ ૫ ભાગ એ ત્રણે સ્મિજને બીજોરાના રસમા અથવા દાડમના રસમા ખૂબ ખરલ કરી તે ચૂર્ણ તડકે સુકવવુ

ગુણુ —પાચન, દીપન અને વાતહર,

ઉપયોગ —એનો ઉપયોગ જવખારને મળતો છે. પેટચુક, આફરો, ગોટા તથા પેટના કેટલાક દરદોની અદર તે વપરાય છે તેથી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, બૂખ લાગે છે અને પેટની અદરનુ શૂન બધ થાય છે સર્જિકાદિ ચૂર્ણ પાવલામાર માત્રામા લેવાથી જઠ્ઠા પછી પેટમાં ચુક થતી હોય અથવા ખાટા ધચરકા આવના હોય તથા દાન અખાઈ ખાટા થઈ જતા હોય તો સારો ફાયદો થાય છે અજીર્ણના દરદમાં સાજીખાર ઘણો ઉપયોગી છે સાજીખાર, મેદાલાકડી તથા આખાહળદર એ ત્રણેને વાટી નવશેકા કરી કચર, કુમધા તથા મૂઢમાર ઉપર લગાવવાથી જામી ગચ્છેલુ લોહી તુટે છે અને સોજો લલક પડે છે સાજીખાર અને જવખારને પાણીમા વાટી તેની બુખ્દી કરી પાકતા ગુમડા ઉપર લગાડવાથી તે તરત પુટે છે

સિંદૂર RED LEAD

વર્ણન—સિંદૂર એ સીસાનો એક દાર છે અને તે બળરમા પુષ્કળ મળે છે મિંદૂરને શુદ્ધ કરવાની રીત એવી છે કે તેને લીંબુના રસમા ખરલ કરી તડકે સૂકવી નાખવો અથવા સિંદૂરને દુધ અને ખટાશના યોગથી શુદ્ધ કરવાનું પડિતોએ કહ્યું છે મિંદૂર લીંબુના રસમા ઘુંટી તડકે સૂકવી પછી ચોખાના ધોવરામણમા ઘુંટી તડકે સુકવવાથી શુદ્ધ થાય છે આયુર્વેદના ઉપયોગમા જે મિંદૂર બેવાય તે ઉત્તમ રંગદાર, અગ્નિને સહન કરનાર, સૂક્ષ્મ, સિન્ધુ, સ્વચ્છ, જડ, અને મૃદુ હોવું જોઈએ મિંદૂર ખાવાને માટે કવચિતજ વપરાય છે

બનાવટ—સિંદૂરગદિ તૈલ

૧, સિંદૂરગદિ તૈલ—સિંદૂર ૪ તોલા, જીરૂ ૮ તોલા, સરસીરૂ તૈલ ૬૪ તાલા તથા પાણી ૨૫૬ તોલા નાખી તેનું રીતસર તૈલ સિદ્ધ કરવું

ગુણ—વૃણુ શોષન અને રોપણ સિંદૂર ઉષ્ણ છે, અને વિમર્ષ, કુષ્ટ, કફ અને ત્રિપનાશક છે, તથા બાજેના હાડકાને સાધનાર પ્રણુને શુદ્ધ કરનાર અને ચાકાને બરનાર છે

ઉપયોગ—સિંદૂર ત્વક્દોષ ઉપર બહુ ચોપડાય છે, ખરજવું, ખસ, દંત્રુ કુટિ ત્રિજેરે ઉપર મિંદૂર માં કામ કરે છે, મિંદૂર અને મજીને ધીની સાથે મેળવી ખરજવા ઉપર લગાડવાથી ખરજવું બેસી જાય છે તેમ જ મિંદૂરગદિ તૈલ આજણી ઉપર ચોપડવાથી આજણી હલકી પડે છે ત્રિચરિયકા ત્રિજેરે અનેક જ્વરના કુષ્ટ ઉપર મિંદૂર લાગુ પડે છે

સીસું-નાગ LEAD

વાયુન-સીસાના કાળા તેલવાળા મોટા ઠડકા આવે છે તે ગોચુ અને ઘણુ વજનદાર હોય છે સફેતો, સિદ્ધ, સૂર્યો અને બોદર કાપરો એ બધા સીસાના ક્ષાર છે.

શોધન તથા મારણ:-સીસાને અગ્નિ પર તપાવી તેનો રસ કરી તે રમને આકડાના છીંગા દારવો એક હાડલીમા આકડાનુ છીર ભરી તે ઉપર સઙ્કિર ઢાકણુ કરી તે છિદ્રમાથી સીસાનો ગમ રેડવો, બે વાસણુ ખુલ્લુ રાખ્યું તો મીસાનો રસ છીરમા પડવાથી ઉડશે અને બહુકની ગોળાની પેડે શરીર ઉપર ચોટી રહેશે માટે આકડાના છીરના દામ ઉપર ઢાકણુ ઢકતુ એટલુજ નહિ પરન્તુ ફક્ત ઓદ્ર ખુલ્લુ રાખી પડખે ઢાકણુની ઉપર પણ મોટા વજન મુકવા, કાચુ કે તેમ નહિ કગવાથી સીસાના બેરથી તે ઢાકણુ ઉડશે અને શરીરને હાનિ કરશે. ત્રણ વાર દારવાથી સીસુ શુદ્ધ થાય છે. આકડાના છીર વગર કુવાગના રમમા, ત્રિફળાના કઢામા તેમજ ગૌમૂત્રમા દારવાથી પણ શુદ્ધિ થાય છે. પણ આકડાનુ છીર ઉત્તમ છે શુદ્ધ સીસાને અગ્નિ ઉપર તપાવી રસ કરી તેમા તેથી ચોથા ભાગનો અપામાર્ગ ક્ષાર નાખી અર્ધકાના લાકડાથી હલાવતો આથી તેનુ બારીક ચૂર્ણ થશે, ચૂર્ણ થયા પછી તેનો આઠમો ભાગ શુદ્ધ મનશીલ નાખી લીંબુના રસમા ખત્ત કરી ગળપુટ દેવો, તેથી શુદ્ધ નાગભસ્મ થાય છે જે ચાર વખત પુટ દેવાથી ઉત્તમ ભસ્મ બને છે. આ સિવાય કેટલાક વૈદોનો મત એવો પણ છે કે સીસુ ઉકળે ત્યારે તેની અદર અપામાર્ગ ક્ષાર નહિ નાખતા ફક્ત શુદ્ધ મનશીલ નાખતુ. તે સિવાય સીસાની ભસ્મ કરવાનો રસ્તો એવો છે કે સીસાનો રસ થાય ત્યારે માથે આમલીનાં છોડીઆનો શુક્રો થોડો નાખતા જતુ અને લોઢની સળીથી છુટતુ ફક્ત સીસાથી ચોથા ભાગનો આમલીનો શુક્રો નાખવો

એક પ્રહર ધુટવાથી સીસાની ભસ્મ થાય છે ત્યાર પછી તેમા સમ ભાગ મન શીલ નાખી કાજીમા વાટી શરાવ સપુટ કરી ગજપુટ દેવો. આથી શુદ્ધ નાગભસ્મ થાય છે નાગભસ્મ ધ્રેણા અને રાતા એવા બે રંગની કરવામા આવે છે લાલ રંગ આવવાનુ કારણુ મન શીલ છે સફેત રંગની નાગભસ્મમા મન શીલ નાખવામા નથી આવતુ

બનાવટ-૧. વડવાનલ રસ ૨ નાગભસ્મ.

૧. વડવાનલ રસ - ૧ ભાગ શુદ્ધ હરતાલ, ૧ ભાગ શુદ્ધ પારો, ૧ ભાગ સીસાની ભસ્મ, ૨ ભાગ શુદ્ધ ગંધક અને ૧૬ ભાગ મરી એ બધા બરાબર મેળવવા

૨ નાગભસ્મ-આની બનાવટ ઉપર અપાઠ ગ્રંથ છે

ગુણુ -નાગભસ્મ ક્ષય, વાયુ, ગોગો, પાકુ, બ્રમ, કૃમિ, શૂળ, કફ, પ્રમેહ, ઉધરસ, સગ્રહણી, ગુદરોગ, અગ્નિમાદ, ઉદર દોષ, આમ વાત, કૂટ, વીર્યદોષ, તથા અર્શનો નાશ કરે છે તેમજ તે કટૂ, કાષ્ઠ, પિત્તકર, અતિ ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ તથા પૌષ્ટિક છે

અશુદ્ધ નાગભસ્મના દોષ:-અશુદ્ધ નાગભસ્મથી ગોગો, અરગિ, પાકુ, ક્ષય વિગેરે રોગો પેદા થાય છે, માટે ઔષધમા માત્ર શુદ્ધ ભસ્મ વાપરવી.

ઉપયોગ -નાગભસ્મ એકલી કવચિતજ વપરાય છે ધણુ કરીને બીજી ધાતુઓની સાથે કેટલીક બનાવટમા તે આવે છે ક્ષય, મેહ, સગ્રહણી તથા અગ્નિમાદ ઉપર તે અપાય છે તે પૌષ્ટિક ગણાય છે. અને તેને નીચની વૃદ્ધિ કરનાર માનવામા આવે છે વડવાનલ રસ ધીમા લેવાથી કાંશ, શૂળ, બટેલ, પેટના રોગ, વાયુ, મદાગ્નિ વિગેરે દૂર થાય છે. સીસુ વાપરવુ એ ધણુજ નેખમ ભરેલુ છે માટે તે વાપરતી વખતે દરેક વૈદ્યે ધણીજ સલાહ રાખવી. જો તે અશુદ્ધ વપરાય તો ધણી જાતની નુકસાની થાય છે. તેથી ગુદમ, કૂટ, રક્તવિકાર થઈ આવે છે.

નાગભસ્મનાં અનુપાતો - ૧/૧૦ થડ ભાર નાગભસ્મ આપવી.

(૧) કદ, વાયુ અને જળોદર ઉપર અજમે, લોંડી પીપર અને મધમા આપવી.

(૨) ઉપદશ ઉપર શીતળ ચીની અને એળચીમા આપવી.

(૩) ધાતુ ક્ષીણતા ઉપર માખણ અને ખડી સાકરમા આપવી,

(૪) પ્રકર ઉપર વશતોચન શુર, એળચી અને ખડી સાકરમા આપવી.

માયા - વડવાનલ રસ ચૂર્ણ ૧ રતીભાર અને નાગભસ્મ ૧/૧૦ થડ ભાર

સુરમે SULPHURET OF ANTIMONY

વર્ણન - સુરમે જે જાતનો થાય છે સૌવીરાજન તથા બીજો સ્ત્રોતાજન સૌવીરાજન કાળા રંગનો થાય છે, તથા અદર અઘ્યક્ષીત કટકીઓ દેખાય છે તે ગંધક અને સીસાનો સંયોગ જન્ય પદાર્થ છે. સ્ત્રોતાજન જરા ભુખરો છે અને તે ગુણુમા સૌવીરાજનથી જરા ઉતરતો છે તે હિદુસ્થાન તરફથી આ દેશમા આવે છે,

શોધન - સુરમાને બારીક વાટી તેને લોંબુના રસમા ખરલ કરી ૧ દિવસ તડકામા સુકવવાથી તે શુદ્ધ થાય છે, ત્રિફળાના કાદામા કિંવા ભાગરાના રસમા પાચન કરવાથી પણ સુરમે શુદ્ધ થાય છે,

અનાવટ - ૧ શુદ્ધ સુરમે ૨ નયનામૃત

૧ શુદ્ધ સુરમે - શુદ્ધ કરેલ સુરમાને અગ્નિ ઉપર તપાવી ત્રિફળાના હીમની અદર ઠડો કરી ખરલમા પ્રુમ લઢવો, આવી રીતે સાત દિવસ સુધી તેને ગરમ કરી ત્રિફળાના હીમની ભાવના દેરી, પછી

જ્યારે ખુબ બારીક થાય ત્યારે તેની અંદર એક શેર સુરમો, ધોળા મરીના દાણા ૧૦ તથા એળચીના દાણા ૧૫ અને ૦૧ રૂપીઆ ભાર ભીમસેની કપૂર નાખી તેને ખુબ લઢવુ. બાદ તેને ત્રણ દિવસ સુધી દરરોજ ગુલાબજળની ભાવના હાથ ખલ કરવો. છેલ્લે દિવસે જ્યારે ખિલકુલ સૂકાઈ જાય ત્યારે ફરી એક વાલ ભીમસેની કપૂર નાખી ખલ કરી શીશીમા ભરી રાખવો.

૨ નયનામૃત—સીસુ શુદ્ધ કરી તેને અગ્નિ ઉપર તપાવતાં તે પાતળુ (ઓગળેલુ) થાય ત્યારે તેની અંદર તેટલોજ શુદ્ધ પારો નાખવો પછી તે બન્નેની બરાબર સુરમો નાખી ખુબ હલાવવુ ને બરાબર ત્રણેનુ ચૂર્ણ મળી જાય ત્યારે ત્રણેના સમગ્ર ચૂર્ણથી દશમા ભાગનુ ભીમસેની કપૂર નાખી તે સઘળાને ખુબ ખલ કરવા, જે અજન તૈયાર થાય તેનુ નામ નયનામૃત

ગુણુ—અમુખ્ય.

ઉપયોગ—સુરમો આખના દરદોગા અત્યત ઉપયોગી છે સુરમો આખના દરદની અંદર એટલો બધો પ્રસિદ્ધ છે કે સુરમા સિવાય બીજા કેટલાક પદાર્થોના અજનને પણ સુરમો એવુ નામ આપવામા આવે છે એ પ્રમાણે ખાપરીઆના અજનને રાતો સુરમો કહે છે અને મોતીના અજનને ધોળો સુરમો કહે છે પણ તેમા આ ખરો સુરમો આવતો નથી. સુરમો આજવાનો ચાલ પાંચમ દેશમા ધણો છે. કેટલાક લોકો ફક્ત ખુબસુરતીની ખાતર સુરમો આખમા આજે છે. ખુબસુરતીને માટે તે આજવામા આવે તો પણ તે આખને ફાયદો કરે છે. તેથી આંખને કંડક થાય છે અને પુષ્ટિ મળે છે. કેટલાક ઉંચી જાતના સુરમામા સાચાં મોતી પડે છે અને તે પ્રમાણે તેની કીંમત થાય છે સુરમો આખમાં આજવાયા આખની બળતરા, ઝાખ, આખનું બળવુ વિગેરે શાત થાય છે. જ્યારે આંખ આગળ ધુમાડા ધુમાડા દેખાય છે તથા દરદીને કેટલીક ચીજો વિકૃતિ પામેલી દેખાય છે તેવા દરદોનાં સુરમો હિત

કારક છે. બહુ વાંચવાથી આખા થએલી કમકૌવની તેથી સુધરે છે. સુરમે પોતે આખની અંદર ઠડો છે તો પણ તેની અંદર ખીજી ચીજો પડવા પ્રમાણે તેના ગુણનો ફેરફાર થાય છે. સુરમાની અંદર એવી ચીજો મેળવવામા આવે છે કે તે આજવાથી પહેલ વહેલુ આંખ-માથી પાણી છુટે છે અને પાછળથી ઠડક થાય છે જ્યારે આખની અંદર ગરમી રહેવાને લીધે માથાની અંદર દુખાવો થાય છે ત્યારે સુરમે આજવાથી માથુ દુખતુ મટે છે

સુરોખાર NITRE OR SALT PETRE

વર્ણન—સુરોખાર બે જાતનો આવે છે, એક ઘોઝેલો તથા ખીજો વગર ઘોઝેલો ઘોઝેલો સુરોખાર રંગે સફેત હોય છે અને વગર ઘોઝેલો સુરોખાર સફેત પણ જરા મેલો હોય છે. ઔષધમા ઘોઝેલો સુરોખાર વપરાય છે. સુરોખાર ધોવાની રીત એવી છે કે તેને ઉના પાણીમા ગાળવો ને જે ડોળ વિગેરે ઉપર આવે તે કાઢી લેવો પાછળથી તે પાણીને સ્વસ્થ રાખવું એટલે સુરોખાર નીચે બેસશે. ઉપલુ પાણી કાઢી લઈ નીચે રહેલ સુરોખારની પાર્શ્વકણિકા બધાવા દેવી. વગર ઘોઝેલ સુરોખાર વાપરવાથી ઉલટી થાય છે ને તે પીવો ધણો મુશ્કેલ છે. ખત્રી લોકો તેને રંગવાના કામમા વાપરે છે. દારુના કામમા સુરોખારનો ધણો ખર્ચ થાય છે.

ગુણ—મૂત્રલ, સ્વેદલ, અને શીતળ, “ સુરોખાર તીક્ષ્ણ, અગ્નિ-ઉષ્ણ, રેચક, તીખે, કડવો, અગ્નિદીપક સૂક્ષ્મ, ખારો, લઘુ, દાહક, કોષક, માહક અને વાતનાશક છે. ”

ઉપયોગ—સુરોખાર સ્વેદલ હોવાને લીધે સપ્ત જ્વરની અંદર કામ લાગે છે. સતત જ્વર, સતત જ્વર, ફેફસાના તીક્ષ્ણ વરમ તેમજ મૃતના તીક્ષ્ણ વરમમાં જ્યારે તાવ અશુદ્ધિતાર બર્ચો રહે છે ત્યારે

ખીજી સ્વેદલ દવાની સાથે સુરોખાર અપાય છે. જે દરદોની અંદર તાવ ભર્યો હોય ત્યાં પસીનો લાવવા માટે સુરોખારની યોજના કરવામાં આવે છે. તાવની અંદર પેશાબ ધણેજ યોડો અને વધારે ક્ષારવાળો હોય છે સુરોખાર લેવાથી પેશાબ વધે છે અને તેથી પડતો ઘાટો લાલ પેશાબ સ્વચ્છ ઉતરે છે, તથા પેશાબની અંદરનો દાહ શાંત થવાને માટે તે પ્રમેહ અને તથુખીઆની અંદર પુષ્કળ પાણીની સાથે અપાય છે તેમજ મૂત્રકૃચ્છની અંદર થએલી પેશાબની અટકાયતને તે દૂર કરે છે મૂત્રલ અને સ્વેદલ એ બન્ને ગુણો તેમાં હોવાથી તે જ્વરાદિક દોષની અંદર બહુ યોગ્ય છે. બાદ તાવની અંદર જેમ તે પસીનો લાવે છે તેમ તે તૃપાને શાંત કરે છે તથા દાહને બેસાડે છે.

મૂત્રલ ગુણને માટે તે જલદર તથા કમળામાં અપાય છે જલદરની અંદર હમેશા પેશાબ જડો ઉતરે છે તેથી પેટ ચડે છે અને દરદીને હાફ ચડે છે. સુરોખાર લેવાથી આ બંધી હરંકતો દૂર થાય છે

અદ્રમ્ભા - ગુટિકાની અંદર શિલાજીત આવે છે પણ જો શિલાજીત ન મળે તો તેને અભાવે સુરોખાર નાખવામાં કોઈપણ જાતની અડચણ નથી. બાળકની અંદર જ્યારે મૂત્રકૃચ્છ બંધાય છે ત્યારે સુરોખાર ફાયદો કરે છે તીક્ષ્ણ તેમજ જીર્ણ સધિવાની અંદર જેમાં દરદીનું લોહી સાધારણ રીતે તપેલું હોય છે તેવા દરદીને ખીજી યોગ્ય દવા સાથે સુરોખારનું સેવન કરવું ઉચિત છે. પ્રમેહની અને પીડિતાર્તવની અંદર તે ઉપયોગી છે. દમની અંદર સુરોખાર ઘણું મારું કામ કરે છે. અને તે વાપરવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

૧૦ રૂપીઆખાર સુરોખાર લઈ તેને ૮૦ રૂપીઆખાર ઉના પાણીમાં નાખવો અને તેની અંદર અમદાવાદી કાળાં બે ત્રણ મિનિટ રાખવા પછી તેને દેવતાપગ અગર તડકે છેડેદા, સુકવવા. આ કામળામાંથી ચાર ચાર ઈંચન ચારસ કડકા કાપી રાખી તેમથી એક અગર બે કડકા બાળી તેનું ધૂપન કરવાથી ધણેજ સખ્ત દમ હોય તે પણ

જાય છે આ ઉપાય ધણેજ સરસ છે અને તે દરેક વેદે અજમાવવા જેવો છે

હાતના મજનની અદર સુરોખાર આરે છે તેની અસરથી ખેરી મળી જાય છે અને દાંત સાફ થાય છે, આવું મજન થોડા ઘણા દિવસ ચાલુ રાખવું જોઈએ

સુરોખારમાં લેવાના અનુપાનો - ૧ મૂત્રકૃત્ત ઉપર મુળાના પાદડાના રસમાં આપવો ૨ મૂત્ર છૂટે છે તે ઉપર - લીંબુ કાપી તે ઉપર સુરોખાર નાખી પેદુ ઉપર ચોળવું ૩ શરીરમાની ગરમી પર સુરોખાર છાશમાં આપવો ૪ વાળા ઉપર ત્રણ માસા સુરોખાર બર્ષ તે ૮૦ તોલા ગરમ પાણીમાં નાખવો

માત્રા - ૧થી ૪ વાલ.

સુવર્ણમાક્ષિક,

વર્ણન-સોનામુખીના પીળા ચક્રચક્રીન કટકા આવે છે અને તેની અંદર સોનાની કટકીઓ જેવું તેજ હોય છે તે ઉપરથી કોઈએ એમ ન ધારવું કે તેની અદર સોનું છે. માક્ષિક ત્રણ જાતનું થાય છે, સુવર્ણમાક્ષિક, રૌપ્યમાક્ષિક અને કાસ્યમાક્ષિક. સુવર્ણમાક્ષિક તાપીનદીમાં થાય છે. એનો રંગ સુવર્ણ જેવો હોય છે એ કિમ્બિત્ સુવર્ણના ગુણોથી સમાન છે, એટલા માટે સુવર્ણના અભાવે સુવર્ણમાક્ષિક આપે છે. તાપીનદીના તીરપરનું સુવર્ણમાક્ષિક પચવર્ણ હોય છે અને જે કનોજ દેશમાં થાય છે તે સુવર્ણવર્ણ હોય છે સુવર્ણમાક્ષિક એ સુવર્ણવર્ણ કોણુ રહિત જડ તથા હાથ ઉપર ધસવાથી કાળાશ જણાય છે. સુવર્ણમાક્ષિક એ સોઢાનો અને ગંધકનો સંયોગજન્ય પદાર્થ છે.

રોધન તથા મારણ-સોનામુખીના કટકા લઈ ખુબ ખાડી કપ ચાખી ઝીંચે જુકો કરી તેથી ત્રીજો ભાગ સિંધાલુચુ મેળવી

લીંબુના રમમા ખુમ ધુટી લોઢાની કડાઇમા નાખી નીચે ખુમ તાપ કરવો અને લોઢાની કડાઈથી હલાવવુ, જયા સુધી લોઢાની કડાઇ અને ઉપર લખેય દવા લાલ થાય ત્યા સુધી હલાવ્યા કરવુ પછી તેને ઉતારી લેવુ. આવી રીતે સુવર્ણમાક્ષિક લાલ થાય ત્યારે શુદ્ધ થઇ કહેવાય છે શુદ્ધ થયા પછી તેને કળથીના દ્રાવ્યમા, તેલની અદર અગ્ર બકરીના મૂત્રની અદર ખગલ કરી ગજપુટ દેવાથી શુદ્ધ સુવર્ણમાક્ષિક બસ્મ થાય છે બીજી એવી રીત છે કે સુવર્ણમાક્ષિકનુ ચૂર્ણ કરી કળથીના કાઢામા છાશ અને બકરીના મૂત્રમા નાખી ચુલા ઉપર લોખડના વાસણમા રાખી તેમા ધુટતા જવુ એટલે બસ્મ થશે બીજી રીત એવી છે કે સુવર્ણમાક્ષિકનુ ચૂર્ણ કરી કસેડામા ધાવી નીચે તાપ કરી લીંબુનો રસ નારવાગ નાખતા જવુ અને લોખડની કડાઈથી કે લોઢાના હાથાથી ધુટતા જવુ એમ બે પદાર સુધી કરી પછી વાસણ લાલ થાયએટલે જાણવુ કે તૈયાર થઇ ચોથી રંગ એવી છે કે માક્ષિકના ચોથાભાગે ગધક લઇ માક્ષિક સાથે ખવ કરશે પછી એઈડીઆના તેલમા ધુટી ટીકડીઓ કરી શગવસપુટમા નૂંડી ગજપુટ આપવો શીત થયે કાઢી લેવુ એટલે નિદ્ધર મગખી બસ્મ થશે. સુવર્ણમાક્ષિક બકરીના મૂત્રમા કિવા તેલમા અથવા કળથીના કાઢામા કિવા છાશમા ખલ કરી ગજપુટ આપવાથી બસ્મ થશે

ગુણ-સુવર્ણમાક્ષિક શોષક અને પૌષ્ટિક છે. “ કટુ, મધુર, શીત, યોગવાદી, વૃધ્ધ, ચક્ષુજ્વ અને રસાયન છે મેદ અર્શ દાપ, કુષ્ઠ, કફ, પિત્ત, લીંગવર્તી, કઠરોગ, પાકુ, મેહ, વિષ, ઉદર, સોજો, ચળ અને નિદોષ નાશક છે

બનાવટ-૧ સુવર્ણમાક્ષિક બસ્મ, ૨. ગર્ભ વિનોદ રસ.

૧. સુવર્ણમાક્ષિક બસ્મ-આની બનાવટ ઉપર અપાઇ ગઈ છે,

૨. ગર્ભવિનોદ રસ-સુવર્ણમાક્ષિક બસ્મ ૪ તોલા, લીંગળો ૪ તોલા, સુઠ ૩ તોલા, મરી ૩ તોલા, લલીંગ. ૩ તોલા, જાવત્રી ૩

તોવા એ સરેને પાણી સાથે મેળવી બને રતીની એક એક ગોળા કરી.

ઉપયોગ-પૌષ્ટિક તરીકે તેના ગુણુ લોખંડને મળતા છે. પાકુ રોગ, મૂત્રરોગ, જઝોદર, શોફ તથા નેત્રરોગની અદર તે ઉપયોગી છે, અને જે જે જગ્યાએ લોક આપતુ યોગ્ય લાગે તે તે જગ્યાએ સુવર્ણ-માલિક પણ અપાય છે જીર્ણમેહ, અર્શ અને કુષ્ટ વિગેરેમા તે ઉપયોગી છે નુવર્ણમાલિક બરમ અને ગળો સત્વ સમભાગે મેળવી તેની ગોળા દરી વેગથી જીર્ણપ્રમેહમા ધણો સારો ફાયદો થાય છે

સુવર્ણમાલિક એ શોષક પૌષ્ટિક દવા છે અને તેટલા માટે બીજી પૌષ્ટિક દવા જેની કે પારો, અમરણ વિગેરેમા મેળવી અપાય છે ગર્ભિણી સ્ત્રીના ડેટલાક રોગમાં તેમજ કમકૌવત સ્ત્રીના ગર્ભાશય જ્યારે નબળા પડી જાય છે ત્યારે વખતો વખત ગર્ભપાત થવાનો સંભવ રહે છે તથા કસુવાવડ થાય છે. સુવર્ણમાલિક આવા દરદીને ધણોજ ફાયદો કરે છે ઘણુ કરીને આવા દરદની અદર ઉપદશનો શક જાય છે અને ગર્ભવિનોદ રસ નામની બનાવટમા હીંગળાનો સારો ભાગ આપવાથી ઉપદશની અનેક વિકૃતિઓ ઉપર તે ખાસ ઉપયોગી છે કમકૌવતી અગર ઉપદશ અગર તે બન્નેના સયોગથી કે મમે તે કારણથી ગર્ભપાત થનો હોય ત્યારે પણ ગર્ભવિનોદ રસ વાપરવા કહેવ છે સાધારણ રીતે કોઈ પણ સ્ત્રીને કસુવાવડ થતી હોય અને બીજી કાઠાણુ કારણુ ન મળ્યુ હોય તેવા અનિશ્ચિત રસ્તામાં ગર્ભ-વિનોદ રસ પ્રશસ્ત છે.

સોનામુખીને મધની અંદર વાટી આખની અદર આજવાથી આમતુ કુર્લુ કપાય છે.

સુવર્ણ માલિક અનુપાનઃ—સુવર્ણમાલિકને ત્રિફળા, કડુ-મરી અને ધી એ અનુપાન યોગવા.

અપકવમાક્ષિક દોષ —અપકવ માક્ષિક અગ્નિમદ, બલ હાનિ, નેત્રરોગ, કુષ્ઠ, વિગેરે ઉત્પન્ન કરે છે માટે તેને બરાબર રીતસર શોધ્યા પછીજ ઉપયોગમા લેવું.

અશુદ્ધ માક્ષિક દોષની શાન્તિ —કળથીનો ઉકાળો અથવા દાડમની છાલને પાણીમા વાટી પીએ તો અશુદ્ધ સુવર્ણમાક્ષિક દોષથી મુક્ત થવાય છે.

માત્રા —સુવર્ણમાક્ષિક ભસ્મ ૧ થી ૨ વાલ, ગર્ભવિનોદ રસ ૧ થી ૨ રતીભાર

પ્રયોગ —ગર્ભવિનોદ રસ ચાલતો હોય ત્યાં સુધી તેલ, મરચુ, ખટાઈ વિગેરે ખાવું નહિ ને ધી, સાકર વિગેરે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો.

સોનું GOLD.

વર્ણન —સોનું દેશી ઔષધિમા એક ઉત્તમ ઔષધ ગણાય છે ઔષધમા સોનાનો વરખ તથા તેની ભસ્મ વપરાય છે તેમજ ખીજી કેટલીક માત્રાઓમા સોનું આવે છે. ઔષધની અદર ચોખ્ખું સોનું વાપરવું જોઈએ તેની અદર રૂપાનો કે તાબાનો ભેગ હોવો જોઈએ નહિ. સોનાના બારીક પતરા લઈ હરજીના ચામડાના બેવડમા નાખી મોગરીથી કુટી કુટીને તે ૥ બહુ પાતળા પતરા કરવામાં આવે છે. તેનું નામ વરખ.

શોધન તથા મારણ —ચોખ્ખું કુદન લઈ તેને તપાની કાણમા, તેલમા, કળથીના ક્વાથમાં, ગૌમૂત્રમા અને છાગમા ઠંડુ કરી શુદ્ધ પાણીથી ધોઈ નાખવાથી શુદ્ધ સોનું થાય છે. સોનાના શુદ્ધ કરેલાં ચોખ્ખા પતરા લઈ તેમા બે બાગ પારો નાખી લીંબુના રસની અદર ખુબ કુટી તેનો ગોળો કરવો અને તે ગોળાના વજન પ્રમાણે ગંધક

લઈ અરધો ગંધક એક શરાવની અદર મૂકી તે ઉપર તે ગોળો મૂકવો અને અરધો રહેલો ગંધક ઉપર નાખી તે ઉપર ખીજી શરાવ મૂકી કપડ માટી કરી ૩૦ અડામા છાણનો તેને તાપ દેવો. ઠંડુ થાય ત્યારે બહાર કાઢી લેવો. એ પ્રમાણે ચૌદ વખત કરવું એથી શુદ્ધ સુવર્ણ બરમ થશે.

(૨) સોનાના સોળમા ભાગે સીસું લેવું સોના અને સીસાને મળ્યુત મુસમા બાકી દેવતા ઉપર મૂકી રસ કરવો, બરાબર રસ થયા પછી ગાળી લેવું. ટાકુ પડ્યા પછી તેને ખાડી ખારીક ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણને ખલમા નાખી ખીજોરા કે લીંબુના રસમા એક દિવસ ખલ કરવો અને પછી તેની લુઝી કરવી લુઝીના બરાબર વળને આમલ સારો ગંધક લેવો, તેનું ખારીક ચૂર્ણ કરી તેમાંથી ચોથા ભાગનું ચૂર્ણ લઈ પેલી લુઝીમા મેળવી ખલ કરવો ને તેની લુઝી કરવી, પછી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે બરમ બનાવવી.

(૩) પારો તથા આમલસારો ગંધક સરખા વળને લઈ તેનું ચૂર્ણ કાચનવૃક્ષ (ઝીંઝુઆ)ની છાલના રસમા એક દિવસ ખલ કરવું એટલે કળલી સરખુ થઈ જશે પછી એ બંનેના વળનથી ચાગ ગણ્યા વળનના શુદ્ધ કરેલા નાના પતરા લઈ તે ઉપર લેપ કરવો, પછી કાચન વૃક્ષની છાલ વાટી તેની લુઝી કરવી તેમાંથી અરધી લુઝી એક મળ્યુત મુસમા બરી તે ઉપર સોનાના પતરા ગોઠવી બાકીની લુઝી ઉપર મૂકી દબાવવી પછી ખીજી મુસ ઉંધી પાડી તેની સાધને આળુઆળુએ ફરતો કપડમાટીનો મળ્યુત લેપ કરી ચર ચઢાવી તેનો ગોળો બનાવવો, પછી તેને માટીના મળ્યુત ચપણમા મૂકવો, તેના ઉપર ખીજી ચપણ ઉપર પાડી તેને પશુ કપડમાટીની મુદ્રા કરી સુકવવું. મોટો પ્રખર અગ્નિ છાણનો સળગાવવો અને તેની વચમા એ સંપુટને મૂકવો અગ્નિ ઠંડો પડે કે સંપુટ કાઢી લેવો એ નિષિધી સુવર્ણની ઉત્તમ ગતિની બરમ થાય છે.

(૪) મનશીલ અને સિદ્ધર સરખા વજને આકડાના દુધમા ખલ કરી તેને તડકામા સુકવવું, એ મુજબ સાત પટ આપવા, પછી સોનાની ખારીક કરવો અને તેના વજને ઉપરના ચૂર્ણની લુગદી લઈ ખન્નેને ખલ કરી ગોળો કરવો પછી એક મળખુત મુસમા તે ગોળો મુકી તેને અગ્નિમા ગોઠવી ધીમે ધીમે ધમણથી ટુકડું બ્યારે સોનાનો રસ થાય ત્યારે ગાળી લેવું ફરીથી તે મોનાની કરવો અને તેના વજને ઉપર લખેલું મનશીલ અને સિદ્ધરનું ખલ કરેલું ચૂર્ણ સાથે મેળવી ખલ કરવો અને ઉપર લખેલી રીતે સોનાનો રસ કરવો એ રીતે ત્રણ વખત કિંવા પાંચ વખત કરવાથી સોનાની ભસ્મ થાય છે.

(૫) સોનાનાં પતરા કરી તેને કમ્બુતર અથવા મરધડાની હુગારનો સારી રીતે લેપ કરી તેના વજને આમલસારા ગંધકનું ચૂર્ણ કરી, તેમાથી મટોડીના કોડીઆમા અડધો નીચે પાથરી તે ઉપર સોનાના પતરા મૂકવા, બાકીનો ગંધક ઉપર પાથરી બીજું કોડીયું હાથે ઢાકી સપુટ કરવો, તેના ઉપર કપડાં માટીનો લેપ કરવો પછી તેને સુકાવા દેવું સુકાયા બાદ છાણા વચ્ચે પેચો સપુટ મકી સળગાવી દેવું, અગ્નિ ગાયના મોટા પાચજ છાણાનો કલો છે, એ પ્રમાણે ઉપરના વિધિથી નવ પુટ આપવા દશમો મહાપુટ ઉપરની વિધિપૂર્વક ત્રીસ છાણાનો આપવા એટલે સુવર્ણ ભસ્મ થશે

બનાવટ:—૧. સુવર્ણ ભસ્મ ૨ સુવર્ણ માલિની વસત ૩ સુવર્ણ પર્યટિ ૪ રાજ મૃગાક ૫ હિરણ્ય ગુર્મ પોટલી રસ ૬. પૂર્ણ ચંદ્રોદય રસ.

૧. સુવર્ણ ભસ્મ.—આની બનાવટ ઉપર અપાઠ ગાઇ છે
સુવર્ણ માલિની વસત.—સોનાના પાના ૧ ભાગ, હીંગળો ૩ ભાગ, ખાપરીઓ ૮ ભાગ, મોલી ૨ ભાગ, મરી ૪ ભાગ, એ બધાને માખણની અદર ભેગા કરી લીંબુનો રસ તેની અદર નાખી બ્યા સુધી સોનાના પરમાણુ અદ્વિત થાય ત્યાં સુધી ખુબ ઘૂંટવું.

૩. સુવર્ણ પર્યાટિ:—સોનાનો વરક એક ભાગ, શુદ્ધ પારો આઠ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક આઠ ભાગ એ સધળાને ઢોઢાની કઢાઈમાં ઘી લગાડી એકત્ર કરી નીચે જરા તાપ આપવો રસ થાય કે તરતજ છાણના ભૂકા ઉપર કેળતુ પાન મૂકી તે ઉપર રસને ઢારી દેવો, ઉપર ખીજુ પાન મૂકી તે ઉપર છાણનો ભૂકો નાખવો. જ્યારે પોતાની મેળે ઠરે ત્યારે તેના જમી ગયેલા કપોટા ઉખેડી લેવા

૪. રાજમૃગાંક —પારદ ભસ્મ ૩ ભાગ, સુવર્ણ ભસ્મ ૧ ભાગ, અખરખ ભસ્મ ૧ ભાગ અને મન શીલ, હરતાળ અને ગંધક એ ત્રણે શુદ્ધ કરેલ, બધે ભાગ એ સધળાને ભેગા કરી ખૂમ બારીક કરી લઢવા. પછી શખની અદર તે ભરવું, ટકણ ખારને બકરીના દૂધમાં વાટી તે વડે શખની મુખમુદ્રા બંધ કરવી પછી તેને શરાવ સપુટ કરી ગજપુટ દઈ દેવો ઠંડુ થાય ત્યારે ઔષધને બહાર કાઢી ખૂમ લઢવું.

૫. હિરણ્ય ગર્ભ પોટલી રસ—ચાર ભાગ પારો અને ચાર ભાગ સોનાના વરખના બારીક પતરા લઈ તે બન્ને બરાબર મેળવી તેમાં બાર ભાગ ગંધક નાખી તેની કળ્લવી કરવી પછી તેમાં ૧૬ ભાગ મોતીની ભસ્મ, ૨૪ ભાગ શખ ભસ્મ અને એક ભાગ ટકણ મેળવી તે બધાને પાકેલા લીમડાના પાનના રસમાં ઘુટવા અને તેનો ગોળો કરી શરાવ સપુટથી ગજપુટ દઈ દેવો. પોતાની મેળે ઠરે ત્યારે કાઢી લઈ લઢી રાખી મૂકવું જે તૈયાર થાય તે “ હિરણ્ય ગર્ભ પોટલી રસ.”

૬. પૂર્ણચ દ્રોહચ રસ.—સોનાનો ચોખો વરક ચાર તોલા, શુદ્ધ પારો ૩૨ તોલા અને શુદ્ધ ગંધક ૬૪ તોલા લઈ તેમની કળ્લવી કરવી, આ કળ્લવીને રાતા કાપૂસના રસમાં (જસસ) અને કુવારના રસમાં ખલ કરવી અને સુકવરી. પછી અમન શીશીમાં આ કળ્લવી નાખવી. બહુ તો તે અર્ધો અર્ધ શીશી ભરી, આખી શીશી ભરી

નહિ. અને તેના ગળા સુધી કપડ મારી કરી વાસુકાયત્રમા તે શીશી મૂકી તાપ આપવો. શીશી ઉપર ચાકનો ખુચ મુકવો. શરૂઆતમા ધીમે તાપ આપવો અને પછી વધારવો. ઓછામા ઓછા ત્રણ પ્રહર સુધી તાપ આપવાની જરૂર છે થોડી વાર પછી ખુચ કાઢી લેવો. આથી ગંધક શીશીને મોઢે બળ્યા કરે છે જે જમાવ શીશીને ગળે જામે છે તે ચઢોદય પછી તે શીશીમાથી ચઢોદય કાઢી એક તોલા ચઢોદયે બરાસ કપૂર, જાયપત્રી, મરી, લવંગ, સુઠ અને પીપર દરેક ચચાર તોલા અને કસ્તુરી કકન બે વાલ મેળવી, અને તેની બમે વાવની ગોળી કરવી આ ગોળી નાગરવેવના પાનમા લેવી

ગુણ — પૌષ્ટિક અને શોષક

ઉપયોગ — સોનુ પુષ્ટિ માટે બહુ વપરાય છે ક્ષયની અંદર તેમજ ગ્રંથી ઉધરસની અંદર, શ્વાસ, દમ તથા છાતીના દરદોમા થયેલી કમકોવતીને તે ઘણું સારૂ છે ક્ષયની શરૂઆતમા જો સોનુ યોગ્ય રીતે આપવામા આવે તો તેથી લય અટકે છે લયવાળા દરદીને સોનુ આપવાથી શરીરમા કૌવત આવે છે અને શરીરનું વજન ઘટતું બધ થાય છે, કળતર વિગેરે મટે છે, તથા શરીર સતેજ રહે છે ક્ષયની અંદર સુવર્ણમાલિની વસત, રાજ મુગાક તેમજ બીજા કેટલાક પૌષ્ટિક પ્રયોગો કે જેમા સોનુ આવે છે તે વાપરના સારા છે. મોનાની દરેક બનાવટ ક્ષયીને આપવાની છુટ છે એટલું જ નહિ પણ કાચું સોનુ આપતું પણ યોગ્ય છે. કાચું સોનું વરકના રૂપમા વપરાય છે, સોનાનો વરક માખણ, સાકર તથા મધની સાથે આપવાથી ગ્રંથી ઉધરસ તથા ક્ષય દુખાય છે જે દરદીને બક-ખામા લોહી પડતું હોય તથા શરીર ઘણું ક્ષીણ પડી ગયું હોય તેવા દરદીને સોનાના વરક દાયદો કરે છે, ચોડા ધણા દિવસ સોનાનો વરક લેવાથી ક્ષયીનો ગ્રંથીજ્વર અટકે છે

મગજના વ્યાધિ, અપરમાર, મગજની કમકૌવતી, મગજનું બારે રહેવું વિગેરે મગજના શુર્ણવ્યાધિની અંદર સોનું સારું છે, નપુસક-પણ્યને માટે તથા વીર્યસ્ત્રાવને માટે સોનું અકસીર ઉપાય ગણાય છે, કમરનો દુખાવો પગની કળતર, વીર્યનું મૂત્ર માર્ગની અદર ઝરવું તેમજ નપુસકપણ્યથી થતા દરેક ચિન્હની અદર સોનું ઘણું ફાયદો કરે છે. મૃગાક અને ચક્રોદય નામની બનાવટ આ દરદીને માટે અતિ ઉત્તમ ઉપાય છે નપુસકત્વને માટે ચક્રોદયની સાથે કસ્તુરી વીગેરે ઉષ્ણવીર્ય દવાઓ મેળવવામા આવે છે અને તેથી મગજ તર રહે છે, સ્ત્રીને ઝડતુદોષ, પ્રદર અને બીજા કેટલાક શુર્ણગર્ભાશયના દરદમા મોનું અપાય છે

સન્નિપાતની અદર તથા બીજા કેટલાક ત્રિદોષજન્ય ચિન્હની અદર સોનાનું ઉકાળેલ પાણી પીવાથી ફાયદો થાય છે જ્યારે શરીર ક્ષીણ થઈ જાય છે, દરદી બેભાન હોય છે, મોઢા ઉપર તન્દ્રા ભરી હોય છે અને દરદી બડબડવા કરે છે ત્યારે હિરણ્યગર્ભને ધસારો પીંપરની સાથે આપવાથી દરદી સચેત થાય છે અને કેટલીક વખત બેશુદ્ધિવાળો દરદી વાનો કરનો આપણે જોઈએ છીએ

જે શુર્ણજવરની અદર કમકૌવતી ધણીજ વધી ગઈ તેમા સોનું ઘણું સારો ફાયદો કરે છે ધણી દીવસના અતિસાર, સમહણી તથા શુર્ણ રક્તાતિસારની અદર દરદીના શરીર ઉપર જ્યારે શોફ થઈ આવે છે તથા દરદી ઘણું કમકૌવત થએલો માલમ પડે છે ત્યારે સુવર્ણ પર્પટિ આપવી ચે.ગ્ય છે. સાધારણ રીતે દરેક પર્પટીઓ સશોફ અનિસારની અદર અપાય છે જ્યારે શોફ હોય ત્યારે પર્પટીવાળી દવા આપવી એવો નિયમ છે. બાળકના શોષ રોગની અદર સોનું ઘણું ઉપયોગી છે. છોકરું જ્યારે ગળતું જાય છે, તેના રનાયુ શિથિલ થાય છે, માસના લોચા ગળેલા તથા પીંડી વિગેરે કેકાણીની ચામડીનો ભાગ દક્ષ માણસની પેડે ગળી ગએલો હોય ત્યારે દરદીને સોનું આપવું

ઉચિત છે, જે સ્ત્રીઓના ધાવણુ ખરાબ હોય છે તે સ્ત્રીના બાળકને સોનુ આપણુ જોઈએ તે તેના અસ્થિને ઢ્રક કરે છે તથા બાધો વધારે છે પંઢ રોગ ઉપર પણ સોનું બહુ સરસ છે. છર્ણુપ્રમેહ, હસ્તક્રિયા, અગર બીજા ગમે તે કારણોને લીધે જ્યારે કમકૌવતી થાય છે ત્યારે સોનુ આપણુ થોજ્ય છે સોભાની રત્નાગિરિ નામની બનાવટ નવીન જવરની અદર ઘણી પ્રસસ્ત છે, તેથી ગમે તેવો સખ્ત જવર હોય તો તે પણ અટકે છે, ઉપરથી મગનું ઓસામણુ ને ભાત ખવાય છે સુવર્ણભસ્મ હેડકીમા ફાચદો કરે છે અને ખસૂમ કરીને ત્રીદોષ અવ-સ્થામા જે હેડકી થાય છે તેમા તે ઉપયોગી છે ગણગડની અદર સુવર્ણ અને લોહ સાથે અપાય છે

માત્રા-સુવર્ણભસ્મ ૧થી ૨ રતી, સુવર્ણ માલિની વસંત ૧થી ૨ રતી. સુવર્ણપર્પટિ ૧ વાલ, રાજ મૃગાક ૧થી ૨ રતી, હિરણ્યગર્ભ પોટલી રમ એક ઘસારો, પૂર્ણચંદ્રોદય ૧થી ૨ રતી

અનુપાન અને પથ્ય-સુવર્ણભસ્મ, ધી, માખણુ અને સાકર સાથે, વસંત માલિની મધ અને પીંડર સાથે આપવી, રાજમૃગાક દમ પીપર અને રહ મરીના દાણાના ચૂર્ણ સાથે, સુવર્ણની બનાવટો ખાતી વખતે ધી, દુધ, વિગેરે પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો તથા તેલ, મગ્યુ, અને ખટાઈથી દૂર રહેવું.

સોમલ ARSENIC.

વર્ણન-સોમલ એ સૌથી ઝેરી દવા છે. બજારમા જે સોમલ મળે છે તે બે જાતનો થાય છે. એક તલ્લ સફેદ આવે છે અને બીજો રત્નાક પર આવે છે. સોમલને અહીં સખીઓ પણ કહે છે. તે વેચવાને લાઇસન્સ આપવામા આવે છે. હીણકૃત્ય કરવાવાળા આ ઝેર

બીજાને ખવરાવે છે તેના ઝેરની અસરથી માણસ ૫ થી ૧૫ કલાકની અંદર ગુજરી જાય છે સોમલ નિસ્વાદુ હોવાથી ઝમે તે ખોરાકની સાથે સહેનાઈથી મેળવી શકાય છે વૈદ્યોએ પણ સોમલવાળી દવા વાપરતા વણી સાવચેતી રાખવી જોઈએ છીએ. આગળ તે આપણા દેશમાં આટલું બધું પ્રસિદ્ધ ન હતું પણ હાલમાં તે બહુ વપરાય છે સસ્કૃત ભાષામાં તેને શખવિષ, કેનાસ્મ બસ્મ અથવા દારમુચ કહે છે

શોધન—સોમલને લીંમુના અથવા કેળના રસમાં રાખવાથી તે શુદ્ધ થાય છે અને શુદ્ધ સોમલ ઔષધ તરીકે વપરાય છે †

સોમલની ઝેરી અસર—ઝેર તરીકે સોમલનો ઉપયોગ થવા પછી એક કલાકની અંદર તેની અસર જણાઈ રહે છે અને જો તેની ઘણી મોટી માત્રા આપવામાં આવી હોય તો તેના ચિન્હ તરત જણાઈ આવે છે તે ખોરાકમાં અગર પાન વિગેરેમાં અપાય છે તેથી દરદીને તરત જ બેચેતી થાય છે, મોગ આવે છે, ઉત્તરી થાય છે અને પેટમાં સખ્ત વાદ ઉપડે છે તથા બળતરા થાય છે અને પેટ ઉપર દાખ્યુ ખમી શકાતું નથી પેટની અદરનો દુખાવો ધીરે ધીરે વધતો જાય છે અને ઉત્તરી ઘણી સખ્ત થાય છે તથા ઉત્તરીમાં લોહી પડે છે, તરત જ દરદીને ઝાડો થાય છે, સખ્ત આકડી આવે છે, ઝાડામાં પણ લોહી પડે છે, પાણીની તરસ બહુ લાગે છે, કાનપણ ચીજ પેટમાં જવાથી ઉત્તરી આવે છે, ગળાની અંદર સખ્ત બળતરા થાય છે અને મોં કોઈ દાખતું હોય એમ દરદીને જણાય છે, તૃષ્ણ વધતી જાય છે, શરઆતમાં જરા શરીર તપે છે, પછીથી પરસેવો આવે છે અને શરીર ઠંડુ થવા લાગે છે. નસી ઘણી બારીક, ઉત્તાવળી અને તેથી શ્વાસ પુરો લેવાતો નથી. વળી આખની ઉપર લોહી ચઢી આવે છે,

† તાંબુજાના રસમાં દોઢાંયત્ર વડે મદાગ્નિ ઉપર સોમલ એક દિવસ પચાન કરવો એટલું પણ શુદ્ધ થાય છે, તાંબુજાની જગ્યા કાજી, ટકમુખાર, અથવા ગ્રામતુ દૂધ પણ વાપરી શકાય.

- પીશ્તામમા બળતરા થાય છે અને લોહી પડે છે બહુજ ઝેર ચઢ્યું હોય તે વખતે દરદી અતિ દુખી હોય તેવી રીતે અફાળા માર્યા કરે છે પણ થોડીજ વારમા તે બેભાન થાય છે અને પછી તરતજ મગ્ન પામે છે

ઉપાય—એકદમ ઉલટી કરાવવી, રાધનો લુકો ઉના પાણી સાથે પાવો, ગળામા આગળી નાખી ધમવાથી પણ ઉલટી થાય છે જો ઝેર અપાયે ધણીવાર થઇ હોય તો એકદમ આકરો રેચ આપવો આશરે ૫ તોલા વિલાયતી એરડીઉ તેલ એકદમ આપવું ધીને ઉતું કરી પાવાથી ઉલટી થાય છે, તેમજ ઝેરનો કાષ્ઠ પણ ભાગ તે ધીની અદર વીંટલાઇ નીકળી આવે છે કળીચુનાતું પાણી, તેમજ ઇંડાનો સફેદ રસ પણ પવાય છે દરદી તદ્દન બેભાન થઇ જવા લાગે તો તેને સનેજ કરવાને ઉજ્જુ વીચ દવા આપવી

જીર્ણ ઝેરી અસર—ઔષધ તરીકે મોમલ દરરોજ થોડું થોડું આપતી વખતે જો દરદીની યોગ્ય મલાજ લેવામા ન આવે તો તેની જીર્ણ અસરના ચિન્હો મળી આવે છે, તેમજ માઝી નાખવા માટે મોમલની યોજના કરવામા આવી હોય અને તેની માત્રા ઓછી રહી જ હોય તો પણ આવા ચિન્હ મળી આવે છે

ચિન્હ—આખો લાલચોળ થઇ આવે છે તેજ સહન થઇ શકતું નથી. માથામા બળતરા થાય છે, અને નાકમા પણ અગ્નિ અગ્નિ થઈ રહે છે. નાક ગળ્યું કરે છે, અને આખા શરીરમા બળતરા લાગી રહે છે, કેટલીક વખતે શરીરમા ઝીણી ઝીણી ફાડલી ઉપડી આવે છે, અને તેમાથી સફેદ વરણુ ચીકટ પાણી નીકળ્યા કરે છે વખતે આવા ફાડા ડુન્દી જાય છે અને ત્યા ખાડા પડી જાય છે અત્રા છિદ્રો મુખ્યત્વે કરીને હવેલી ઉપર અને પગને તળીએ વધારે જોવામા આવે છે અને વેળા મુજબ તેન વિચિત્રાનો ભેદ ગણે છે હાથ પગમા ઝણઝણટ

અને જીભ ઉપર બળતરા થાય છે તથા જીભ લાલચોળ અને આળી ચઢ રહે છે વખતે વાળ ખરી પડે છે અને આખા શરીરની ઉપત્ત્ય ઉપડી જાય છે, કેટલીક વખતે પેશાબમાં દાહ થાય છે આ ચિન્હ જણાય કે તરતજ સોમલનો ઉપયોગ બંધ કરવો.

સોમલ વાપરવામાં રાખવી જોઈતી સાવચેતી—સોમલ વાપરવા માટે પેટની અદર કાંઈ પણ બાદી હોય તો તે દૂર થવી જોઈએ તેટલા માટે વિભાવતી એરડીઆનો સાદો જીલ્લામ આપવો. તેની માત્રા જમ્યા પછી તરતજ આપવી જુએ પેટે કદિ આપવી નહિ તથા તેની સાથી ઓછામાં ઓછી માત્રા આપવી સોમલ અપાતુ હોય ત્યાં સુધી દરદીને દરરોજ બે વખત જોવો અને બરોબર નિયમિત વખતે દવા અપાય છે કે નહિ તેની બરાબર તપાસ રાખવી જો આખ તથા પોપચા સુજ્યા હોય અગર અમે ગરમી ચઢી લાલચોળ થઈ ગઈ હોય તો સોમલ બંધ કરવો અને યોગ્ય વારણ આપવું કદાપિ છાતીમાં ગરમી જણાય અને તેથી ઉત્તરસ ઉપડી આવતી હોય અગર નાકમાં ગરમી જણાય તો પણ સોમલ એકદમ બંધ કરવો જોઈએ તેમજ પેશાબમાં બળતરા થતી હોય અગર પેશાબ થોડો અને લાલચોળ ઉતરતો હોય ત્યારે તેમજ ઝાડામાં પણ કાંઈ બળતરા થતી હોય ત્યારે સોમલનો ઉપયોગ બંધ કરવાની જરૂર છે કોઈ પણ મર્મ સ્થાનમાં તીક્ષ્ણ વરમ હોય ત્યાં સુધી સોમલ આપવું નહિ. જીર્ણવ્યાપ્તિ થાય ત્યારે સોમલ આપવો યોગ્ય છે સોમલની માત્રા પખવાડીઆ સુધી આખ્યા પછી તેનો ઉપયોગ બે ત્રણ દિવસ સુધી બંધ રાખવો અને તે દરમિયાનમાં તેને એક સાદો જીલ્લામ આપવો.

ખતાવડ -૧ જવર ઘણાંસ ૨ દાર ઘણાંસ ૩ સોમલની ગોળી.

૨ જવર ઘણાંસ—શુદ્ધ સખીઓ લઈ તેને ગોમૂત્રની અદર ત્રણ વિંચ સુધી પનાળી રાખવો તે પછી એક દિવસ સુધી કુલીમાના

રસમા પલાળવો આવી રીતે પલાળેલા શુદ્ધ સોમલને ઠડા પાણીથી ઘોઈ નાખવો અને તેને બારીક વાટી ઓસડની અંદર વાપરવો

(કુક્ષીઆને સરકૃતમા કુલાહલ કહે છે તે બહુધા ભીની જમ્યામા થાય છે તે બ્રાહ્મીની જાતની પેદાશ છે અને તેના પ્રતિનિધિ તરીકે બ્રહ્મી વપરાય છે તેનો ગુણુ શીતળ અને ગ્રાહી છે)

૨. હાડુ બ્રહ્માન્ન. - શુદ્ધ સોમલ, હોંગળો, ધતુરાના ખી, લોંડી-પીપર એ બધાને સમભાગે લઇ લોંડુના રસની અંદર તેની ગોળીએ વાળવી

૩. સોમલની ગોળી :- એક ભાગ સોમલ અને છ ભાગ કાળા મરી લઇ તેની ગોળી કરવી

ગુણુ:-શોષક, જવરદન તથા પૌષ્ટિક, “ સોમલ પારદઅધક, સ્તિબ્ધ, દોષધન, લોહબેદક, વીર્યકારક તથા કાનિવર્ધક છે, અને ત્રિદોષ તથા સર્વબ્યાધિનો નાશક છે ”

ઉપયોગ-જવરદન તરીકે સોમલ હાલમા ઘણી પ્રસિદ્ધિને પામ્યો છે સતત જવર, સતત જવર, એકાદિક, દ્વાદિક. ત્ર્યાદિક અને ચાતુર્થિક ત્રિગેરે વિષમજવરની અંદર તે ઘણોજ સરસ છે. કાઠની ખીજ દવાઓથી જ્યારે તાવને અસર થતી નથી ત્યારે આવા હઠીલા તાવને માટે સોમલ ઘણો અકસાર ઉપય છે.

વિશેષમા હાલમા કરીનાઇન નામની અગ્રેજ દવા જે વિષમજવર અટકાવવામા સાર્વજનિક ઉપયોગની થઇ પડી છે તેથી પણ જ્યારે તાવ નથી હકતો ત્યારે સોમલ ફાયદો કરે છે. જ્યારે બહુજ ઠડી આવેથી શરીર ધ્રુજે છે તેવા મેલેરીઆની * ઝેરી હવાથી ઉત્પન્ન

* મેલેરીઆની ઝેરી હવાનું જોર બાહરવા માસની આખરે શરૂ થાય છે ને તે કાર્તિક માસના અત સુધી રહે છે જે જમ્યાએ વર-

થયલા વિષમ જ્વરમા સોમલ ઉપયોગી છે

૨. જ્વર અહ્યાસ્ત નામની દવા એક રતીભાર લઈ તેને માકર સાથે મેળવી તેના ૧૮ ભાગ કરવા ને તેનો એક ભાગ તાવ આવવાની પહેલા એક કલાકે દરદીને ખવરાવી દેવો. એથી દરદીને નવીન જ્વર તથા જીર્ણજ્વર તેમજ ખીજ સતત જ્વરમા ફાયદો થાય છે ધણુ કરીને ત્રણ કે ચાર વાર આ માત્રા આપવાથી ધણુ દિવસનો જીર્ણ વિષમ જ્વર દૂર થાય છે

૩ દાર અહ્યાસ્ત નામની દવાની એક રતીભાર માત્રા તુલસીના રસમા આપવાથી સપ્ત સંતત જ્વર જેની અંદર દરદીને ધૂજ છુટતી હોય, બોલવાનું બાન ન રહેતું હોય તેમજ બેહદ પસીનો વળતો હોય તેવા દરદીને ફાયદો થાય છે જ્યારે તાવની અંદર કોઈ પણ મર્મ સ્થાનનો પાક ન થયો હોય અગર કાઠપિણુ લોહીના જમાવના ચિન્હ ન જણાય ત્યારેજ સોમલ આપવો યોગ્ય છે જીર્ણજ્વરને પણ સોમલ દબાવે છે

સોમલ વાત રોગની અંદર ધણુ સારો છે અને તે મગજને પુષ્ટિ આપનાર ગણાય છે અપરમાર, હિસ્ટીરીઆ તેમજ તેને મળતા ખીજ વાત રોગની અંદર સોમલનો ઉપયોગ ધણુ દિવસ સુધી જારી રાખવાથી તે દરદ ઉપડવાની મુદત લંબાય છે ને વખતે દરદ નાશુદ પણ થાય છે જે વાત વ્યાધિત્રી અંદર જસત બરમ અગર રૌપ્ય બરમનો સયોગ તેની સાથે કરવામા આવે તો તેની અસર ધણી સરસ જણાઈ રહે છે. જે દરદો અમુક મુદતે ઉપડે છે, પાછા બેસી જાય છે ને પાછા ઉપડે છે તેવા દરદોમા સોમલનો ઉપયોગ કલો છે. વિષમજ્વર

સાદનુ પાણી ધણુ પડી બરાઈ રથુ હોય તેવી જગ્યાએ બાદરવા માસમાં સૂર્યના સપ્ત કિરણો માથે પડવાથી તેમા એક જ્વતની ઝેરી દવા નીકળે છે જેની અસરથી અનેક જ્વતના વિષમ જ્વર ઉત્પન્ન થાય છે. આ દવાને મેક્કેરીઆ કહે છે.

તથા વાત વ્યાધિમા દરદ પોતાની મુદતેજ ઉપડે છે અને તેટલા માટે સોમલનો ઉપયોગ દરેક રોગમા ફાયદાકારક છે જુષ્ઠ સંધિવાળાદરદીને આ સિવાય સોમલ તેની શોધક અસરને માટે ત્વક્ દોષની અદર ધણો વપરાય છે કૂષ્ટ તથા વાતરક્ત ને અસાધ્ય ગણાય છે તેની અદર સોમલનો ઉપયોગ ફાયદો કરે છે સોમલથી ને કે આ દરદો મટતા નથી તો પશુ એટલુ તો નકકી છે કે ને વાતરક્તમા શરમાતથી સોમલ વાપરવામા આવ્યુ હોય તો તેથી ખસસ ફાયદો થાય છે. વાતરક્તને માટે દેશી વૈદો ને પોતાની ખાસ બનાવટો કાઢે છે તેમાની ઘણીખરીમા સોમલ હોય છે. સોમલની ગોળી વાતરક્તમા ધણો સારો ફાયદો કરે છે આ ગોળીની અદર મરી અને સોમલ સિવાય બીજી કેટલીક ચીજો નાખવામા આવે છે તો પશુ તે ઔષધનો રાજ સોમલ છે ઉદર કરડવાથી એક જાતનો ત્વક્દોષ ઉપડી આવે છે ને વાતરક્તને મળતો છે. ને આ દરદની અદર બૂલથી સોમલનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તેથી ઉલટુ દરદીને વધારે નુકસાન થાય છે કારણ કે ને રોગની અદર ફક્ત સારક દવાની જરૂર છે. સોમલમા કોઇપશુ જાતનો સારક ગુણુ રહ્યો નથી. વળી સોમલ ઉષ્ણ વીર્ય હોવાથી ઉલટો દરદીના દાહમા વૃદ્ધિ કરે છે વાતરક્ત અને ઉદરના ઝેરમા નીચે પ્રમાણે ફેર છે

વાતરક્ત સાધારણુ રીતે ૨૦ થી ૨૫ વરસની અદર શરૂ થાય છે અને શરૂ થયા બાદ તે દસથી બાર વરસની અદર ફૂટ કરે છે. ઉદરનુ ઝેર, ને દરદીને ઉદર કરડયો હોય તેની ગમે તે ઉમર હોય તો પશુ કરડયા પછી થોડા વખતમા ફૂટ કરે છે. પચાસ વરસની ઉમરના માણસને ઉદર કરડયા પછી ને આવા ચિન્હ થયા હોય તો ઉદરના ઝેરથી થયા છે એમ માનવુ ને. વાતરક્તની ઉત્પત્તિનો કાળ અને તેનો ટુટવાનો કાળ એ વાતરક્તની ખાતરી કરી આપવાને બસ છે. વાત કાની અદર ખસરા કરીને સોમલ વાપરવાની બલુ જુ કરવામા આવે છે ને એ ચાર છ મહિના સુધી તે વાપરવાની જરૂર છે.

સર્પદંશની અદર સોમલની ગોળી ઘણી વખણાય છે. ધણી ઝેરી સરપના કરડામાંથી પણ સોમલની ગોળી ખાવાવાળા દરદી બચે છે જીર્ણ શીત પિત્ત, ઉદુબર તથા બીજા ત્વક્દોષની અદર સોમલ ફાયદો કરે છે

પૌષ્ટિક તરીકે સોમલ ઘણો ઉપયોગી છે કેટલાક લોકો ઔષધની ખાસ બનાવટ કરી તેમાં સોમલ નખાવે છે તે ધાતુપુષ્ટિ માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે

વીંછીના વિષ ઉપર સોમલને પાણીમાં ધમી તેનો લેપ કરવો. આદી, દાદર અને ચામડીની કાળાશ ઉપર સુખડ ધમી તેમાં સોમલ ધસી ચોપડવો.

સચળ.

વર્ણન —સચળ ખનિજ પદાર્થ છે. તે જમીનમાંથી મળે છે. એનો રંગ રાનો હોય છે

ગુણ.—સચળ રેચક, ખારો, તીખો, લઘુ, અપિત્તલ, બેદક, રૂચિકર, અગ્નિદીપક, પાચક, વિશદ, ઉષ્ણ, સક્ષમ, સ્નિગ્ધ, સુગંધી, ઉદગાર શુદ્ધિકારક, તીક્ષ્ણ તથા મળ સ્તબ્ધ છે, અને જઘ્ન, ઉર્ધ્વવાત, શુદ્ધ, આમ, શૂળ, અને અરોચકનો નાશ કરે છે

ઉપયોગ —અજીર્ણની ફરીઆદમાં સચળ આદુ અને લીંચુના રસમાં આપવો. શૂળ ઉપર સચળ ધીમાં આપવો મળ શુદ્ધિ ઉપર સચળ અજમામાં આપવો અથવા અજમો સુદમાં આપવો

સાંખર લુણ.

વર્ણન —સાંખર લુણ સાંખર નામના સરોવરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે

ગુણ —દીપન, ઉષ્ણ, ક્રોષ્ટ શુદ્ધિકારક, લઘુ, ક્રિમિન ખાદ્ય, તીક્ષ્ણ, પિત્તકારક, બેદક, કફનાશક તથા સૂક્ષ્મ છે તે અર્શ, કફ, આનાહવાયુ તથા મળ અને વાયુનો નાશ કરે છે

ઉપયોગ —ગુદ્મ, વાત, ખરોળ, અજીર્ણ અને શૂળ ઉપર સાંખર લુણ અને ગોળ ગરમ પાણીમાં આપવું

સિંધાલુણ.

વર્ણન —સિંધાલુણ પશ્ચાત્તમા ખાણમાંથી નીકળે છે એનો વર્ણ ધણોજ શુભ્ર હોય છે એ સર્વ ક્ષારોમાં ત્રેષ્ઠ છે જ્યાં મીઠું વળ્યું હોય ત્યાં સિંધાલુણ થોડું ખાવા આપવું

ગુણ —સિંધવ રચિકર, વૃષ્ય, ચક્ષુષ્ય, અગ્નિદીપક, શુદ્ધ, સ્વાદુ, લઘુ તથા સ્નિગ્ધ, પાચન, શીતળ, અવિદાહી, સૂક્ષ્મ, હૃદય, ત્રિદોષ નાશક છે વળી તે વ્રણદોષ તથા હ્રોગનો પણ નાશ કરે છે

ઉપયોગ —શીત પિત્ત ઉપર સિંધવ ધીમા અથવા તલના તેલમાં ધસી ચોપડવું, અને કેટલીક વારે ગરમ પાણી વડે સ્નાન કરવું કર્ણુ શૂળ ઉપર બકરીના મૂત્રમાં સિંધવ ધસી કાનમાં નાખવો, ઉત્ક્રી ઉપર સિંધવ ધીમા ખરલ કરી આપવો. કર્ણુમૂળ ઉપર ઘેટીના મૂત્રમાં સિંધવ ધસી કાનમાં નાખવો. ઉરસ્તબ ઉપર ગૌમૂત્રમાં સિંધવ નાખી ઉકાળી તેની બાફ આપવી અંડવૃદ્ધિ ઉપર ગાયના ધીમા સિંધ-

વનું ચૂર્ણ સાત દિવસ આપવું મૂળ વ્યાધિ ઉપર સિધવ અને દેવ-
ડાગરના બીયા કાજીમા વાટી મસાને લેપ કરવો એટલે મોડ ગરી પડે
છે કુતરાના વિંધ ઉપર કુવારના રસમા સિધવ નાખી ગરમ કરી ૩
દિવસ પવે.

હરતાલ YELLOW ORPIMENT.

વર્ણુ - હરતાલની ગણના ઉપરસમા છે. હરતાલ બે જાતની
આય છે, એક પતરા અને બીજી પીંડ હરતાલ પત્ર હરતાલ સોનાના
જેવી તેજસ્વી હોય છે ને તેમાથી અબ્રકની પેડે તેજસ્વી કણિકાઓ
દેખાઈ રહે છે પીંડ હરતાલ ઔષધના કામમા વપરાતી નથી. તે
નિસ્તેજ છે અને રંગ વિગેરેના કામમા આવે છે હરતાલ ઔષધ
તરીકે વાપરવા પહેલા તેનું શોધન કરવાની જરૂર છે

શોધન તથા મારણુ - હરતાલના બારીક કકડા કરી પ્રહર પર્યંત
દોલાય ત્રી કાજીમા, કોળાના રસમા, તલના તેલમા અને ત્રિફળાના
કાઢામા ઉકાળવા દરેકના ઠંડા રસમા રાખ્યાથી હરતાલ શુદ્ધ થતી નથી
પણ તેમા ઉકાળવાથી થાય છે શુદ્ધ કરેલ પત્ર હરતાલને પુનર્નવાના રસની
અદર એક દિવસ ખરલ કરી તેનો ગોળો કરવો, પછી ગાગરની અદર અરધે
અરધ પુનર્નવાની રાખ જારી તે ઉપર હરતાલનો ગોળો મુકવો આ
ગોળો છુટો મૂકવા કરતા કાઠકિ પાનના વેષ્ટનમા રાખવો પછી ગાગર પુનર્ન-
વાની રાખથી ભરી દેવી અને તેને એક દિવસ અહોરાત અગ્નિ આપ-
વાથી શુદ્ધ હરતાલ બસમ થાય છે. જ્યારે પોતાની મેળે ઠરે ત્યારે તે
ગોળો લઈ વાટવો. ગાગરને તાપ દેતી વખતે ગાગરમાથી ધુમાડો નીક-
ળવા નહિ દેવો જોઈએ. માટે જો ધુમાડો નીકળવા માડે તો તે ઉપર
ખુબ પુનર્નવાની રાખ ફાંપવી, દ્રેથી કરીને હરતાલ ઉડી જના પાસશે

નાહ. હરતાલની ભસ્મ કરતી વખતે તેની ઉડી જવની ઘણી બીતી રહે છે હરતાલની શુદ્ધ ભસ્મ અગ્નિ ઉપર નાખ્યાથી તેમાંથી ધૂમાડો નીકળતો નથી અગ્નિ ઉપર નાખવાથી જો ધૂમાડો નીકળે તો તે કાચી છે એમ સમજવું

બનાવટ - ૧ હરતાલ ભસ્મ ૨ ભૂત ભૈરવરસ, ૩ તાલકેસરી રસ ૪, હરિતાલ રસ, ૫ હરતાલનો લેપ

૧. હરતાલ ભસ્મ - આની બનાવટ ઉપર અપાઘ ગદ્ય છે

૨. ભૂત ભૈરવ રસ - શુદ્ધ હરતાલ અને શુદ્ધ શખભસ્મ બન્ને સમ ભાગે લેવા અને તેની અદર તે બન્નેના વજનથી નવમો ભાગ મોરથુથુ નાખી તે બધાને કુવારના રસની અદર ખલ કરવા પછી ગજપુટ ઈંધ સ્વાગશીત થાય ત્યારે કાઢી લેવું જે તૈયાર થાય તે ભૂત ભૈરવ રસ

૩. તાલકેસરી રસ:-શુદ્ધ હરતાલ, શુદ્ધ સુવર્ણમાદ્ધિક ભસ્મ, પારદભસ્મ, ટંકણ અને સિધવ એ દરેક અકેક ભાગ લેવા અને તે બધાને લીંબુના રસમાં એક દિવસ સુધી ખન કરવા તે સત્રંગા એમડના વજનથી ત્રીસમો ભાગ વછનાગ નાખતા જે તૈયાર થાય તે તાલ કેસરીરસ,

૪. હરિતાલ રસ:-શુદ્ધ હરિતાલ ૨ ભાગ, શુદ્ધ પારો ૧ ભાગ ને ફટકડી ૫ ભાગ, એ મત્રગાને એકઠા કરી ઘોળા સાટોડીના રસમાં ખલ કરી તેને શરાવ સપુટમાં નાખી કપડામાંથી કરી ગજપુટ દેવો સ્વાગશીત થાય ત્યારે કાઢી લેવું તૈયાર થાય તે હરતાલ રસ

૫ હરતાલનો લેપ - હરતાલ બે ભાગ, મનશીલ એક ભાગ, ગંધક બે ભાગ અને કુવાડીઆના બીજ બે ભાગ, બાબચી એક ભાગ, મોરથુથુ એક ભાગ, ટંકણ એક ભાગ અને કપુર એક ભાગ એ પ્રમાણે ચીજો મેળવી તેનું ચૂર્ણ કરી લીંબુના રસમાં લેપ કરવો.

ગુણ - શોધક, દમક તથા જવરદન

ઉપયોગ - જવરદન તરીકે હરતાલ પશુ સોમલના જેવીજ ઉપયોગી છે હરતાલ, સોમલ અને ગંધકનો બનેલો પદાર્થ છે અને તેથી સોમલને મળતા ગુણ તેમા રહ્યા છે તેમજ સોમલની પેઠે હરતાલ આપવામા પશુ કેટલીક જાતની સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે તો પશુ સોમલના જેવી તે કાંઈ ઝેરી નથી ટાઢીઆ તાવ જેવાકે સતત, સતત, એકાહિક, દ્વયાહિક, ત્ર્યાહિક, ચાતુર્થિક વિગેરે વિપમ જવરની અદર તે વપરાય છે, જેમ જીર્ણરોગ તેમ હરતાલ વધારે ઉપયોગી થઇ પડે છે. જૂત ભૈરવ રસ નામની બનાવટ સતત જવરને એકદમ રોકે છે તે તેની એક રતી બાર માત્રા સાકર સાથે અપાય છે જૂતભૈરવ રસ લેવાથી કેટલીક વખતે ઉલટી થાય છે સાધારણ રીતે હરતાલની સાથે પારદ અને વછનાગ વિગેરે બીજી જવરદન દવાઓ મેળવવામા આવે છે ગુદી ગુદી જાતના વ્યાધિ ઉપર હરતાળ સરસ છે પક્ષાઘાત, અધાગ, ગૃધ્રસી અને અર્ધિત તેમજ બીજી જાતના વાતરોગ જેને લઇને શરીરના કોઇપણ ભાગની શક્તિ જતી રહે છે તેવા દરદોમા હરતાળનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય છે આવા વ્યાધિ જ્યારે જીર્ણ થાય ત્યારે હરતાળ વાપરવું અને તેનો ઉપયોગ ઘણા કાળ સુધી જારી રાખવો, તીક્ષ્ણ વાતવ્યાધિમા હરતાળ વાપરવું એ ઘણુંજ નુકશાનકારક છે જીર્ણવ્યાધિમા તેના ઉપયોગથી હાયપર્ગ વીગેરે અવયવોમા પોતાની મૂળ શક્તિ પાછી આવે છે, તેઓ અસ્થિર મટી દ્રઢ થાય છે તે તે કેટલીક મહેનત કરવાને શક્તિમાન થાય છે આવા જીર્ણ રોગમા કેટલી અસર હરતાળથી થાય છે અને કેટલી અસર કાળે કરીને થાય છે તે નક્કી કહી શકાતું નથી તોપણ તેથી થોડો ધણો ફાયદો થાય છે એ નક્કી છે અપરમાર અને તેને મળતા બીજા કેટલાક દરદોમા હરતાળની યોજના કરવી કહેલ છે

ત્વક્દોષને માટે હરતાલ ધણો પ્રસિદ્ધ ઉપાય છે ધણા જુના અને હઠીલા ત્વક્દોષને તે હઠાડે છે ગલિત કુષ્ટ, વાતરક્ત, વિચરિકા, શીતપિત્ત, ચિત્રી, ઉદુબર અને ધણા લાખા વખત સુધી ચાલનારા ત્વક્દોષમા હરતાલ ઉત્તમ દવા છે દેશી દવાઓમા જીર્ણ ત્વક્દોષને માટે હરતાલ જેવી બીજી એકે ચીજ પ્રસિદ્ધ નથી સવૃણ જીર્ણ ત્વક્દોષની અદર તે વૃણના સાવને બધ કરે છે, વૃણને રૂઝવે છે અને તેની ચતી વૃદ્ધિને અટકાવે છે તેથી દાહ તથા ચેળ કમી થાય છે ગમે તે કાગળથી ત્વક્દોષ થયો હોય તો પણ હરતાલ ઉપયોગી છે અને હરતાલની ગમે તે બનાવટ વાપરવાની છુટ છે તાલ કેશરી રસ નામની બનાવટ તમામ જાતના કુષ્ટ ઉપર બહુ ઉપયોગી છે અને તે ૧ વાલ માત્રાથી ભેસના ધી સાથે ખવરાવવામા આવે છે, અને ઉપરથી બેઆનીમાર કાળીજીરી ચાવવાને અપાય છે કેટલાક વૈદ્યો કાળીજીરીને બદલે બાબચી આપે છે. જ્યાં સુધી આ દવા ચાલતી હોય ત્યાં સુધી દરદીને મીઠું, મરચું, તેલ, હોંગ તથા પતકાળૂ વિગેરે ગરમ ચીજ તમામ બધ કરવામા આવે છે ને દુધ, સાકર, ધી વિગેરે ખોરાક અપાય છે, કેટલાક વૈદ્યો તો આ ખોરાક નહિ આપતા ફક્ત એકલા ચણા ખાવાજ કહે છે કુષ્ટ અરાઢ જાતના થાય છે અને તેની અદર એક જાતના કુષ્ટમા આખા શરીરમા રાતા રાતા ચાખા ફૂડાળા જેવા થાય છે આવા દરદીને ત્રણ માસ સુધી હરતાલ અને ચણાનો ખોરાક ખવરાવવાથી તે રોગનું શમન થાય છે જેમ હરતાલ ત્વક્દોષની અદર ખવરાવવામા આવે છે તેમ તે બહાર લગાડવામા પણ ઉપયોગી છે. કેટલાક ત્વક્દોષ જેવા કે ઉઠરી, વિચરિકા, ફરોળીઆ તથા ચિત્રી વિગેરેમા કોઇપણ જાતના કીડની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એવો શક જાય છે ત્યારે હરતાલનો લેપ લગાડવાથી તે કીડનો નાશ થાય છે અને દરદ વધતું અટકે છે તથા નાખુદ થાય છે માથાના વાળમા જ્યારે ખોડા પડે છે ત્યારે હરતાલનો કોઇપણ લેપ લગાડવામા આવે છે. હરતાલ અને

કળીચૂનો લીંચુના રસમા ઘુટી લગાડવાથી વાળ ખરી પડે છે હરતાલ દાદર ઉપર ઘણો સારો કાયદો કરે છે અને જે લેપ ઉપર આપ્યો છે તે લેપને લીંચુના રસમા ઘુટી તેની સોગડી કરી તે સોગડી દાદર ઉપર લગાડવાથી દાદર બેસી જાય છે જુદી જુદી જાતના ત્વક્દોષ ઉપર ચાખ ભરમ, હરતાલ, મન શીલ અને સાજીખાર એ દરેકને સમભાગે પાણીમા વાટી ચોપડવામા આવે છે તેનો ગુણુ દોષ છે અને જે ભાગ ઉપર તેનો લેપ કરવામા આવે છે તે ભાગ ઉપર થએલા ચાદા, ચકાભા અને ધ્રામદા વિગેરે બેસી જાય છે

અશુદ્ધ હરતાલ-અશુદ્ધ હરતાલ ખીજ અશુદ્ધ ધાતુ ઉપધાતુ માફક અનેક રોગો પેદા કરે છે માટે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે શુદ્ધ કરી, તેની બરાબર પરીક્ષા કર્યા પછી ઉપયોગમા લેવી. ભુરા કોળાનો રસ અથવા કડી નાઇ (નાકૂલી)નો રસ અથવા જીર અને સાકરનું સેન કરવાથી હરતાલના દોષથી મુક્ત થવાય છે

હરતાલ સત્વ પાતન - (૧) હરતાલ તથા લાખ, રાઇ, તલ, સરગવાની છાલ, ટકચુખાર, મીઠુ અને ગોળ એ પદાર્થો હરતાલ નિમે ભાગે લઈ તેમા હરતાલ ખરત્ત કરી સછિદ્ર કુણડીતુ મ્હો બધ કરવુ તથા પાતાળ ચત્ર વડે પુટ દેવો એટલે સત્વ નીકળશે (૨) હરતાલ અને ટકચુખાર, બે સનું ધી, મધ અને કળથીના કાઢાની ભાવના આપી તે હાલ્લીમા બરી, તે ઉપર સછિદ્ર ટાકચુ બેસાડી સધિલેપ કરવો, અને છિદ્રને નળી બેસાડવી તથા ચાર પહોર અગ્નિ કરવો. નળીમાથી થોડી ધૂમાડી જવા લાગે એટલે અગ્નિ બંધ કરવો, પછી ઉપરની ચાળી કાઢી સત્વ કાઢી લેવું (૩) નેપાળાના ખીઆ અને એરંડામા હરતાલને ખરત્ત કરી શીશીમા ભરવી, અને વાલુકા ચંત્રમા મુકી મિદ્ધ કરી, શીશીના કઠસ્થિત સત્વ લેવું.

હરતાલ સત્વ - હુ સાધ્ય વાતરત ઉપર એક ચોખાભાગ આપવ

તથા પથ્થને માટે ચણા અને ધી યોજવા, એટલે ચૌદ દિવસમા રોગ-વર્જિત થશે

હરતાલ ભસ્મનાં અનુપાનો—અરધી ચણોદી ભાર હરતાલ ભસ્મ છ વાન ખડી સાકરમા લેવાથી એસી પ્રગરના વાયુ, કફ, પિત્ત, કુષ્ટ, પ્રમેહ અને અશ્નિના નાશ કરે છે હરતાલ ભસ્મ એક ચણોદી ભાર મળોના કાઢામા લેવાથી ઉપદ્રવયુક્ત વાતરકત અને ૧૮ કુષ્ટોનો નાશ કરે છે હરતાલ ભસ્મ, વછનાગ અને જીરામા અપરમાર ઉપર, દેવદાસી (કુડવેચ) ના રસમા ભગદર ઉપર અને ફિરગોપદ્મ, નિસર્પ, મડગ, કડુ, ખસ, ફોડા, વાતરકત સખધી વિકાર, વિષ, પિત્ત, કફ અને ત્રણ ઉપર અનુપાન પરત્વે આપરી જ્વર, ક્ષય તથા પાકુરોગને માટે ખડીસાકરમા આપરી વાયુ, શુળ અને બાળત (મુવા) રોગ ઉપર આઢાના રસમા આપરી સન્નિપાત, અર્ધાગ વાયુ અને વાયુ ગોળા ઉપર એજ અનુપાનમા આપરી નિર્જળ માણસને જ્યક્ષ્મા, લય ઉપર પાનમા, રીયટ્વિ ઉપર પાકેલા પાન સાથે, ઉર્વાશ્મા ઉપર હરડે સાથે, સુરતછને માટે નગોડ સાથે, વાયુ ઉપર આઢાનારસમા, પ્રમેહ ઉપર તુળસીના રસમા, જલોદર ઉપર જકરીના મૂત્રમા, શેત્ય ઉપર કેસર અને જનત્રીમા, અગ્નિમાઘ ઉપર મધ અને લીંડીપીપરમા, સ્તભનને માટે લરીંગ, તજ તથા કપુરની સાથે, કુષ્ટ ઉપર નિર્ગુડી સાથે અને ક્રામટ્વિ ઉપર ગાયના દૂધ સાથે આપવી

વોંછીના વિષ—ઉપર હરતાલ અને નર્સાગર પાણીમા વાટી લેપ કરવો અથવા એની ગોળા કરી તે ઘસી ચોપડી, એટલે વેદના તત્કાળ નાશ થય છે

કર્ણુકીટ દૂર થવા માટે હરતાલને ગામૂતમા ઘસી લેપ કરવો.
ગડમાળા અને જલગડ ઉપર,, ,, ,, ,, ,,

નિર્લોભ કરણ (વાળ કાઢવાની રીત) — હરતાલ ૧ ભાગ, શ ખચૂર્ણ ૫ ભાગ અને ખાખરાની ભરમ ૧ ભાગ એકત્ર કરી લેપ કરવો.

ખોડા ઉપર હરતાલ અને કળી ચૂનો પાણીમા વાટી લેપ કરવો.

માત્રા — હરતાલ ભરમ ૧ રતી, તાલ કેશરી રસ ૧ વાલ, શૂત ભૈરવ રસ અને હરતાલ રસ ૧ રતી

પથ્થ — હરતાલના સેવન દરમ્યાન કોઈપણ જાતની ગરમ ચીજ ખાવી નહિ, અને ખસુસ કરીને ઉપર ચણાનો ખોરાક આપવો.

હિંગળોક

VERMILION OR SULPHIDE OF MERCURY

વર્ણન — હિંગળો લાલ જસુમના કુત જેવો હોય છે અને તેમા ચક્રચક્રીત પારાના મિદુ જણાય છે તે પારાનો અને ગધકનો એક જાતનો દાર છે અને તે વજનમા ધણો ભારે છે

હિંગળોકની ઉત્પત્તિ — અશુદ્ધ પારો ૧ ભાગ અને ગધક ચાર ભાગને લોઢાના વાસણમા કઢવી એકત્ર કરી તેના કકડા કરી કાચની શીશીમા ભરી તેને એક આગળ કપડ માટીનો લેપ કરી છાયામા સુકવી, વાલુકાયત્રમા એક દિવસ અગ્નિ આપવો, પછી પાચ દિવસ સુધી કમજ્વલિએ અગ્નિ કરી સાતમે દિવસે કાઢી લેવો આ હિંગળોક ધણો ઉત્તમ હોય છે

શોધન તથા માપણ — હિંગળાને સાતપુટ મેઢીના દૂધના અને સાતપુટ લીંચુના રસના દેવાથી તે શુદ્ધ થાય છે શુદ્ધ હિંગળાનો ભૂકો ૧ તોલો લઈ તેમા પાંતોયો હરતાલ તથા એક તોલો લવીંગ નાખી બે તોલા આદુના રસમા ખૂબ ઘુટવા પછી તેો શરાવ અગર મુસમા નાખી ક્યાક અગર દેઢ કલાક સુધી મદ્દગ્નિથી તાપ આપવો પોતાની મેજે દૂરો થયા પછી તેને કાઢી લેવો

હોંગળામાંથી પારો કાઢવામા આવે છે અને તે પારો વપરાશને માટે ઘણો શુદ્ધ ગણાય છે હોંગળાને લીંબુના રસમા એક પ્રહર ધુટી તેને ડમર યત્રની અદર ચઢાવી દેવો નીચે તાપ આપવો અને ઉપલા ભાગ ઉપર બીનુ કપડુ રાખી મૂકવુ હોંગળામાંથી શુદ્ધ પારો નીકળે તે ઉપતા કામની અદર જામી રહે છે, આ જામેનો પારો ખેરી લેવો તે શુદ્ધ પારો છે પારદ ખેચવાને માટે જે લીંબુના રસમા ઘુટેલી હોંગળાની લુન્દી આપણે મૂકેલી હોય છે તેના સૌથી નીચના ભાગમાંથી આ પારો ખેચાય છે તે ઉપલે ભાગ એમનો એમ રહે છે જેથી તે લુન્દીની તમે પારો ખેચાઇ જતા બાકીની રહેલી ગંધકની રાખ પડી રહે છે આ રાખ પણ વૃણ ઉપર ચોપડવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.

બનાવટ-૧ હિંગુલ ભસ્મ ૨, હિંગુલેન્દ્ર ૩ કાસકેશરી ગુટિકા ૪ દરદાદિ પુટપાક ૫ હિંગુલાદિ ધૂમ્રપાન ૬ હિંગુલાદિ લેપ

૧ હિંગુલ ભસ્મ-આની બનાવટ ઉપર અપાઇ ગઇ છે.

૨ હિંગુલેન્દ્ર-શુદ્ધ હિંગલોક, શુદ્ધ વજનાગ અને લીંડી પીપર એ ત્રણે સમભાગે લઇ બને રતીમારની ગોળી કરવી

૩ કાસકેશરી ગુટિકા-શુદ્ધ હિંગલોક, મરી, નાગગમોથ, ટકણ અને શુદ્ધ વજનાગ એ સત્રણી ચીજને અરકુસીના રસમા ખત કરી મગ જેવડી ગોળી કરવી

૪ દરદાદિ પુટપાક-શુદ્ધ હિંગલોક ૧ ભાગ, અશીષુ દોઢ ભાગ ટકણખાર ૧૧ ભાગ, જાયફળ ૧ ભાગ એ ચારેને ભેગા કરી પુટપાકની રીતે પકવવા અને તેની મગ જેવડી ગોળી કરવી.

૫ હિંગુલાદિ ધૂમ્રપાન-હિંગળો, આકડાનું મુળ અને એકલકંટાનું મુળ એ ત્રણે ચીજને ચક્ષમમા ભરી પીવુ

૬ હિંગુલાદિ લેપ-હિંગળો, ગંધક, સચળ, સિદુર, કુવાડીઆનાં બી, વાવડીંગ અને ઉપવેટ એટલા સમભાગે લઇ તેનુ ચૂર્ણ કરવું.

ગુણ-પૌષ્ટિક અને શોષક

ઉપયોગ —હિગળોક લોહીને સુધારે છે તે પારાને એક ક્ષાર છે અને ત્યા ત્યા પારો અને રસકપૂર અપાય છે ત્યા ત્યા શોષકતરીકે તેની યોગતા કરવામા આવે છે ઉપદશની અદર તે સરસ છે ઉપદશની જૂની જુદી વિઠ્ઠાને જે ફિરંગ વાયુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેમા હિગળો વપરાય છે હિગળો ખાવાથી તેમજ ચક્ષુમા પીવાથી મોઢું આવે છે અને જ્યારે મોઢુ આવે છે ત્યારે તેની અસર લોહીમાપહોથી એમ મનાય છે વિસ્ફોટ, માથાનુ દુખનુ, પગની અદર થતી કળતર હાડકા ઉપરની ગંડો, સધિવા તથા બીજી ઉપદશની વિઠ્ઠામા તે અપાય છે દાંતના કેટલાક રોગ જેમા દાંત સાફ ખવાઈ જાય છે ત્યારે તથા જડમાના રોગમા તથા બીજા અસ્થિ રોગમા હિગળોઅપાય છે વૃક્ષ જ્યારે રજાતા નથી અને ઉપદશનો શક જાય છે ત્યારે બે ભાગ હિગળો અને એક ભાગ મન શીત એકઠા કરી તેના ચૂર્ણનો વૃક્ષ વાલ જૂકો લઈ ખોરડીના સમગતા છોડીઆ ઉપર નાખી કપડ કોટ કરી ધુવાડીં લેવાથી તે વૃક્ષ જલદીથી રજાય છે. બગદર, ગડમાળ તથા બીજા જીર્ણ રોગમા હિગળોનો ઉપયોગ સારો છે

હિગળો પૌષ્ટિક છે પૌષ્ટિક તરીકે તે જીર્ણ વાતવ્યાનિમા તથા ક્ષયમા વપરાય છે જીર્ણ સસગી, દમ, તથા શ્વાસમા તે ફાયદો કરે છે કાસ કેસરી નામની ગુટિકા દમના રોગ ઉપર ઘણી ઉપયોગી છે અને તેને આદુના રસમા આગ્રવાથી દમ ખેસી જાય છે હિગળો ધાતુપુષ્ટિને માટે બીજા ઝેરી દવા સાથે અપાય છે અને તેટલા માટે તેને ખેરા-સાની અજમો, જલફળ, અરીસુ વિગેરે સાથે મેળવવામા આવે છે. જીર્ણ અતિસારમા જે અસર પારક કરે છે તેજ અસર હિગળો કરે છે. જીર્ણત્વક દોષમા હિગળોનો લેપ અગર મલમ બહુ વપરાય છે, તેથી જલુનો નાશ થાય છે. આખની પાપણની ફાર ઉપર જે ઝીણી ઝીણી કોડલીઓ ઉપડાય કરે છે અને તેથી આખમા બહુ એળ આવે છે ને

પાણી ઝાંઝા કરે છે તે દૂર કરવાને માટે હિગળાનો મલમ અતિ ઉપ
યોગી છે પાપણના મૂળમા કેટલીક વખતે કીડ હોય છે જેનો હિગળો
નાશ કરે છે ચાદીના ધારા માટે હિગળો ૧ ભાગ અને કાથો ૪ ભાગ
બન્ને સાથે મેગની તે ભાગ ઉપર ભમરાવવાથી ઘાડ જેસી જાય છે
દાદર, ચિત્રી, ઉદ્દમર તથા ફૂટ તથા હિગળાનો લેપ ફાયદા કારક છે
હિગૂલાદ નેપ લીંમુના ગમમા કુટી દાદર ઉપર લગાડવામા આવે છે

હિગળો જવરની અંદર સારો છે વિષમ જવર જેવાકે એકાદિક,
દ્વયાદિક, ત્રયાદિક અને સતત અને સતત જવર ઉપર તે અપાય છે
હિગુવેશ્વર નામની બનાવટની અર્ધ વાલ માત્રા મધની સાથે આપવાથી
વાત જવર દૂર થાય છે. હિગળો ઉષ્ણીર્ય છે ને તેથી વાતજવરમા
જ્યારે તદ્રા તથા બેશુદ્ધિ હોય છે ત્યારે તે ઘણું કામ કરે છે. જ્યારે
જવરની અંદર મગજમા ગહેની હોય છે ત્યારે હિગુવેશ્વરની સાથે
નેપાળો મેળવવામા આવે છે

માત્રા - હિગુન બરમ ૦૧ રતી હિગુવેશ્વર ૦૧ થી ૧ નાલ,
દરદાદિ પુટપાક ૧ થી ૨ રતી કામકેશરી ગુટિકા ૧ રતીથી ૨ રતી

હિરાકસી.

GREEN VITRIOL OR SULPHATE OF IRON.

વર્ણન - હિરાકસી એ યોખડ તથા ગધકનો એક જતનો ક્ષાર
છે તેના લીલા રંગના ગામડા મળી આવે છે, અને તે બખરમા
માધારણ છે

બનાવટ - કાચી સાથ તૈલ

૧. કાચી-સાથ-તૈલ - હિરાકસી, કળકાની ૧, કોઠ, શુદ્ધ, પીપર
મિલન મન નીચ, કરેણુ, વાનડીંગ, ચિત્રા (ચિત્રક), અરકુસો, કુકડવેલ,

ચોકર અને હરતાલ એ બધા ઓસડો એક એક તોલો લઈ તેને તૈલ ૬૪ તોલા ગૌમત્ર ૨૫૬ તોલામાં મેળવી, તેમાં ચોરનું અને આકડાનું છીર આક આક તોલા નાખવું, અને તેનું તૈલ સિદ્ધ કરવું

ગૂણ - પૌષ્ટિક અને સ્તબ્ધ

ઉપયોગ - લોખંડની બીજી બનાવટોની પેઠે હિરાક્સી પણ લોહી સુધારનારે અપાય છે. પાદુરોગમાં તથા છાતીના થડકામાં જ્યારે હોઠ ઢાળા થઈ આવે છે તે શ્વાસ ભરાઈ આવે છે ત્યારે બીજા પૌષ્ટિક પદાર્થ સાથે હિરાક્સી અપાય છે જેની રીતે ગજવેલ શરીરને મજબુત કરે છે તે લોહીને પુષ્ટિ આપે છે તેવીજ રીતે હિરાક્સીથી પણ થાય છે તેથી લોહીના રક્તમિદુ વધે છે અને શીકાશ દૂર થાય છે. પ્તીહોદર, યકૃતોદર નેમજ વિષમ જવરની રહી ગએલી વિકૃતિની અદર હિરાક્સી આપવી યોગ્ય છે. વિષમ જવરના મખત માથાના દુખાવાને તે બધ કરે છે એકાતરીઆ તથા તરીઆ તાવની અદર હિરાક્સીને કડા 'જવના અવનેડમાં ગોળી કરી આપવાથી જુદી જુદી જાતના વિષમ જવર અટક છે. યકૃતોદર અને પ્તીહોદરની અદર રેચક દવાની માથે હિરાક્સી નાખવાથી સારો ફાયદો થાય છે. સમહણી, અતિસાર, ઝડુંઅતિસાર, ગ્નાતિસાર તથા રક્તપિત્તની અદર હિરાક્સીની સ્તબ્ધ અસરથી ઝાડો કંઈયુ થાય છે તે આનરાગનું ક્ષન રૂઝાય છે. સાધારણ નજાબાત તથા કમ કૌવત્તીને માટે હિરાક્સી અપાય છે. હિરાક્સીનું પાણી છાટવાથી આમણુ બેસી જાય છે અને જખમ તથા વૃણુ જતદીથી રૂઝપર આવે છે કાશી-સાઘતેલના નામની બનાવટ અર્શના મસા ઉપર લગાડવાથી મસા ખરી પડે છે તે તેનો ગુણુ દબક છે. બીજા એક બનાવટ કાશી-સાઘતેલના નામથી પ્રસિદ્ધ છે જેમાં ફક્ત હિરાક્સી, આસધ, લોદરને ગજખીંપર આવે છે આ દરેક ચચાર તોલા લેઈ તેને ૬૪ તોલા અને ૨૫૬ તોલા પાણીમાં મેળવી તેનું રીતમર

તૈન સિદ્ધ કરવુ આ તેજના લેપથી સ્ત્રીના સ્તન તથા સ્ત્રી પુરોની ,
જનનેન્દ્રિયો દૃઢ થાય છે

પાદુરોગને લીધે કેટલીક વખતે અટકાવ બધ થઈ જાય છે ત્યારે
હિંગબોળ અને એળીઆની સાથે હિરાકસી અપાય છે

ગડમાળા ઉપર હિરાકસી અને બિલાસુ અથવા હિરાકસીને આકડાના
દુધમા ચસી લેપ કરવો વૃષ્ણકૃચ્છ એટલે વૃષ્ણને મજવાળવાથી ફાલ્લાઓ
થાય છે તે અને અહિપતન એટલે બાળકોની ગુદા ન ધોવાથી તેમાં
કડુ ઉત્પન્ન થઈ ફાલ્લીઓ થાય છે તે ઉપર હિરાકસી, ગોરોચન, મોરથુથુ,
હરનાલ, અને રસાજનને લીંધુના રસમાં ખરલ કરી લેપ કરવો.

પાડુ, ક્ષય, ગુદમ, ખરોલ શૂળ અને સપૂર્ણનેત્ર રોગ ઉપર હિરા-
કસીની ભસ્મ, ત્રિકુળા અને મરી એકત્ર કરી તે ના તોલો ધી અને
મધમાં એક મહિનો આપવું

માત્રા - એક સ્ત્રીથી એક વાલ

ઔષધિ-ગુણ-દર્શન.

ઔષધોના તેમના ગુણ પ્રમાણે વર્ગો પાડવામાં આવ્યા છે બારી-
કામથી તપાસવા બેસીએ તો એ વિષયમાં તર્ક વિતર્ક આદિ ઉત્પન્ન
થાય છે માટે અત્રે જે વ્યાવહારિક ઉપયોગમાં સગળ થઈ પડે તેવા
તેના ૨૬ વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે

*હિરાકસીને એક વાર ભાગરાના રસમાં પચન કરવી એટલે શુદ્ધ
થાય છે આવી રીતે શુદ્ધ કરેલી હિરાકસી તથા ગંધકને એકત્ર પુલ-
આપવો એટલે ભસ્મ થશે.

૧ અમ્બ.	૧૪ પિત્ત શામક.
૨. ઉષ્ણ.	૧૫ નિદ્રા લાવનાર, માદક અને
૩ ઋતુ લાવનાર અને વેણુ	પીડાશામક.
લાવનાર.	૧૬ પૌષ્ટિક.
૪ કટુ પૌષ્ટિક.	૧૭ મૂત્રલ.
૫ કફધ્ન.	૧૮ રેચક અને સારક.
૬ કફ શામક.	૧૯ શેપણ.
૭ કૃમિધ્ન.	૨૦ વમન કરાવનાર.
૮ માહી સ્તલન અને રક્ત	૨૧- વાતધ્ન, વાતહર અને વાયુહર.
સ્તલક.	૨૨ શીતલ.
૯. હીકો લાવનાર.	૨૩ શોથધ્ન.
૧૦ હાલ શામક.	૨૪ શોધક.
૧૧. દીપન પાચન.	૨૫ સ્નાયુ શૈથિલ્યકૃત્ ઉર્ધ્વ
૧૨ દલક અને ક્ષોલક.	આક્ષેપારિ.
૧૩ ધાતુપૌષ્ટિક.	૨૬ સ્વેદલ.

ઉપર બતાવેલા ગુણો અને એ ગુણોવાળી ઔષધિઓની સમજણ બરાબર પડી ગયા બાદ યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય વસ્તુની યોગ્ય પ્રમાણમા યોજના કરી જે ગુણો તરફ પ્રથમથીજ ધ્યાન આપવામા આવે તે કટલીક વ્યાધિઓ ઉઠતાજ ખેસી જાય છે અને કટલીક ઉત્પન્ન થવા પામતી નથી સખ્ત વ્યાધિમા દરદીની પ્રકૃતિ અને ઔષધના ગુણ તથા પ્રમાણ એ બન્ને ધ્યાનમા લેવાના છે. જે વ્યાધિ સખ્ત ન હોય તે કટલોક વખત યોગ્ય પથ્ય પાળવાથી ઔષધો પચારની આવજત સિવાય કેવળ વર્તનના ફેરફારથીજ સાર થાય છે. સખ્ત બીમારીમા ઔષધોપચાર અને આરોગ્યના નિયમો એ બન્ને ઉપર આધાર રાખવાની

અમ્લ દવાઓ.

જે દવાઓ સ્વાદે ખાટી હોય છે તેને ‘અમ્લ’ દવાઓ કહે છે.

૧	૨
આમલી	આમો
ચણુનો ખાર	આમળા
કેડ	ચાગેરી
નારંગી	બા. યુ.
બીજોર	દાડમ
લીંબુ	દાદા.

અમ્લ દવાઓ બધી શીતવીર્ય છે નખર ૧ મા બતાવેલી દવાઓથી જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે અને નખર બીજામાં ગાણાવેલ દવાઓથી તેમ થતું નથી. અમ્લ દવાઓ કફ કરે છે એટલે- કફ પ્રકૃતિવાળા માણસે તેનું સેવન કરવું નહિ અમ્લ દવાઓથી થતી વિકૃતિને અટકાવવા ‘અમ્લવિરુદ્ધ’ દવાઓ મળ્યું છે. તે પૈકી શખ, સચળ સાંજખાર, ઠકણખાર, નવસાર સિંધવ, જવખાર વિગેરે દારની બનેલી દવાઓ છે.

ઉષ્ણ દવાઓ:- જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવવડે શરીરને જગૃત કરે છે તથા તેના દરેક ભાગને પોતપોતાનું કામ કરવાને ચેતન આપે છે તેને ‘ઉષ્ણ’ દવાઓ કહેવી.

અજમો, અકલગરો, આકડો, ઉપસેટ, ગજમીપર, જાયફળ, કાદા (હુમળી), પીંપર, અગર, અરણી, આદુ, અધેડો, અરીઠા, ઇસસ, કપૂર, કાયફળ, જટામાસી, જવખાર, જવત્રી નજ, તુલસી, દશમુળ, નાગરમોષ, પીંપરીમુળ, બારગી, બીલામ, મુલક કા. રાસ્ના, લવીં, લસણ, સમ-દરફળ, સુદ િમ, હોરાબોળ, અખર, કરતુરી એ ઉષ્ણ દવાઓમાં ગણાય છે ઉષ્ણ દવાઓ મગજ ઉપર અસર કરી યાનતંત્રને જીરૂસી

આપે છે અને તેથી લોહાની ગતિ વધે છે, પરંતુ તેની દવાઓનો અતિ ઉપયોગ અત્યંત હાનિકારક છે

ઋતુલાવનાર અને વેણુલાવનાર દવાઓ - જે દવાઓ મર્મશયના શ્વેન્નગિડને કૌન આપી તેમને મધુચિત કહે છે તથા મદ યદ્ય ગમેથી વેણુને પુનઃ જન્ય કરે છે તે દવાઓને ‘વેણુલાવનાર’ દવાઓ કહે છે જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે બધા યદ્ય ગમેશ ઋતુને પાછું જન્ય કરે છે તેને ‘ઋતુ લાવનાર’ દવા કહેવી

ઋતુ લાવનાર દવાઓ

વેણુલાવનાર દવાઓ

ટકથુ

ટકથુ

નવસાર

જ્યારે ગમે તે કારણથી ઋતુ અનિયમિત આવે છે અગર મોડુ અગર ઓછું દેખાય છે ત્યારે ઋતુ લાવનાર દવાઓનો સંયોગ પ્રશસ્ત છે ઋતુ લાવનારી ઝીજો સાથે યોદ્ધ અને ઝેળીઆની કોષપથુ બનાવટ અપાય છે,

પ્રસૂતિ સમયે વેણુ બરાબર નહિ આવતી હોય અને સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય, વેણુ ટાઢી પડી જવાથી જે બાળકને બહાર નીકળના વાર લાગે તો વેણુ લાવનારી દવાઓ આપવાની જરૂર છે

કટુ પૌષ્ટિક દવાઓ - જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે શરીરમાં રહેલી નબળાઈને લઈને આવતા ઝીણા ઝીણા તાવને દૂર કરી શરીરને કેટલોક દિવસે કૌશ્લ આપે છે તે દવાઓ ‘કટુ પૌષ્ટિક’ કહેવાય છે આ દવાઓ કડવી છે અને તેથી તે ઝીણા ઝીણા તાવને રોકે છે, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે. બૂખ સારી પેટે લાગે છે અને શરીરમાં કૌશલ આવે છે તે ઉપરાંત સ્ત્રી દવાઓ કૃમિનો પથુ નાશ કરે છે, અરુદ્ધસો, કરીઆતુ, અતિવિષમી કમી વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે

કફ દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના બળ વડે શ્વાસ નળિકાના શ્લેષ્મ પિડ ઉપર અસર કરી તેના સ્વાદના ગુણ તથા સમુદાયને બદલાવે છે તેને “ કફ ” દવા કહે છે. કફ દવાઓ કફને જીદો પાડી તેને પાતળો કરી નાખે છે અને નિયમિત રીતે ઉધરસ આવવાથી તે બહાર નીકળી આવે છે જ્યાં સુધી છાતીમાં કફ ભર્યો હોય ત્યાંસુધી કફ દવા આપવાની જરૂર છે આ દવાઓ પૈકી અગથીઓ, અરડુસી, આપ્પાહળદર, જવપ્પાર વગેરે છે

કફશામક દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે શ્વાસ નળિકાના શ્લેષ્મ પિડના સક્રિયતાને શાંત કરી અગર સ્વાદને કમી કરી ઉધરસ ઓછી કરે છે તેને ‘ કફશામક ’ દવાઓ કહેવી

જ્યારે છાતીમાંથી કફ નીકળી ગયો હોય અગર ઓછો થઈ ગયો હોય ત્યારે કફશામક દવાઓ કામની છે આ વર્ગની દવાઓ જેમ દમ ઉપર સાડ કામ કરે તેમ હેડકાને પણ બેસાડે છે, મનશીલ, ધતુરો અને તમાકુનું ધૂત્રપાન હેડકાને માટે પણ સાડ છે મનશીલ, ધતુરો, વશલોચન, અરીણ, ખેર, મધ, શિલારસ વિગેરે દવાઓ કફશામક છે.

કૃમિન દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના બળ વડે આતરડાની અંદર રહેલા કૃમિનો નાશ કરે છે તે દવાઓ ‘ કૃમિન ’ કહેવાય છે. ગધક, કપૂર, ઇન્ડિયન, કપીલો. દિકામાળી, કાળીજીરી, કડાજાવ, ખાખરો, વખરો, હોંગ, લીમડો, કરીઆતુ વિગેરે દવાઓ કૃમિન છે

આહી સ્તબ્ધ અને રક્તસ્તબ્ધ દવાઓ-જે દવાઓ શરીરના કાષ્ઠપણ પ્રવાહી પદાર્થોનું શોષણ કરી તેમનું ઘટ બધારણ કરે તેમને ‘ આહી ’ દવાઓ કહે છે અને જે દવાઓ પોતાના શીત-વીર્ય તથા રક્ત ગુણને લીધે કાષ્ઠપણ મળમૂત્રાદિક પદાર્થને રોકી રાખે અને તેમને નીચે પડવા ન દે તેમને ‘ સ્તબ્ધ ’ દવાઓ કહે છે,

‘રક્તસ્તબન’ દવાઓ ચૂર્ણરૂપે અગર પ્રવાહીરૂપે ધમીનીઓના તુટેલા મુખને અડવાથી તેમની અંદર વહેતા પ્રવાહને ઘટ કરે છે તથા તે ધમીનીના રેશાઓનો સક્રિય કરી તેમની અદરના પ્રવાહીને બહાર જતા અટકાવે છે મોરચુથુમા ગ્રાહી દરતા સ્તબન ગુણુ વધારે છે ફટકડી રક્ત સ્તબક છે અને શખજીર ગ્રાહી છે.

છીંકો લાવનાર દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના બળ વડે, નાકના મ્લેષ્મ પડ ઉપર અમર કરી તેને એકદમ ક્ષેપમા નાખી તેમથી ન્યાન કરાવે તેને ‘છીંકો લાવનાર’ દવા કહેવી કુકડવેલ, નાકછીંકણી, તમાકુ નવસાર, કળીચૂનો એ છીંકો લાવનાર દવાઓ સુધવાથી એકદમ છીંકો આવે છે, તેથી નાકમાંથી પુષ્કળ પાણી ઝરે છે અને માથુ હનડુ પડે છે વાતજન્ય માથાના દુખાવાના સૂર્યાવર્ત તથા આધાશીશીમા છીંકો લાવનારી દવા સુધવાતુ કહેન છે નાકમા છોડ જમતા હોય ત્યારે આ દવાઓ સુધવાથી છીંક સાથે લોહીના જમલો કપોટા ઉખડી આવે છે પીનસમા આ વર્ગની દવા ઉપયોગી છે

દાહશામક દવાઓ-જે દવાઓ શીતવીર્ય હોવાથી મોહીને સુધારીને અગર મહાર લગાડવાથી તેમની ઠંડક અમર થઈ શરીરના કોષપણુ ભાગની બળતરાને જાનત કરે તે દવાઓ ‘દાહશામક’ કહેવાય છે, તમામ શીતળ અને પિત્તશામક દવાઓ પણ દાહશામક છે ત્વક્-દોષમા આ દવાઓ વપગય છે પેશામની બળતરા, ઉનવા તથા પ્રમેહમા આ વર્ગની દવાઓના હીમ પીવાય છે

દીપન-પાચન ગૂણુવાળી દવાઓ-દીપન દવાઓથી લુપ્ત વધારે લાગે છે પણ તેમા અપકવ ખોરાકનુ પાચન કરવાનો ગુણુ રહ્યો નથી. પાચન દવાથી અપકવ અનાજનુ પાચન થાય છે પણ તેમાલુપ્ત લગાડવાનો ગુણુ રહ્યો નથી કેટલીક દવાઓ એવી છે કે જેમા દીપન પાચન બન્ને ગુણુ રહ્યા છે. શખમા પાચન ગુણુ છે, લવણ, જવ-

ખાંખા દીપનગુણ રહેતો છે. સાજીખાર, પીંપર, આદીઆન વિગેરેમાં દીપન અને પાચન બન્ને ગુણ રહેલા છે

પાચન અને દવાઓની સયુક્ત યોજનાની જરૂર હોય ત્યાં દીપન પાચન દવાઓ વપરાય છે. સાધારણ રીતે દીપન પાચન દવાઓ હમેશા સાથેજ વપરાય છે.

દબક અને ક્ષોભક દવાઓ—જે દવાઓ કોષપથ આવા ભાગ ઉપર અડવાથી અગર મસા ઉપર લગાડવાથી તેનો નાશ કરે છે તેને ‘દબક’ દવાઓ કહેવી.

આના પેટામાં ક્ષોભક દવાઓ આવી જાય છે, ક્ષોભક દવા સરી-
ગના કોષપથ ભાગને અડવાથી તે ભાગ લાલચોળ થઈ જાય છે અને ત્યાં ફાટો ઉઠે છે વધારે સખ્ત ક્ષોભક દવાઓ દબક દવાના મમાળા નીચે આવે છે

૧ શખ, હરતાલ, ચિત્રક, સરગવો

૨, અકલગરો, આકડો, રાઈ

૩ અગ્નિ

ઘાતુપૌષ્ટિક દવાઓ— જે દવાઓ પુરપની જનનેન્દ્રિઓને સતેજ કરે અને તેમની સ્વરત સમાગમમાં પ્રીતિવધારે તે દવાઓ ‘ઘાતુપૌષ્ટિક’ છે.

૧ અબ્રક, મોર્તા વિગેરે તમામ પૌષ્ટિક અને કટુ પૌષ્ટિક દવાઓ.

૨ અખોડ, આલ્મખ, ઉગથુ, એખગે, કવચા, કસ્તુરી દુધ, મુસળી, વરધારો, વંશલોચન વિગેરે

૩ અરીચુ, કેસર, અને કેટલેક દરજ્જે રસમન દવાઓ,

૪ ગોખર, ચીકણા, બળદાણા, બહુદળી અને શેમળા

જે દવાઓથી શરીરને સાધારણ રીતે પુષ્ટિ મળે છે તે દવાઓથી જનનેન્દ્રિઓને પણ પુષ્ટિ મળે છે માટે તમામ જાતની પૌષ્ટિક અને

કદુ પૌષ્ટિક દવાઓ પણ સુરત સ્થાનને પુષ્ટિ આપે છે ધાતુપૌષ્ટિક દવાઓના ચાર વિભાગ કરવામા આવ્યા છે

૧ સાધારણ પૌષ્ટિક દવાઓ જે આખા શરીરને પુષ્ટિ આપી ધાતુને અને વીર્યસ્થાનને પુષ્ટિ આપે છે

૨ ખાસ ધાતુપૌષ્ટિક દવાઓ જે વીર્યની મદદ કરે છે તે, આ વર્ગની દવાઓને મધ્ય કહે છે,

૩ સ્તબ્ધ દવાઓ જે વીર્યસ્ત્રાવને અગર બહુમૂત્રતાને અને સ્વપ્નામા અગર ખીજી કોઇ રીતે ધાતુ જતી હોય તેને અટકાવી ફાયદો કરે છે તે આ વર્ગની દવાઓથી ધાતુ કમજ થાય છે અને તેથી ધાતુ જવાને લીધે થતી ક્ષીણતા અટકે છે આ વર્ગની દવાઓની સાથે ખાસ ધાતુપૌષ્ટિક દવાઓ પણ મેળવવામા આવે છે

૪ કેટલીક મુત્રન દવાઓ મૂત્ર માર્ગના વ્યાધિને શાત કરી વીર્ય-સ્ત્રાવ થવાને મળતા ઉત્તેજનને દમાવે છે અને આવી રીતે વીર્યસ્ત્રાવ મટી અટકે એ પણ ધાતુપુષ્ટિ થવાનો એક રસ્તો છે

ન્યારે સ્વપ્નામા અગર જાગૃત અવસ્થામા કે પેશાબ કરતી વખતે વીર્યપાત થાય છે ત્યારે આ વર્ગની દવાઓ કામની છે ધાતુક્ષીણતા, નપુંસકપણ અને તેથી થતા કળતર, ત્રુટ અને કમરના દુખાવામા આ વર્ગની દવાથી ફાયદો થાય છે

ધાતુક્ષીણતા થવાથી શરીરમા અનેક બળની નબળાઈ થાય છે અને નબળાઈને લઈને જે શારીરિક અગર માનસિક પીડા થાય છે તે ધાતુપૌષ્ટિક દવાઓનું સેવન કરવાથી દમાય છે

પિત્તશામક દવાઓ—જે દવાઓ પેતાના જોર વડે કરી રેચ માર્ગે પિત્તને કઢાવી નાખે છે અગર તેની સાથે મળી તેના પ્રકોપને શાત પાડી નાખે છે તે દવાને “ પિત્તશામક ” દવા કહેવી

૧ ખાસ પિત્તશામક ૨ સારક પિત્તશામક ૩ પૌષ્ટિક પિત્તશામક ૪ સ્તબ્ધ પિત્ત શામક

૧ ખાસ પિત્તશામક દવાઓ અદ્રશ્ય રીતે લોહીના પિત્તાધિક્ય દોષનું શમન કરે છે

૨. સારક પિત્તશામક દવાઓ વધારે સખ્ત પિત્તના પ્રકોપને શાત કરે છે. નવસાર સારક પિત્તશામક દવા છે. મોતી પૌષ્ટિક પિત્તશામક દવા છે

નિદ્રા લાવનાર, માદક અને પીડાશામક દવાઓ-જે દવાઓ લેવાથી નિદ્રા આવે તે દવાઓને 'નિદ્રા લાવનાર' દવા કહેવી જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે દરદીને ખેભાન કરી આપે છે અગર બકવાખોર કરી મુકે છે તેને 'માદક' દવા કહેવી જે દવાઓ લેવાથી અગર લગાડવાથી દરદીની પીડાનું શમન થાય છે અને તેની ખેચેની કમી થાય છે તે દવાઓને 'પીડાશામક' દવા કહેવી અરીણુ, ભાગ, કીર્દમાન, ખુરામની અજમો આદિમા ઉપરના ગુણો રહેલા છે

પૌષ્ટિક દવાઓ-જે દવાઓ લોહીનું બધારણુ સાધ કરી શરીરના દરેક ભાગને યોગ્ય પ્રોત્થણુ આપે છે અને શરીરમા રકુરતી લાવે છે તથા માસની મદ્ધિ કરે છે અને 'પૌષ્ટિક' દવાઓ કહેવી અન્નક, કલ્પ, જસત, ત્રાણું, મોતી, ખાપરીઓ, મોરથુથુ, રૂપુ, રૌપ્ય માત્સિક, શિલા-જીન, સીસુ, સોનુ, લોહ, સુવર્ણ માશ્નિક, હીરાકશી વિગેરે પૌષ્ટિક દવાઓ છે

પૌષ્ટિક દવાઓના ચાર વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે-

૧. મગજને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ
- ૨ લોહીને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ
- ૩ જઠરને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ
- ૪ શોષક પૌષ્ટિક દવાઓ

૧ મગજને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ-મગજ શરીરમાં રાજ હોવાથી જે ઔષધો મગજને પુષ્ટિ આપે છે તે વાસ્તવિક રીતે આખા શરીરને પુષ્ટિ આપે છે મગજના જીર્ણવ્યાધિમાં આ દવાઓ ઘણી કામની છે મગજના વ્યાધિઓ જે વાત વ્યાધિના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને જે જે વાતવ્યાધિમાં ગતિમતિનો ભ્રમ પ્રાધાન્ય રૂપે રહેતો છે તેમાં વાતવ્યાધિમાં આ વર્ગની દવાઓ કામની છે અપસ્માર, હિસ્ટી-રીઆ, ખેચતાણુ, થડકી જતુ, ઉન્માન, અર્શાગ, પક્ષાઘાત, અર્દિત વિગેરે વ્યાધિમાં આ દવાઓ અપાય છે

૨ લોહીને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ-આ વર્ગની દવાનાં બે વિભાગ પડી શકે છે, ૧ ખાસ લોહીને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ ૨ લોહીની શોધક પૌષ્ટિક દવાઓ. લોહ, સુવર્ણ મક્ષિક અને હીરાકસી એ લોહીને ખાસ પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ, છે લોહીની અદર રહેલા રક્તકણ ગમે તે કારણથી ઓછા થઈ ગયા હોય તેને તે પાછા લાવે છે. ઘણા નિવસના જીર્ણજ્વર પછી અને વિષમજ્વર પછી, તેમજ યકૃત અને પ્લીહના જીર્ણવ્યાધિમાં શરીર તદ્દન રીકકું પડી જાય છે આ શીકાશ થવાનું કારણ એટલું જ કે લોહીમાંથી રક્તકણ ઓછા થઈ ગયલા હોય છે અર્થ, સગ્રહણી, યક્ષ્મા અને ખીજા તમામ રોગમાં પણ એજ પરિણામ થઈ આવે છે. ત્યારે લોહના વર્ગની દવા આપવી ઉચિત છે લોહીને પુષ્ટિ આપવાનો અને શરીરમાં રતાશ લાવવાનો ગુણ લોહના વર્ગની દવામાં જેવો રહ્યો છે તેવો બીજા એકે દવામાં રહ્યો નથી. ૨. લોહીનું શોધન કરી પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ સાધાગણુ રીતે લોહીના પૈત્તિક દ્રવ્યનું સમન કરે છે તપી રહેલું લોહી તેથી શાત થાય છે. અને જે લોહી વિકૃતિથી જુદી જુદી જાતના ત્વકદોષ કુટી નીકળે છે તે પણ તેથી શાત થાય છે.

૩. જઠરને પુષ્ટિ આપનારી દવાઓ-આ વર્ગની દવાઓ અના-જનું સારી પેકે પાચન કરે તે આવી છે

અવુ એ પણ શરીરને પુષ્ટિ મળવાનો એક રસ્તો છે

✧ શોધક પૌષ્ટિક-પારદ એ સર્વોત્તમ શોધક દવા છે અને તે શરીરની તમામ વિકૃતિ દૂર કરે છે તમામ ઔષધો શરીરના જુદા જુદા રોગ મટાડનાર અને તેનું આરોગ્ય વધારનાર હોવાથી તે ઔષધો તેમજ સરો સાત્વિક ખોરાક, સ્વચ્છ હવા, યોગ્ય પાણી, સ્વચ્છતા રમતગમત, શુભ વિચારો વિગેરે જે જે વિષયો શરીરની સુખાકારી વધારે છે તે તે અદ્રશ્ય રીતે પૌષ્ટિક દવાઓનું કામ કરે છે

પારો એ શોધક પૌષ્ટિક છે અને કઠ્ઠાથી રૂપે તેની અમર લોહીના ઉપર અને રસસિન્દુરરૂપે મગજના ઉપર થાય છે

મુત્રલ દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના પ્રભાવ વડે મુત્રપિડના કાર્યને સતેજ કરે છે અને તેથી પેશાબનો જલો વધારે છે તે દવાઓને “મુત્રલ” દવા કહેવી

કનક, ગિલાણી, જવખાર, પાપાણુભેદ, ટકણખાર, સુરોખાર એ મુત્રલ દવાઓ છે પૌષ્ટિક મુત્રલ દવાઓ મુત્રવ્યાધિને તેમજ તેથી થતા શુક્રદોષને અટકાવે છે મુત્રપિડના તીવ્ર તેમજ દીર્ઘ વરમને સીધે ભારે પેશાબ ઓછો આવે છે ત્યારે તેમજ દાહમારક ચીજ ખાગથી અગર તડકે ગળાવાથી જ્યારે પેશાબ ઓછો અને દાહયુક્ત થાય છે ત્યારે મનવ દવાઓ અપાય છે, તેથી પેશાબની બળતરા ગાત થાય છે અને તેના મર્મસ્થાનનો વગમ પોચો પડે છે. જવરમા પણ પેશાબ લાવે એળ ઉતરે છે અને બળતરા થયા કરે છે. પેશાબમા દાહ અને બળતરા થસી એ પણ પૌષ્ટિક દોષનું એક ચિન્હ છે તમામ જાતના જવરમા પિત્તનો પ્રકોપ હોય છે જેથી તેમા મુત્રલ દવાઓ અપાય છે

મુત્રલ દવાનો ઉપયોગ એ જવરની ચિકિત્સાનું એક ઉપયોગી અંગ છે પૌષ્ટિક વિકૃતિને મટાડવાને મુત્રલ યોગ્ય અપાય છે. મુત્રલ ઉપાય ગેજવાથી કમળાના દરદીને પુષ્કળ પેશાબ છૂટે છે અને તેથી આખની અને શરીરની પીળાશ કમી થાય છે

આખા શરીર ઉપર સખ્ત સોજો થયો હોય તો તે પશુ નેથી બેસી જાય છે. જવરની અદર મુત્રસ્રવીનને સારક પદાર્થો સાથે મેળવવામા આવે છે અને દૈનિક વિકૃતિમા તથા શોષમા તેમને રેચક દવાઓ સાથે મેળવવામા આવે છે મુત્રસ્ર દવાનો ઉપચાર એ શોધન ક્રિયાનો એક પ્રકાર છે અને તેથી શુદ્ધિરોગમા જ્યારે શરીરનુ શોધન કરવુ હોય ત્યારે તે અપાય છે

રેચક અને સારક દવાઓ-રેચક દવાઓના સરકૃતવૈદ્યકારોએ ચાર જુદા જુદા ભેદ પાડ્યા છે

૧ અનુલોમન એટલે જે દવાઓ મળનો કોપ શાત કરી તેને પચાવે તથા બધકુષ્ટનો મળ જુદો પાડી તેને નીચે ઉતારે તેને 'અનુ-લોમન' દવા કહેવી

૨ ત્રસન એટલે જે દવાઓ મળાદિક દોષને પાચન ન કરના તેને એકદમ ધમડીને નીચે પાડે છે

૩ ભેદન એટલે જે દવાઓ શુષ્ક અને ત્ર્યધી બધાએલ મળને છુટો પાડી તેને નીચે પાડે છે

૪ રચક ઔષધો એટલે જે ઔષધો પકવ અગર અપકવ મળને પોતાના બળવડે પાણી જેવો પાતળો કડી તેને આતરડાની બહાર એચી કાઢે છે

જો કે સમ્પ્રત વૈદ્યકારોએ આવી રીતે ચાર ભેદ કર્યા છે તોપશુ વ્યવહારોપયોગી અને અનુભવથી મિલ્લ થક શકે એવા તેના બે વિભાગ છે

૧, શાન્ત રેચક, સારક, સાદ્દ ઝડો લાવે તે અગર હલકો જીલાય લાગે તેવી દવાઓ

૨ સખ્ત રેચક, રેચક અથવા બારે જીવામ લાગે તેવી દવાઓ. ગંધક સારક દવા ગણાય છે જોતાર રેચક છે, સારક દવાઓ આપવાથી મળાવરોધ દૂર થાય છે. ત્વકદોષની અદર શરીરનુ શોધન કરવાની જરૂર

છે પિત્તાધિક્ય દોષથી ધાતુકરીને ત્વકદોષ ઉપડે છે ને તેમા સારક દવાને ઉપયોગ કરવાથી આરામ થાય છે વાતરકત, ઉદરનુ ઝેર, શીતપિત્ત અને બીજા હડીના ત્વક દોષમા સારક દવાઓનો શાન્ત ઉપયોગ કેટલાક માસ સુધી જરૂરી ગણવે પડે છે સખ્ત રેચની દવા આપવાથી ઉચ્ચ શરીરમા વધારે લીણુતા થાય છે.

કોયેરાની શરૂઆતમા પેટમા રહેલ અશ્વર્ણાશને દૂર કરવા સારક દવાઓ અપાય છે તેમજ ઘણા દિવસના ઝાડાનુ પણ અશ્વર્ણાશ એ મુખ્ય કારણ થઈ પડે છે ત્યારે સારક દવા આપવી યોગ્ય છે

રેચક દવાઓ જ્યારે સખ્ત બંધ કુટ થયો હોય ત્યારે અપાય છે સન્નિપાતમા અને કેટલીક વખતે મગજને ધન થાય છે ત્યારે પણ સખ્ત બંધકુટ થઈ આવે છે રેચક દવાઓ બંધકુટમા ફાયદો કરે છે. લોહી સુધારવાને માટે કેટલાક વૈદો સારક દવા વાપરે છે અને કેટલાકો રેચક વાપરે છે પણ ખાસ જરૂરીયાત મિત્રાય રેચક દવા અને ત્યા સુધી વાપરવી નહિ જ્યારે લોહી બગડેલું હોય ત્યારે રેચ વેવાનો આ દેશમા સાધારણ રિવાજ છે

રોપણુ દવાઓ:-જે દવા પોતાના ગુણ વડે ધારાના દુષ્ટ ભાગને દૂર કરી અદરના તદુસ્ત ભાગને સનેજ કરી ધાર રૂઝે છે તેને 'રોપણુ' દવા કહેવી

૧ કાચનાર, ગુમળ અને બીજા કેટલીક શોધક દવાઓ

૨ ખાપરીઓ, ગેર, જસત, ટકણ, બેદાર, મોરથુથુ, રાખ અને નિદૂર પડેના વર્ગની દવાઓ ખાવાથી લોહીનુ શોધન થાય છે અને તેથી જે ધારા પડ્યા હોય તે રૂઝપર આવે છે અને સુકાઈ જાય છે, બીજા વર્ગની રોપણુ દવાઓ ખરેખરી રોપણુ છે, અને તે બહાર લગાડવાથી રૂઝ આવી જાય છે હવે ઉપર તેમાની કેટલીકના લેખ, ઉમેરા થી મલમ વિગેરે લગાડાય છે તેમજ તેમના પાણીથી અગર

તથા કચકચ્યા કરે છે તે ઉપર તે ઉપયોગી છે, જુદી જુદી જાતના રવકદોષમા તે લગાડવાથી ચેળ કમી થાય છે, પર ઓછુ થાય છે, અને ઘણે શાત થાય છે રોપણુ દવાઓ બધી શીતવીર્ય છે, ઉપદ્રવ, ઝામરો, ભાહા અર્ચુદ ગડગુમડ, વાતરક્ત કુષ્ઠ, ખસ, ખરજતુ, ગંભીર ગૂમડુ, જખમ અને કોઈ ભાગનુ સડવુ વીગેરેમા બહાર લગાડ્યા તરીકે આ વર્ગની દવા કામની છે

વમન કરાવનાર દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના જોસથી પિત્તને, કફને અગર કાષ્ઠ અપકવ ચીજને જઠરમાથી અગર તેથી ઉપવા ભાગ-માથી જોરથી કાઢી નાખે છે તે “વમન” દવાઓ કહેવાય છે રસાયનમા મોરથુથુ અને લવણુ વમન કરાવનારી દવાઓ ગણાય છે કાષ્ઠપણુ રક્ષ અગર અજીર્ણ કરે એવી ચીજ ખવાઈ હોય ત્યારે તેમજ કાઈ ઝેર ખવાયુ હોય ત્યારે તથા જો શરીરનુ શોધન કરવુ હોય તો વાન્તિકર પદાર્થો આપવા

અશ્મીણુ, સોમલ વિગેરે ઝેર ખાધા પછી ઉલટી કરાવાય છે તેમજ કોલેરાના દરદીને ઝાડો ઉલટી બધ થઈ જવાથી પેટ ચડી આવે છે ત્યારે તેને ઉલટી કરાવવાની જરૂર છે

વાયુહર, વાતહર અને વાતધન દવાઓ-વાયુહર, વાતહર અને વાતધન એ ત્રણે સજ્જાને એકમેકને બદલે કેટલાકો વાપરે છે તો પણ તે દરેકના ગુણુમા ફેર છે તેમના મથાર્થ ભેદનુ સ્પષ્ટીકરણુ થવા તેમની નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યા ગોઠવવામા આવી છે.

૧ વાયુહર દવાઓ-જે દવા પોતાના ઉષ્ણ દીપન અગર પાચન ગુણુવડે પેટની અદર રહેલા પવનને દૂર કરે છે અગર તે પવનના ઉત્પન્ન થવાના કારણોને દમાવે છે તેને “વાયુહર” દવા કહેવી

૨ વાતહર દવાઓ-જે દવાઓ પેટમા ખાવાથી અગર બહાર લગાડવાથી શૂળ, ચરકા, જકકાનું જતુ વિગેરે જૂઠા જૂઠા વાતજન્ય ચિન્હોને શાત કરે છે તે ‘વાતહર’ દવાઓ કહેવાય છે.

વાતધ્ન દવાઓ-જે દવાઓ પેટમાં ખાવાથી મગજને પુષ્ટિ આપી ગતિમતિનો ભ્રમ જેમાં પ્રાધાન્યરૂપે રહેલ છે તેવા દરદોને દવાવે છે અગર તેમની આવવાની મુદત લખાવે છે તે દવાઓ “વાતધ્ન” કહેવાય છે.

શીતળ દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના ઠંડા ગુણ વડે તાવના તૃષ્ણા, દાહ વિગેરે શુદ્ધ શુદ્ધ ચિન્હોને તેમજ શરીરના કોઈ ભાગમાં ગમે તે કારણથી થતા અમસ્તા દાહને કા તો ખાવાથી કે ચોપડવાથી દૂર કરે તેને ‘શીતળ’ દવા કહેવી.

- ૧ શીતળ પૌષ્ટિક, ૨ શીતળ રોપણ, ૩ શીતળ પિત્તશામક,
- ૪ શીતળ મૂત્રલ, ૫ શીતળ સ્તંભન ૬ શીતળ સારક
- ૭ શીતળ દાહશામક

જ્યારે શરીરમાં સાધારણ રીતે ગરમી રહે છે તે કાંઈ ખાસ વ્યાધિના ચિન્હ માત્રમ પડતા નથી ત્યારે શીતળ દવાઓ અપાય છે. દરદીનું શરીર ગરમ રહેતું હોય અગર તેની આખો બળ્યા કરતી હોય અને શરીરમાં શીકાશ જણાતી હોય તો શીતળ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો આખો જ્યારે જામ આવે છે, ઝાઝવા જેવું દેખાય છે અને આખોના ડોળા પીળા જણાય છે ત્યારે શીતળ રોપણ, શીતળ સારક અને દાહશામક પદાર્થો ખસસ કરીને ત્વકદોષમાં ઉપયોગી છે. શીતળ રોપણ દવાએ ત્વકદોષના કચકચતા ધારાને જલદી રુઝપર લાવે છે. શીતળ મૂત્રલ પ્રતેની સખ્ત બળતરામાં અપાય છે.

શોષધ દવાઓ-જે દવાઓ ખાવાથી તેમની રક્ત અગર શરીરને કૌવત આપીને અગર સોજો થવાના શુદ્ધ શુદ્ધ કારણોને દવાવીને અગર લેપ કરીને તેમની ખાસ અગર હોવાને લીધે સોજાને કમી કરે તે દવાને “શોષધ” દવા કહેવી.

શોષક દવાઓ-જે દવાઓ શરીરના કોઈપણ મર્મસ્થાનની વિકૃતિને દૂર કરી તેને પોતાની યોગ્ય સ્થિતિએ પહોંચાડે છે તે દવાને “શોષક” દવા કહેવી.

૧. અબ્રક, કલઈ, આસધ વિગેરે પૌષ્ટિક શોધક દવાઓ છે.
૨. ગંધક, પારદ, લોહ, શિલાજીત, સુવર્ણમાક્ષિક, સોનુ એ સારક શોધક દવાઓ છે.
૩. ત્રાણુ, સોમલ, હરતાળ, હીંગળો, રસસિદ્ધર એ પરચૂરણ શોધક દવાઓ છે.

૧. પૌષ્ટિક શોધક દવાઓ એ ખસુસ કરીને શરીરને પુષ્ટિ આપીને સુધારે છે અને જો કાંઈ જીર્ણુ વિકૃતિનો અશ હોય તો તેને દવાવે છે તેમજ તે જીર્ણુ વિકૃતિ ધણા વખત સુધી શરીરમાં રહેવાથી જો કાંઈ નબળાઈ થઈ હોય તેને તે દૂર કરે છે.

• ૨ સારક શોધક દવાઓ ઝાડો સાફ લાવી શરીરનું શોધન કરે છે અને પિત્તપ્રકોપથી થતા રોગ ઉપર તે અપાય છે વાતરકત, કુષ્ટ, વિચરિકા વિગેરે જીર્ણુ ત્વદોષમાં તેમજ પિત્તાધિક્ય દોષવાળા ઉદર રોગમાં આ વર્ગની દવાઓ કામની છે. તેથી દાહની શાન્તિ થાય છે. દસ્ત સાફ આવે છે અને મળાવરોધ મટે છે. પિત્તપ્રકૃતિ રહેતી હોય તેને તેમજ પ્રદર અને ઋતુદોષવાળી સ્ત્રીને સારક શોધક દવાઓ ધણી ઉપયોગી છે.

સ્નાયુ શૈથીલ્યકૃત્-આક્ષેપારિ દવાઓ-જે દવાઓ પોતાના બળ વડે શરીરના ખેચાતા સ્નાયુને અગર શરીરના ગુણ અવયવમાં રહેલા શ્લેષ્મ પિંડને સકુચિત અવસ્થામાંથી ઢીલા કરે છે તેમને સ્નાયુ શૈથીલ્યકૃત્ દવા કહે છે, આવી દવાને આક્ષેપાન્તક અથવા આક્ષેપારિ દવા પણ કહે છે કારણ કે શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં થતા આક્ષેપને તે દૂર કરે છે.

રસાયનમાં ત્રાણુ એ આક્ષેપારિ દવા ગણાય છે.

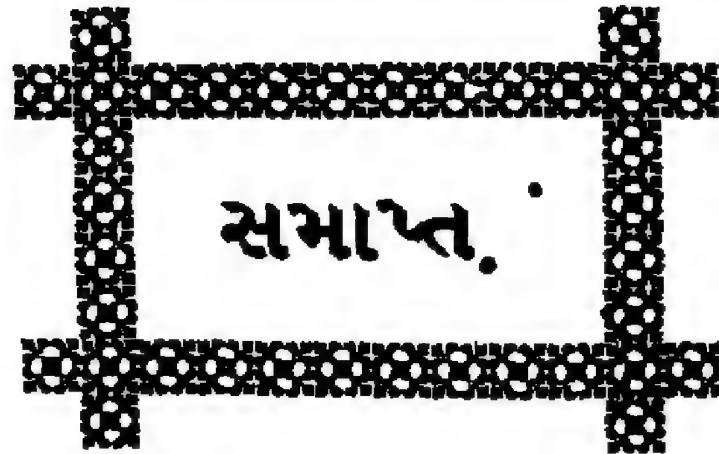
સ્વેદક દવાઓ-જે દવાઓ શરીરમાંથી પસીનો છોડાવે છે તેને “સ્વેદક” દવા કહેવી. સ્વેદક દવાઓ જ્વરાદિક દોષને શાન્ત કરવાને અપાય છે, ગમે તે કારણથી જ્વર આવતો હોય અને જ્વર

વિષમ, આગનુક કે પ્રલેપક હોય તો પણ સ્વેદક દવા ઉપયોગી છે તેથી પુષ્કળ પસીનો છુટે છે અને શરીરની ગરમાઈ ઓછી થાય છે, સુરોખાર સ્વેદક દવા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

સધિવાની અદર અને બીજા કેટલાક વાતવ્યાધિમાં તેમજ ઉપદશમાં જવર આવે છે ત્યારે તે દરદીની યોગ્ય દવા સાથે સ્વેદક દવાઓ મેળવાય છે

જળોદર અને હૃદરોગમાં સ્વેદક દવાઓ અપાય છે અને તેથી તેનો શોષ હલકો પડે છે

ત્વક્દોષની અદર શરીરના કેટલાક ભાગમાં પસીનો આવતો નથી તે ભાગ શુષ્ક અને રૂક્ષ રહે છે તથા દરદીને ખેચેની આવ્યા કરે છે થસીનો આવવાથી આ રૂક્ષતા મટે છે.

ગૃહ વૈદ્ય.

કે જેમાં

ચાલુ દરદોના પાચસો અરાઠ અનુભવસિધ્ધ ઇલાને બતાવવામા આવ્યા છે આ પુસ્તકની ખીજી આવૃત્તિ ફક્ત એકજ માસમા બહાર પડી જે એની લોકપ્રિયતાનો સચોટ પુરાવો છે વડોદરા જેવી સ્ટેટોએ પણ એને મજુર કર્યું છે એનુ કદ અને પૂઠુ પણ મોહક છે એટલે તરતજ ખરીદી લેવાનુ મન થાય છે, ગરીબોને તેમ સમજુ ધનાઢ્યોને પણ એ પુસ્તક આશીર્વાદરૂપ થઈ પડયુ છે કેઈ ઘર, એ પુસ્તક વિનાનુ નહિ હોવુ જોઈએ. ખીજી આવૃત્તિ પણ ઝટપટ બલાસ થવા આવી છે મૂલ્ય ફક્ત આઠ આના નિરાશ ન થવુ હોય તો વહેલા થજો.

રૂઢીનો ભોગ.

આ પુસ્તક નાનુ છે પરન્તુ તેનુ તત્વ ગભીર છે. આપણા હિંદુ સંસારમા અત્યાર સુધી કેટલાએ ખરાબ રૂઢીઓના ભોગ થઈ પડ્યા છે તે આ બન્ને વાર્તાઓપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે લગ્ન જેવી પવિત્ર ક્રિયાને પણ આપણે તરછોડી છે આપણુ ઘર, આપણુ રીવાજ, આપણુ દેશ એ સર્વે ખરાબ રૂઢીઓના બધન તળે ચગદાયલાં છે આ પુસ્તક સમાજ સુધારકોને તો ખાસ મનન કરવા જેવું છે. મૂલ્ય ત્રણ આના. આ બન્ને પુસ્તકો માટે આજેજ લખો:-

રમણીકલાલ ગીરધરલાલ મોદી એમ. એ.

વાણીઆશેરી-મુસ્ત.

સોલ એજન્ટ-વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

. પાચધુની-સુબર્ષ.

રસદાયક રત્નનિધિ.

એટલે

એકસો સચિત્ર, બોધક અને નીતિધર્મથી ભરપૂર વાર્તાઓ, આખાજીવનના જીવનને સુધારવા આના જેવું બીજું પુસ્તક ભાગ્યેજ હશે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં હજી સુધી આવી વાર્તાઓ ભાગ્યેજ પ્રમિદ્ધ થઈ હશે. દરેક સમાચાર પત્રના ઉત્તમ અભિપ્રાય મળેલા છે નાના બાળકોને તો તે હાથમાંથી છોડવું ગમતુજ નથી. ચિત્રો પણ મોહક છે. પુસ્તકની પ્રસ્તાવના પણ સાક્ષર શ્રી હિમ્મતલાલ ગણેશજી અજી-રીઆએ લખી છે. એટલે પુસ્તક ત્રિપે વધારે પડતું લખવું નકામું છે. પુસ્તકમાંના કેટલાક વિષયો—કર્મનું ફળ, પ્રભુપર સાચો વિશ્વાસ, ખરો સાથી ધર્મ છે, પારસમણિ, અતિથિ સત્કાર, શ્રાદ્ધ, અહિંસા, અભય દાન, મૂર્ખોની લડાઈ, દાનત, ગુરૂ નાનકે વિગેરે વિગેરે.

બીજી આદતિ પણ ખત્રાસ થતા આવી છે માટે જલદથી લખો—

રમણીકલાલ ગીરધરલાલ મોદી એમ. એ

વાણીઆશેરી-સુરત.

સોલ એજન્ડ-વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

પાયધુની-સુબહ.

આયુર્વેદીક નિબંધમાળા.

ભાગ ૩ નો.

કીમ્મત માત્ર રૂપીઓ એક.

• આ નિબંધમાળામાં લગભગ એકસોથી વધુ વૈદરાજીના ખાસ અનુભવેલા ઉપાયોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

• આગલા બે ભાગો સ્વર્ગસ્થ વૈદરાજ તીલકચંદના પ્રસિદ્ધ કરેલા હતા.

અને આ ત્રીજો ભાગ હમોએ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

જરૂર હોય તેણે નીચેને ઠેકાણેથી

• મંગાવી લેવો.

વૈદ ધીરજરામ દલપતરામ.

રૂવાળાનો ટેકરા-સુરત.

તાવને માટે અકસીર

“ દલાલનું એગ્યુમીક્ષયર ”

→ ❧ વાપરો. ❧ ←

ગમે તે જાતના તાવ જેવા કે તાઢીઆ-મેલેરીયા
ઈન્ફ્લુએન્ઝા-આંતરીઆ, જંગલી વગેરેને
એકદમ ઉતારીને દરદીને આરામ કરે છે.

મળવાનું ઠેકાણું—

દલાલ પ્રંધર્સ.

અંગ્રેજી દવાના વેપારી .

બરાનપુરી બજાર-સુરત.

